

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

III

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 3 (101), March, 1956, Vol. IX.

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORTH, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1956 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ..	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70.50 б. фр.	23.50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7.50 н. м.	4.20 н. м.	1.40 н. м.
Парагвай .	64 гуар.	34 гуар.	18 гуар.	6 гуар.
США	7.50 дол.	4 дол.	2.25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	480 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	24.80 кор.	12.50 кор.	7.20 кор.	2.40 кор.

В інших країнах — у перерахунок на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3/27 (101)

БЕРЕЗЕНЬ, 1956

Річник III (IX)

Зміст III-ї книжки

Роман Семкович: ПСИХОЛОГІЧНІ КОЛА ОТОЧЕННЯ БОЛЬ-ШЕВИЗМУ	251
Борис Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	254
Інж. Д. Шалдій: ШЛЯХИ СОВЕТСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ	263
З. Карбович: ЦЕ РАЗ ПРО ВЕЛИКУ СПРАВУ	266
Д-р О. Соколевич: ВИЗВОЛЬНА БОРІТЬБА УКРАЇНИ	271
Євген Коновалець: ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ	277
Д-р Г. Васькович: НАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ ДОНЦОВА	285
Михайло Павлюк: ХИБИ МАРКСОВОЇ ТЕОРІЇ ЦІННОСТІ	293
Проф. Г. Ващенко: ВИХОВНА РОЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	301
Богдан Бора: СНИГ ПАДАЄ	310
Абсол. Акад. Мистецтв В. Перебийніс: АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ У КРАКОВІ	311
Юрій Тис-Крохмалюк: ВІЙ НАД КАЯЛОЮ	319
Д-р філ. М. Аркас: ДУМА ПРО ПОХІД ІГОРЯ НА ПОЛОВЦІВ У 1185 Р.	323
Д.: ЮВІЛЕЙ ПРОФЕСОРА ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКОГО	333
Проф. В. Щербаківський: ЦІКАВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ	337
Яр Славутич: АРАЛЬСЬКА НІЧ; КИЇВ	345
Богдан Бора: DISTUM ACERBUM	346
Джон Кітс (перекл. В. Микула): УРИВОК З ПОЕМИ	346
Василь Кучер: УСТИМ КАРМАЛЮК (уривки з роману)	347
Софія Наумович: АРГЕНТИНА — З КУЛЬТУРНОГО БОКУ	355
Д-р Ярослав Коропей: АМЕРИКАНЦІ ПО-УКРАЇНСЬКОМУ	360
Александр Абашелі (перекл. В. Державин): ТОМЛІННЯ ЗЕМЛІ	362
Софія Наумович: ТВОРИ МОДЕРНОГО ДРАМАТУРГА	363
Д.: П. МІРЧУК — »ЗА ЧИСТОТУ ПОЗИЦІЙ УКР. ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ«	364
Р. Є.: »ФЕНІКС« — журнал молодих	366
ПОЖЕРТВИ	368

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Oleksa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

W. Nemyliwskyj,
337 Markham Str.,
Toronto 3, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczyński,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyszyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Огайо і околиця:

T. Wasyluk,
4028, Storer Ave.,
Cleveland 9, Ohio.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

ПСИХОЛОГІЧНІ КОЛА ОТОЧЕННЯ БОЛЬШЕВИЗМУ

Нема сумніву, що десятирічне намагання — якщо тільки рахувати від кінця війни — вільного світу до мирного співжиття з московським більшевизмом не дало ніякого висліду. Але, не зважаючи на це, вільний світ далі не покидає своїх надій і намагається знайти шляхи, що здійснили б його миролюбні цілі. Це безупинне даремне прямування кориниться у фальшивому розумінні кореня проблеми, в якому власні уявлення і власні бажання береться за реальні дані історії й реальні факти життя. Іде попросту про те, що відповідальні мужі у вільному світі не мають ясної концепції про саму природу більшевизму.

Причини цього явища лежать, на нашу гадку, в таких аспектах:

1) У розгляді московського народу, під впливом клясиків московської літератури з 19-го століття, як народу «доброго», «богобійного» й настановленого на шукання внутрішньої правди у власній душі, отже народу мирносоця;

2) У відділенні історичного, отже традиційного московського імперіалізму від теперішнього більшевицького через повну негацію першого й пов'язання другого з експансією інтернаціональної ідеї;

3) У пропаганді більшовиків серед вільних народів через Комінтерн, який творить серед них політичні партії нібито для здійснення соціальних гасел, пов'язаних серед колоніальних народів з національним визволенням, а в дійсності творить свої таємні загони для внутрішнього розкладу вільного світу;

4) У пропаганді неvistупаючої явно сили у вільному світі, що постійно намагається утотожити більшевизм з абстрактним комунізмом, щоб по його поваленні втримати московську імперію ненарушеною й неподільною.

Розуміється, що перемога над більшевизмом є узалежнена в першу чергу від докладного визначення його характеру, себто від ясного його образу в нашій свідомості. Цим хочемо сказати, що найперше мусить заіснувати психологічна перемога більшевизму в наших душах, заки взагалі ми зможемо виступити проти нього в зовнішньому світі. Це буде можливим лиш по розбитті фальшивих уявлень про нього. Тут можуть допомогти самі московські мислителі, які підходили з об'єктивною оцінкою до власного народу. Найперше маємо тут на гадці великого візонера Т. Достоевського, що в «Бесах» пророкував прихід виродка, який нищитиме ідеал людства в ім'я рівності, заздрости і цькування, а опісля філософа Бердяєва, що у більшевизмі добачав чисто московське явище. В дальшому допоможуть історичні факти, які доказують, що Ленін у хвилину катастрофи і розвалу московської імперії на національні держави знайшов єдиний доцільний шлях для її зцілення через про-

будження глибинних сил у московському народі та через обманні гасла для визволених чужонаціональних рухів, щоб їх таки спровадити в московське річище.

Пізнання таких речей, які ми, як приклад, навели, мусить унешкідливити всяку пропаганду, хоча її потужність не треба аж так недоцінювати. Це ж бо були ми вже не раз свідками, як то американські міністри закордонних справ висловлювалися правильно в оцінці характеру московського більшевизму, а все ж таки їх слова «якось» губилися серед протилежних тверджень. Це значить, що московські білі емігранти і їх різнорідні приятелі у вільному світі є достатньо сильні, щоб кожну правду про суть більшевизму знівечити, а тим то їх треба уважати за суб'єктивних союзників більшевизму і треба взагалі виеліминувати їх впливи на хід самої боротьби.

В той час, коли панує така неясність серед народів, які не межують безпосередньо з Московщиною, то зовсім повна ясність і простота образу відносно більшевизму проявляється в московських сусідів, які від сторіч є наражені на її безпосередню агресію. Це відноситься не тільки до європейських народів, а й до азійських, насамперед до китайського народу. Вже вистачить уважно слідити за висловами корейського президента Сінгмана Рі, щоб здати собі справу, що він під теперішньою формою більшевицького імперіялізму — СССР — бачить Москву, і тільки Москву. Ще ясніше виступає ця Москва у виступах президента китайської республіки Чіанг Кай-шека, що прямо так заявляє: »З мого досвіду знаю, що далекосхідня політика царської та советської Росії є одна і та сама. Китайська комуністична партія не є звичайною комуністичною партією, але п'ятою колоною московського комуністичного імперіялізму. Советське загарбання зовнішньої Монголії і напад на північно-східній Китай є продовженням царської агресивної політики«.

До таких і подібних висновків відповідальних за долю сусідуючих з Московщиною націй політиків і державних мужів треба хіба лише додати, що теперішній більшевизм — це **правдивий московський імперіялізм, змогутній до найвищого напруження**; він бо ж поважився сьогодні посягти у своєму засліпленому шалі аж по владу над цілим світом. Щоб могли з успіхом таку світову загрозу поборювати, треба створити відповідний фронт, який відповідав би також світовим масштабам дії більшевизму і який був би в стані той більшевизм **на кожному місці у всіх його явних і прихованих формах поборювати**. Ця потреба є тим більша, що московський більшевизм завжди приходить у своїх намаганнях з чемоданом, який має подвійне дно — зовнішню маску і внутрішню суть. Ця його тактика є тотожна як усередині в СССР, так і в ще неуярмленому світі.

В СССР він бо ж голосить дружбу всіх т. зв. советських народів, на ділі ж їх криваво переслідує включно до народовбивства. Назовні прамує нібито до мирної коекзистенції, але в дійсності підриває ту коекзистенцію або шляхом організування повстань і бунтів у різних державах і колоніях, або шляхом змов, страйків, саботажів і шпигунства в державах своїх дипломатичних партнерів, з якими провадить мирні переговори.

Іншими словами: успіх боротьби з большевизмом лиш тоді може бути запевнений, якщо народи вільного світу створять собі власний погляд на нього, який відповідав би його реальному характерові без усяких літературних ілюзій і пропагандивних свідомих або неусвідомлених вповні обманів.

Одним із таких далекосяглих проявів, що прямують до цілковитого знищення большевизму як московської агресії й усунення його в етнографічні межі московського народу, треба уважати нав'язання безпосередніх контактів між АБН (Антибольшевицький Блок Народів східної і середньої Європи) і АПАКЛ (Антибольшевицький Блок Народів Азії), які перевів у жовтні минулого року президент АБН п. Ярослав Стецько. Ці контакти передбачують співпрацю обидвох організацій у дуже широкому засязі, бо ж вони узгляднують не тільки вироблення обидвома організаціями спільної програми боротьби з московським большевизмом, а й координацію поодиноких акцій. Зусилля президента АБН Ярослава Стецька і президента АПАКЛ Ку Ченг-канга є так вагітні своїми наслідками, що результати їх для майбутности в розвою світових подій є прямо необчислимі. Тут бо ж дійшло до співпраці **усіх народів-сусідів як усередині в СРСР відносно московського народу, так і ззовні СРСР відносно московської імперії.** У тому часі наступило справжнє осадження московського ведмеда за всіма правилами ловецької тактики в його власному лігві. Від успіху, зглядно від невдачі, цієї найтіснішої співпраці залежатиме психологічна перемога над московським большевизмом — найперша передумова його остаточної поразки, яку знову ж спричинять ті ж заприязнені одні з одним сусіди **об'єднаною акцією визвольних національних рухів.**

Співпраця АБН і АПАКЛ творить перше замкнене коло довкола большевизму в його осідку, як невгнутий і завсіди собі вірний фронт опору його агресіям, на який можна завжди здатись у повному довір'ї. За цим колом мусять слідувати дальші — друго- і третьорядні кола, що обіймали б собою **всі вільні народи світу**, бо ж світова акція большевизму мусить витворити таку ж саму світову протиакцію, щоб не допустити її до вияву на жадній точці земної кулі. Як інтернаціональним є большевизм у своєму поході для поневолення світу, так інтернаціональним має бути спротив вільних народів у змаганні, щоб його знищити.

Яскравий приклад єдиної доцільної боротьби у теперішній стадії з московським большевизмом подає вільному світові АБН з АПАКЛ-ем. Щоправда латинська приказка говорить: «верба доцент, екземпля трагунт», але треба ж відповідних людей і мужів, щоб схотіли приклади наслідувати і в їх дусі діяти, себто творити дальші перстені психологічного оточення большевизму.

Роман Семкович

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Західній читач світової преси, який не хоче вдаватися в аналізу політичних подій і приймає тільки те, що йому приносять щоденно політичні коментатори, мусить мати дуже неясні почуття. З одного боку він постійно читає про «мир», що його намагаються всі втримати, а з другого боку він бачить, що в світі йдуть безперервні воєнні готування та накопичуються проблеми, яких не можна розв'язати звичайними оптимістичними фразами. «Ніхто не хоче війни!» — так, але одночасно, хоч про це менше говориться, — всі її передбачають і бояться. Саме в повені «мирних» декларацій, проєктів та ініціатив усе ясніше зарисовується основне питання: про який бо мир іде? Бо ж так само, як зараз після закінчення другої світової війни СРСР давав Заходові лекцію про «демократію», намагаючись переконати вільний світ, що саме в нього є правдива свобода, а немає її на Заході, так само й тепер більшовицька пропаганда на свій лад інтерпретує поняття миру. З тверджень московських пропагандистів і політиків виходить, що повний мир, свобода й задоволення існують тільки в країнах, що опинилися під московською владою або узалежнюють свою політику від Кремля.

Поставивши таку аксіому, більшовики далі запевняють, що «правдива дружба народів» і «мир» між ними є в першу чергу в «щасливому Союзному Союзі», далі — в країнах «народних демократій», і вкінці там, де «західні палії війни» не мають ніякого впливу. Іншими словами, тільки там, де народи при допомозі «старшого брата» втратили свободу й державність, а їхні москвослужняні теперішні керманичі впроваджують країну «на шлях соціалізму і комунізму», можна говорити про «мирне» й «щасливе» життя.

У напрямі «ущасливлення» цілого світу московським «миром» іде теперішня політика Кремля, яка, звичайно, додержується своєї традиційної засади: «Два кроки вперед, один узад».

З другого боку Захід не годиться на таку советську концепцію. Вільні народи або зовсім свідомо мобілізують свої сили до боротьби проти наступу московсько-більшовицького імперіялізму, або інтуїтивно готуються до оборони, маючи наочні докази, до чого прямує Москва. В цьому другому випадку Москва, при допомозі своїх п'ятих колон і агентур, кидає національній і незалежницькій політиці вільних народів якнайбільші перешкоди, зокрема робить моральну диверсію ширенням антинародних, розкладових ідей. У висліді такої московської тактики, в державах вільного світу виникли внутрішні фронти та труднощі, які не тільки гальмують мобілізацію оборонних національних сил, але взагалі руйнують життя народу в різних ділянках: духовій, політичній, економічній і т. п.

Викликати якнайбільший хаос у «капіталістичних країнах» — це одне з головних завдань кремлівської політики. Довести до непоборних внутрішніх криз і революцій у вільних країнах — це головне завдання Москви, яка в тому випадку виступає, як «оборонець покривджених», та далі вже без труда закріплює свої позиції на здобутих нею таким чином те-

ренах. Клясичним прикладом такої тактики Москви може бути хоч би Корея чи В'єтнам.

Характеристика маскованого московського наступу не була б повною без згадки про те, що більшовики в останньому часі незвичайно сильно використовують аргумент національно-визвольних змагань колоніальних або напіввільних народів. Хоч СРСР — найбільша в історії людства твердиня рабства та експлуатації, тож є неперевершеним цинізмом проголошувати себе «опікуном поневолених», проте факт залишається фактом. У зовнішній політичній пропаганді Москва в останніх роках без перешкод з боку вільного світу відграє далі цю обманну роль і має в тому напрямі досить великі успіхи.

Отож живемо в етапі посиленої психологічної чи холодної війни між вільним і московським таборами. Останні чотири тижні, якими займаємося в цьому нашому огляді, приносять чергові докази правильності нашого твердження.

Коли йде про вільний світ, то силою, яка безперечно стоїть не першому місці в протиставленні до московської мілітарної потуги, є **США**.

У половині січня ц. р. міністер оборони **Чарлз Вілсон** склав перед мілітарною комісією сенату США обширну декларацію в справі збройних сил країни. Вілсон повідомив, що він звернувся до Секретаріату військових справ, щоб Секретаріат зготував дбайливу оцінку оборонних спроможностей США та відповідний трирічний план, узгоджуючи наукові й технічні досягнення і оцінку міжнародньої ситуації. З повідомлення американського міністра оборони знаємо, що у фінансовому 1956/7 р. США збільшать свої **літунські сили** на 137 ескадр. Армія збільшиться з 2,814.000 на 2,840.000. Для продукції стрілен (ракет), кермованих радієм, призначено нові поважні суми. США робить великі зусилля в тому напрямі, щоб остаточно ввести в постійний вжиток наймодерніші літаки, яких швидкість буде більша від швидкості звуку. Взагалі літунство США буде далі швидко розбудовуватися, а передусім мають бути розбудовані й уліпшені радарні бази.

Коли ж мова про **флоту** США в 1956/7 р., то вона зросте до 1005 одиниць. У тому числі буде 411 лінійних кораблів. Сьогодні флоту нараховує три дивізії та диспонує трьома з'єднаннями літаків. Ракети «Корпорал», 280 мм. гармати, бойові літаки флоту, літаки-мисливці, стрільна «Матадор», що їх вживало літунство, тепер пристосовані до транспорту експлозивних атомових матеріалів. США розпочали будову шістьох чергових підводних човнів, а теж 18 кораблів з ракетовими стрільнями. Планується будову авіоматки, що буде порушувана атомовою енергією.

Керівники американської флоту і літунства подали до відома, що військову базу в Кокоа на Флориді вибрано, як місце, де будуть відповідні влаштування для вистрілу **ракет у міжпланетарні простори**. Йде очевидно про ракети **кермовані радієм**, та можна припускати, що в разі потреби їх будуть не тільки посилати на «місяць», але теж на ворожі осередки.

Далекосяжною своїми наслідками можна уважати **британсько-американську конференцію**, що відбулася при кінці січня у Вашингтоні. Прем'єр Іден і міністер закордонних справ Великої Британії Селвін Ллойд

із своїми дорадниками прибули до столиці США, щоб відбутися розмови з през. Айзенгауером та іншими чільними американськими політиками. У розмовах, які пройшли в досить добрій атмосфері, порушено цілий ряд проблем, що висувуються на перший план у міжнародних взаєминах. Обидва партнери — Велика Британія і США — устійнили на згаданій конференції напрямні своєї політики на майбутнє, зокрема своє становище до СРСР. Як видно з остаточного комунікату і спільної декларації Айзенгауера та Ідена, темою нарад були не тільки європейські проблеми, але й Середній Схід, південна і південно-східна Азія та Далекий Схід. Зокрема обговорено питання атомової зброї та атомової енергії взагалі.

Якщо йде про Європу, то обидва державні мужі підкреслили роль НАТО не тільки з погляду оборонно-військового, але теж і політичного значення. Обидва партнери вважають, що в рамках НАТО та наслідком господарської допомоги європейські країни йдуть до щораз більшої стабільності й рівноваги. Питанню Німеччини також присвячено багато уваги і обидві держави стоять на становищі необхідного досягнення об'єднання німецького народу. Як довго Німеччина поділена, так довго не може бути надії на правдивий і довготривалий мир. Іден і Айзенгауер повторили, що вони вважають уряд Західньої Німеччини єдиним репрезентантом німецького народу, який може, і має право, репрезентувати всіх німців.

Обидві держави дали недвозначно до розуміння, що будь-який замах СРСР на Берлін, вони уважатимуть випадом проти себе.

Активність советів у країнах Середнього Сходу, зокрема закуп арабськими країнами зброї та арабсько-ізраїльський конфлікт, теж знайшли в цих розмовах своє місце. Велика Британія і США висловили арабським країнам і Ізраїлеві пересторогу перед дальшою непередуманою політикою, яка може покінчитися перемогою третьої, найбільш заінтересованої сторони: советів. Тому Лондон і Вашингтон заохочують арабів і жидів до порозуміння та більш обережної політики, ніж вони вели досі. У випадку порозуміння, Велика Британія і США готові дати згаданим країнам фінансову поміч та гарантію остаточного полагодження граничних конфліктів. Висилка Советами зброї на Середній Схід починається до зросту напруження і грозить конфліктами. Тому США не передбачає, бодай у скорому часі, можливості доставки зброї для Ізраїля. В комунікаті підкреслено важливість багдадського пакту, який забезпечує середньо-східний район. Теж і СЕАТО є гарантією безпеки на Далекому Сході. Врешті спільна декларація Ідена і Айзенгауера (преса називає її часто «вашінгтонською хартією») перестерігає всі народи Середнього і Далекого Сходу, щоб були обережними з прийманням большевицької «господарської допомоги», яка у висліді може мати прикрі для них політичні наслідки.

Устійнення, що їх зробили на спільній конференції Іден і Айзенгауер, знайшли позитивних відгук у цілому світі, а зокрема американської суспільності. Після нарад виступив із промовою в американському Конгресі Іден, якому влаштовано сердечну овацію. Під оплески сенаторів і репрезентантів, Іден ствердив, що Вашингтонська декларація це «пе-

редусім пересторога для нейтральних країн перед советським імперіалізмом і комуністичним колоніалізмом».

Кожне зближення держав вільного світу, якого метою є зміцнення й оборона перед московською агресією, можна тільки вітати і уважати позитивним явищем. Подібно можна оцінювати теж і голосну Вашингтонську конференцію.

Питання тільки, наскільки успішними будуть ті методи оборони і ті політичні плани, що їх висунули державні мужі двох наймогутніших західних країн. Як відомо, большевики зробилися в останньому часі трубадурами «національної свободи», «економічної і політичної незалежності». Вони кричать проти колоніалізму, що є добрим аргументом серед народів Азії чи Африки, які знали колишніх англійських чи американських колоніалістів, але не бачили й не мають поняття, що існує і як виглядає модерний колоніалізм Москви. У цілому ряді країн большевики розпочали й ведуть свою акцію, прикриваючися самостійницькими кличами, заграючи на національних почуваннях невірних чи напівневільних народів, і в тій їхній роботі вони, практично беручи, не мають з боку Заходу жодної конкретної протиакції. Правда, Велика Британія почала реалізувати нову політику в своїй імперії, щоб зробити з колишніх своїх колоній і підданих добрих союзників (ця політика дає вже свої добрі результати), але цинічно-облудної пропаганди большевиків Захід таки досі не зумів, чи радше не хотів спаралізувати. Це може єдино статися за проголошення права на свободу й державність для всіх поневолених народів, «навіть» тих, які сьогодні уявлені в «недоторканому» СРСР. Але в тому випадку належало б у Вашингтонській декларації сказати не тільки про арабські країни, згадати Альжир чи Марокко, але й про Україну, Білорусь, Грузію і т. д. «Свобода неподільна» — звучить повторювана аж надто часто фраза, але на практиці, для одних свободу признається, щоб випередити плани СРСР і мати пропагандивний аргумент, а для других цю ж свободу заперечується, щоб не «дразнити» большевиків. Ось і болячка вільного світу, яка матиме ще дуже прикрі наслідки, якщо Захід не схоче сам її вчасно позбутися.

Ця радикальна помилка західньої політики вже тепер приносить Заходові великі шкоди. Комуністичні п'яті колони успішно вживають гасла «національної і соціальної свободи» для мобілізації несвідомих чи збаламучених мас. Це діється не тільки в Єгипті, Марокко, Тунісі, Етіопії, Малі чи інших далеких від Москви країнах, але і в Європі. Хоч комуністична преса в західних європейських країнах відносно слаба, однак вона своїми ясними, очевидно обманними, кличами постійно мобілізує нових прихильників для московської п'ятої колони. В останніх тижнях бачимо поживавлену інфільтраційну й диверсійну діяльність комуністів в Італії, Австрії, Західній Німеччині, Норвегії та інших країнах.

У Франції, після останніх виборів, комуністи мають найбільше місць у парламенті. Разом з різними співзвучними їм прогресистами, вони доводять Францію до повного політичного й економічного послаблення. В Італії комуністи розпочали акцію «зговорювання» з католиками та «прогресивно думаючими» елементами, що викликало навіть в органі Ватикану «Обсерваторе Романо» пересторогу — реакцію у формі комунікату

Ватикану, який засуджує того роду «об'єднування». У Західній Німеччині комуністи проникли у профспілки та загрожували перебрати їх у свої руки. В Австрії вони, послуговуючись тими самими приманливими гаслами, розбудували міжнародну шпигунську централю, що виступала під назвою «Світовий союз професійних спілок». Щойно недавно уряд заборонив її існування та наказав вести слідство над її головними діячами.

Східний Берлін 18 січня був ареною добре вирежисерованих комуністичних маніфестацій з приводу створення німецької «народної армії». Після довшої пропагандивної підготовки, москвослужняний уряд у Панков запропонував «парляментові» советської зони ухвалити декрет про створення збройних сил Східної Німеччини. Очевидно «пропозиція» була прийнята й Москва матиме тепер офіційно в окупованій Німеччині кількадесятитисячну добре озброєну армію. Проголошення ремілітаризації Східної Німеччини має тільки політичне значення. У дійсності Москва вже здавна підтримувала своїх вислужників у Панков з понад 100-тисячною «народною міліцією», яка мала всі роди зброї й зовсім не різнилася від регулярної армії. На чолі комуністичних збройних сил у Східній Німеччині став формально ген. Віллі Штоф, але на практиці ця «народна армія» підлягатиме советському командуванню; це, мовляв, діється в рамках «варшавського пакту».

Кілька днів пізніше (27 січня) відбулася в Празі конференція більшовицького «НАТО», себто представників «урядів» тих сателітних країн, що підписали т. зв. варшавську умову на доручення Москви. Дипломатичною мовою Кремля є це «оборона народніх демократій» перед «агресивним капіталістичним бльоком». На Празькій конференції були представники вісьмох сателітів, а теж відпоручник уряду комуністичного Китаю. «Пропозицію» прийняти Східну Німеччину на чергового члена пакту очевидно підтверджено і в той спосіб офіційно армія східної зони Німеччини перейшла під советські директиви. «З'єдинені» комуністичні армії очолює більшовицький маршал Конев.

Менш-більш у тому самому часі пресові агенції передали за ізраїльським часописом «Давар» вістку, що Чехо-Словаччина заключила з Сирією договір, зобов'язуючись доставити Сирії зброї на суму 6 мільйонів доларів. Сирія одержить від Чехо-Словаччини, ясніше кажучи від советів, за посередництвом Праги, тяжкі гармати, панцерні вози, автоматичну ручну зброю й амуніцію. Цей договір підписано в Празі коротко перед конференцією і він свідчить, що СРСР дальше продовжує зброєння тих країн, які, на його думку, можуть викликати потрібні більшовикам розрухи на Середньому Сході. Варта додати, що закуплена Сирією зброя за 6 мільйонів, у дійсності має вартість 20 мільйонів доларів. Висока «знижка», яку дали більшовики Сирії, але вони мають надію рекомпенсувати собі її в близькому часі політичними здобутками.

У психологічному наступі на вільний світ, наразі віддано секундує Советам комуністичний Китай. Чу Ен-Ляй виголосив у Конгресі промову, вимагаючи скликання далекосхідної конференції, яка мала б на меті зміцнити «мирові сили світу». Чу Ен-Ляй хотів би скликати черговий раз наради великодержав у Женеві та довести до заключення пакту приязні між СРСР і США. Піддержуючи арабську політику

большевиків, диктатор червоного Китаю заявився за найтіснішими взаєминами з Єгиптом, що мало б, за його словами, служити справі світового миру. У своєму інтерв'ю, даному єгипетській газеті «Аль Гумгурія», Чу Ен-Ляй твердить, що «США колонізують Ізраїль і роблять його інструментом своєї політики. Через Ізраїль, США бажають поширити свій імперіалістичний вплив на цілий Середній Схід». За прикладом Москви теж і комуністичний Китай стає в позу оборонця недержавних народів, що підкреслює китайський комуністичний прем'єр недвозначним випадом проти Франції, засуджуючи її боротьбу в Марокко і Альжирі.

Єгипет під керівництвом през. Нассера, що вибрав виразно совето-фільську політику, стабілізує свій дотеперішній режим, що набирає всіх прикмет авторитарности. През. Нассер проголосив в Каїрі (16. І.) нову конституцію Єгипту, яка закінчує тимчасовий період, що тривав три роки, від часу повалення монархії. Перед 300-тисячною товпою, Нассер заповів, що 23 червня ц. р. відбудеться в Єгипті референдум, яким народ вибере собі президента й прийме тепер проголошену конституцію. Коли йде про маркантні риси нової єгипетської конституції, то слід навести такі твердження Нассера: «Вибори будуть загальні й таємні. Джерелом всієї влади є народ. Касується давніші соціальні різниці й титули. Державною релігією буде іслам. Єгипет є арабською країною». До тих тверджень потрібні деякі пояснення: «загальні і таємні вибори» будуть перепроводжувані на одну листу кандидатів, що її висуне т. зв. «Національна Унія». Цю «Унію» творить декрет президента. Заборона існування політичних партій надалі існує, аж «до відкликання». Законодатна влада лежить в однопалатному парламенті, до якого входять не представники політичних угруповань, але синдикатів, кооперацій і т. д. Екзекутивна власть належить до президента. Президент може парламентом розв'язати, однак коли б хотів так зробити черговий раз, мусить подати... інші мотиви. Вправді єгипетська преса в коментарях подала, що ця конституція нагадує американську, але годі уникнути враження, що вона сильно копійована на конституції Муссоліні.

Коли Єгипет належить до тих держав, що в останньому часі виявляють симпатії до советського бльоку, то ряд інших країн, які мали нещастя ближче познайомитися з большевизмом, безкомпромісово борються з ним, як у зовнішній, так і внутрішній політичній площині.

У В'єтнамі, що поволі видужує з ран, понесених у визвольній боротьбі, впливовий «Рух Національної Революції» розпочав виборчу кампанію проголошенням своєї програми. «Рух» цей складається переважно з утікачів з окупованої комуністами частини країни і має гострий антикомуністичний характер. Він змагає до створення у В'єтнамі демократії західного типу, яка одначе забезпечувала б тривалість і силу влади. Коли йде про відношення до Франції, яка, як відомо, з огляду на минуле, там дуже непопулярна, то в'єтнамці хочуть у першу чергу пізнати претенсії французького уряду, а щойно відтак уточнять свою політику відносно Франції. Покищо вони твердять, що одною з передумов добрих взаємин є негайне відтягнення експедиційного корпусу з В'єтнаму.

Добру відповідь большевикам дав уряд Північної Африканської Унії. Міністер закордонних справ цієї «Унії» Ерів Люв заявив у парламенті,

що уряд постановив зірвати дипломатичні зв'язки з ССРСР. Це тому, щоб позбутися таких «дипломатичних представників», які організують шпигунську й диверсійну роботу. А саме до таких «дипломатів» належать члени советського консульства. Як відомо, теперішній уряд Південно-Африканської Унії доволі драстичними методами намагається довести до расового розподілу населення та забезпечити примат за білими. Це використали большевики, щоб повести протидержавну пропаганду та організувати субверсійні ячейки. Уряд «Унії» виявив, що субверсійні чинники повністю користувалися поміччю советського консульства, що підтримував їх діяльність.

Недвозначне становище до ССРСР зайняла теж **Йорданія**. В інтерв'ю для європейських часописів король Гуссейн заявив, що йорданську армію уважає важливим фактором для збереження миру на Середньому Сході. Речник йорданського уряду вияснив становище Йорданії в конфлікті між Сходом і Заходом такими словами: «Йорданія відмовилася від дипломатичних взаємин з комуністами, бо вона згідно з своєю релігією, культурою, історією й цивілізацією є антикомуністична. Ми лишилося антикомуністами, навіть коли б Захід заключив з комуністами союз. Для нас це справа переконання, а не політичної вигоди. Ми, наслідком договорів, зв'язані з Великою Британією, та є членом НАТО. На цілому фронті ми на боці Заходу...» Заява, як бачимо, не тільки повністю антикомуністична, але й повна гідності. Не дивно, що вона пройшла сторінками антикомуністичної світової преси... дрібним шрифтом на незаметних місцях!

Коли пишемо ці рядки, Греція стоїть у вогні передвиборчої боротьби. Вибори до парламенту відбудуться 19 лютого. У передвиборчій боротьбі взяли участь найвизначніші політичні особистості, щоб запевнити виразно західний характер майбутньої політики грецького парламенту та уряду. Грецький прем'єр Караманліс в одній з своїх промов заявив, що Греція знаходиться в обличчі небезпеки з півночі (московської) і тому її місце на боці вільного світу. Він гостро критикував ті опозиційні політичні партії, що пропагують неутралізм і висувають клич: «Однакова приязнь із Сходом і Заходом». З другого боку, нав'язуючи до справи Кіпру, Караманліс заявив, що теперішня постава Греції може змінитися, коли цього будуть вимагати інтереси держави та національна гідність.

На Кіпрі продовжується боротьба греків, які вимагають «єнозіс» — з'єднання з Грецією. Мимо гострих репресій та великої кількості британських залог, стан революційного кипіння на Кіпрі далі існує й не тільки на боці греків, але й серед британців впало чимало жертв. Між провідником кіпрських прихильників з'єднання архієп. Макарієм та губернатором Кіпру сер Джон Гардінгом прийшло до багатократних вімін поглядів. У їх висліді заіснувала надія, що може прийти до деякого компромісу між обидвома сторонами. Мабуть у відповідь на таку можливість, на Кіпрі розгорілася ще більше боротьба, тим разом з ініціативи **тамошніх комуністів**. Вони намагаються в той спосіб здобути подвійну користь. Продовжувати стан напруження та вирвати з рук націоналістів провід над населенням, представляючи їх як опортуністів, а архієп. Макарію позбавити дотеперішнього авторитету.

Фінляндія переживає дні важкої урядової кризи. Вкоротці мають відбутися в тій країні **вибори президента**. Правдоподібно з партійних мотивів, соціал-демократичні міністри зголосили свою димісію, подаючи як мотив піднесення цін на продукти першої потреби. Президент **Паасікві** висловив бажання, щоб уряд існував до 1 березня, себто до часу перебрання влади новим президентом. Тим часом справа кандидатури на пост президента представляється доволі складно. Є багато підстав припускати, що ним буде Кекконен, якого радо бачили б теж большевики. Але саме з тої причини фінляндці не хочуть висувати його кандидатури, щоб не викликати враження, що вони піддаються натискові ззовні.

Повернення області **Порккала**, провінції, що її забрали перед 11 роками большевики, мало викликати прихильні для СРСР настрої. Однак сталося зовсім навпаки. Фіни, повертаючися на відзискані землі, застали там повне знищення. Із тих пропагандивних благ і «досягнень», про які говорили большевики, в Порккалю не було сліду. Зруйновані господарства, занедбані доми, знищені церкви, свідчили найкраще, яку господарку вели большевики у «винаймленій» фінляндській провінції.

Багато розголосу викликало театральне «звернення» **Булганіна до през. Айзенгауера**. 25 січня СРСР передав через свого амбасадора у Вашингтоні письмо до президента США, не потрудившись навіть, як цього вимагає дипломатична практика, перекласти його англійською мовою. Булганін, запропонував през. Айзенгауерові складення пакту приязні та взаємодопомоги між СРСР і США. Мета цього листа була надто очевидна для керівників США. Большевикам йшло в першу чергу про викликання недовіря в таборі західніх альянтів, та про сторпедування англо-американських розмов. Вже 28 січня була проголошена відповідь през. Айзенгауера, який відкинув пропозицію Булганіна, аргументуючи її тим, що як США, так і СРСР належать до ОН і те, що мало б бути досягнене шляхом «пакту приязні», можна зовсім добре здобути на підставі існуючих зобов'язань у рамках Об'єднаних Націй. Відмовна відповідь Айзенгауера заскочила політиків Кремля, які правдоподібно сподівалися, що тою пропозицією поставлять США в клопітливе становище. Зараз кілька днів пізніше Булганін написав друге «послання» до през. Айзенгауера, повторюючи свої пропозиції та додаючи, що подібні пакти приязні СРСР готові заключити теж з Францією й Англією. Західня преса не дала себе ввести в блуд цими пропагандивними трюками советської дипломатії, а британські й французькі часописи покпивали собі з большевиків, що вони пропонують пакти приязні, які недавно самі вимовили Франції й Англії. У висліді такої театральної переписки Булганіна, в світовій opinіо протисовєтське наставлення не тільки не применшилося, але навпаки, большевицька пропаганда, осмішуючи себе, зазнала дошкульного удару.

В останніх днях розгоряється між Сходом і Заходом новий рід «холодної війни». Йде в тому випадку про «**війну бальонів**». Як відомо, від довшого часу радіо «Вільна Європа» висилало з території Зах. Німеччини бальони, навантажені пропагандивним матеріалом, що завдяки відповідним механізмам, автоматично скидали протикомуністичну літературу в сателітних країнах, точніше кажучи в Чехо-Словаччині, Поль-

щі й Мадярщині. Ця цікава акція тільки малою мірою шкодила большевикам, бо її організатори в своєму розумінні, «антикомуністичної боротьби» вважають, що вистачить скидати протикомуністичну літературу в новозагарбані Москвою країни, але в ніякому випадку «не вільно» цього робити у відношенні до давноокупованих теренів, напр., України, Білорусії і т. д. Тим «делікатним» підходом Москва зовсім не зворушувалася й кількакратно протестувала з приводу «бальонової акції», яку офіційно веде «Радіо Вільна Європа». Останньо справа дуже загострилася, бо большевики зловили бальони, виряджені в апаратуру призначену, як твердять американці, до метеорологічних pomірів. США навіть закликають ССРСР співпрацювати в цій «науковій акції» та висилати до Вашингтону зловлені бальони. Але большевики не виявили належного розуміння та твердять, що йде про шпигунські заміри США. До бальонів начебто були прикріплені фотоапарати, а на однім навіть були сфотографовані літунські майдани Туреччини. Щоб надати цілій справі найбільшого розголосу й використати її пропагандивно, большевики влаштували на Кремлі конференцію преси та виставку зловлених апаратів, даючи зібраним журналістам цілу доповідь про «шпигунські» наміри американців. На запитання одного журналіста, звідки совети знають, що зловлений на фотоплівці образ літунського майдану є образом турецького аеродрому, заскочений советський коментатор відповів щиро, що совети також мають спеців, які на тому розуміються... При цій нагоді виявилось, що подібні бальони, з приводу яких большевики підносять такий галас, але московської продукції, вже здавна зловили японці, з якими від довшого часу большевики проводять розмови про «приязнь» і «направлення взаємин».

Під кінець нашого огляду, звернено увагу ще на деякі окремі факти, які хоч незв'язані з собою, але характеристичні для двох світів: вільного й московського.

У Малій, Західній Індії, Мальті, Нігерії, колишніх колоніально залежних територіях Великої Британії, відбувається процес, що йде виразно до повного унезалежнення тих країн. Очевидно згаданий процес не пройшов без боротьби заінтересованих народів, але врешті-решт, сама Велика Британія змінює свою політику втримування народів в колоніальній залежності на політику здобування відданих союзників. Навіть якщо пляни британської політики не будуть у всіх випадках повністю вдалі, то напевно частинно Велика Британія свою ціль досягне.

У ССРСР терор і поневолювання уярмлених народів зростає, а московська імперіялістична політика задихається від нових бажань підбоїв. Зміна Круглова, головного опричника в терористичному апараті НКВД-МВД на чергового, більш надійного і більш відданого теперішньому головному серед кремлівських ватажків Хрущову, свідчить про незмінність московської кривавої системи. Зміни, які наступлять у московській імперії не відбудуться шляхом еволюції. Їх доконають поневолені народи, далеко більше підготовані до самостійного й державного життя, як ті, яких тепер приймають до ООН. Зміни ті, про які знаємо, що грядуть неминуче, означатимуть кінець найбільшої, в історії світу, тюрми народів.

Париж, у лютому 1956 р.

Борис Вітошинський

Инж. Д. Шалдїй

Шляхи советської експансії

Зміст виголошеної Хрущовим доповіді на грудневій (1955 р.) сесії Верховної Ради СРСР про висліди поїздки Булганіна і Хрущова до Індії, Бурми і Афганістану недвозначно свідчить, що ЦК КПСС прямує до підкорення ще вільного світу двома шляхами: 1) шляхом економічної експансії, передусім на азійському Сході; 2) шляхом прискішеного розвитку власних збройних сил і воєнної техніки.

До першого плану належать: договір СРСР з Індією збудувати на її теренах мателюргійний комбінат, закуплення в Бірмі рижу, геологічна експедиція до Індії під плащиком «зміцнення культурних зв'язків», а насправді з метою відкрити там поклади нафти та кольорових металів, договір Чехо-Словаччини, сателіта СРСР, з Єгиптом про обмін советської зброї на бавовну, пропозиція Москви збудувати на ріці Ніл величезну греблю, гідроелектростанцію і т. п.

Ця економічна експансія є наочним доказом настирливого проникання російського імперіялізму в Азії, що таким чином підмощує собі ґрунт для опанування азійських держав і народів. Така тактика російських імперіялістів не нова. Ще за Петра I-го посилали «русского Івана» через Каспійське море до Азії, щоб він «власними очима подивився», як там живуть «бусурмани». Наступники Петра I-го не раз висилали військові експедиції до Азії, просикуючись у той спосіб до сучасного Казакстану. Подібно захопили російські імперіялісти й частину Таджикистану і Туркменістану та зупинились аж на перському кордоні.

Сучасна червона Москва продовжує далі цю саму загарбницьку політику на Сході. Технічна і фінансова допомога, напр., Єгиптові, уможливає Москві продістатися на Близький Схід та підкорити своїм впливам стратегічні терени Суєзького каналу саме в той час, коли Велика Британія, згідно умови з Єгиптом, мусить вивести звідти свої війська.

Пропозиція Москви дати велику фінансову поміч Єгиптові викликала сильне враження серед частини держав і народів Азії і схиляє їх на московський бік. Москалі шукають нових «молодших братів»: хочуть стати для азійських народів «старшими братами» і сповняти ролю, подібну до тої, яку сповняють серед «молодших братів» в СРСР, себто серед неросійських поневолених ними народів. Правда, Хрущов на згаданій сесії заявив, що часи колоніялізму в Азії вже минули, але не згадав і не пояснив, чому ще далі існує російський колоніялізм, жертвами якого є Україна, Білорусія, Туркестан та багато інших т. зв. підсоветських азійських та європейських народів.

1955 рік для советської економічної експансії має окреме значення. Укладено низку торговельних договорів, між якими є і такі, що більш догідні для західних держав, ніж для Москви. Але Москва робила це свідомо, розраховуючи в першу чергу на політичний афект. Тому в 1955 році СРСР брав участь у різних міжнародних технічних та торговельних виставах, посилав свої економічні та наукові делегації до західних країн, словом — нав'язував «дружні» культурні й економічні, навіть «релігійні» зв'язки із Заходом. В афекті це мав бути ніби доказ про мо-

жливість «співжиття» двох протилежних систем, але фактично це були засоби, якими Москва поширювала свою політичну та економічну експансію, добившись у такий спосіб успішних результатів.

Другий шлях, яким Москва незмінно поширює свою експансію — це зміцнення її мілітарного потенціалу. В листопаді мин. року відбулося чергове випробування советської термоядерної бомби. Советська Телеграфічна Агенція (ТАСС) не подавала жодних докладних відомостей, але заявила, що вибух бомби відбувся на великій височині, щоб у той спосіб зменшити шкідливість діяння радіоактивного дощу. Однак американські атомові спеціалісти думають інакше. Вони, підтверджуючи вибух термоядерної бомби в СССР, вважають, що він відбувся на великій височині тому, що це було спеціальної конструкції атомове стрільно, кероване на віддаль. Між іншим, хоч і західня преса писала, що на міжнародній атомовій конференції м. р. в Женеві советські вчені не виявили більших досягнень у ділянці атомової науки, все ж такі існують погляди, що насправді Москва не багато відстала від США, а в деяких галузях атомових дослідів може й випередила Америку. Здогад про советське атомове стрільно досить сумний. Таке стрільно, на думку американських атомових експертів, може досягти віддаль до 6.000 кілометрів. Якщо б совети насправді мали атомові стрільна, вони могли б ними обстрілювати всі держави Західньої Європи, нищити військові бази НАТО, СЕАТО, МЕТО та загрожувати великим містам США.

4 серпня 1955 р. американські атомові експерти повідомили світ, що в СССР відбувся черговий вибух атомової бомби. Після цього зареєстровано, що подібні вибухи відбулися 24 вересня і між 4-7 листопада. Врешті 26 листопада ТАСС офіційно повідомила про експериментальні досліді в СССР над термоядерною зброєю на великій височині.

Тут виринає запитання: хто із советських достойників уповноважений до справ атомової енергії та під чією контролею відбуваються атомові досліді? Переглянувши повідомлення советської преси, хто з урядових осіб був присутнім на минулорічному «жовтневому святі» (6-7 листопада), помічається брак багатьох визначних осіб. Головну доповідь у Москві виголосив Мікоян, а Кириченко, відбувши парад у Києві, зараз пригнався до Москви й був на прийнятті в Булганіна. Відсутність такого, чи іншого визначного партійного або урядового діяча під час урочистих советських свят — свідчить, переважно, про те, що дана персона занедужала, або відсутня через дуже важливі причини, або... попала в неласку.

Недавно керівником відділу агітації та пропаганди ЦК КПСС призначено Константінова, а про його попередника Кружкова в пресі не знаходимо жодної вістки, отже не відомо, де він подівся. В ідеологічних журналах ЦК КПСС, зокрема в «Комуністі», було декілька статей із закидом, що відділ пропаганди і агітації ЦК КПСС не ставить ясно ідеологічних проблем. Тож не відомо, чи Кружков попав у неласку, чи одержав якісь інші надзвичайні завдання по партійній лінії. В останнім часі зник також головний редактор «Комуніста», і почавши від 16 числа цього журналу за головного редактора підписується Румянцев. Майже протягом цілого 1955 р. не з'являвся на партійному й профспілковому обрію голова ВЦСПС Шверник. Він, правдоподібно, належав до

т. зв. «маленковців», але чи Маленков узагалі очолював якусь «позицію» проти Хрущова — можна дуже сумніватися, хоч чужинецькі кореспонденти в Москві далі відтримують такі думки. Тільки в початках листопада 1955 р. Шверник був з'явився на кремлівському обрію і зараз же знову зник.

Очевидно відсутність на советських урочистостях певних головних осіб не мусить бути ознакою, що вони попали в неласку. Так, напр., не було також А. Завенягіна і В. Малишева. Малишева після арештування Берії було призначено головою державного атомового комітету при Раді міністрів ССРСР (советські офіційні чинники не подають до загального відома про існування такого комітету). Перед Малишевим, ще від 1945 р., цей комітет очолював Берія. Одночасно Малишев за часів Маленкова був міністром середнього машинобудівництва ССРСР та заступником голови Ради міністрів ССРСР. В половині 1955 р. Малишева, не подаючи причин, звільнено з посади міністра, а на його місце призначено Завенягіна. Маленков, уступивши з посту голови ради міністрів, став призначений міністром електро-промисловости ССРСР. Однак і Малишев і Маленков залишилися далі заступниками голови Ради міністрів. Це дає підстави думати, що Малишев залишився також на посаді голови державного атомового комітету, до якого входять мабуть Маленков і Каганович.

В листопаді м. р. в час випробування советської атомової бомби, в Москві не було ні Малишева, ні Завенягіна. Не було в той час у Москві маршалів Василевського та Конєва, перших заступників міністра війни ССРСР, а Конєв, крім цього є головнокомандуючим советськими наземними військами. Василевський взагалі від довшого часу не показується на жодних офіційних парадах. Разом із штабом опрацьовує пляни майбутньої світової війни. Треба також пригадати, що Конєв є головнокомандуючим об'єднаними збройними силами советського бльоку і сателітних держав. Тож обидва перші заступники Жукова — Конєв і Василевський — мабуть були учасниками випробування на пустелі Гобі (Монголія) советської термоядерної бомби. Про цей вибух Москва повідомила щойно 26 листопада, хоч американські атомові експерти знали про нього вже 23 листопада. Коротко перед тим, з Москви зникла низка таких відомих осіб, як міністер війни Жуков, члени Президії ЦК КПСС Маленков, Первухин, Каганович, Шепілов та інші. Не було їх і на лєтовищі тоді, як виряджали Булганіна й Хрущова до Індії. Їх відсутність хіба не була наслідком якихось поважних міжнародньо-політичних чи внутрішніх ускладнень, бо в такім випадку Вулганін і Хрущов не їхали б до Індії. Отже можна сподіватися, що вони також були учасниками випробування советської термоядерної зброї.

В кожному випадку, не залежно від того, якими успіхами вже користується Москва в дослідках над атомовою бомбою, вона далі послідовно і вперто змагає до зміцнення своїх збройних сил, а зокрема до осягнення якнайбільш потужної продукції советської атомової зброї. Це стає причиною, що Захід, особливо США і Велика Британія, намагається всіма засобами скріплювати свої оборонні позиції, як мілітарно, так і міжнародньо різними оборонними пактами.

ЩЕ РАЗ ПРО ВЕЛИКУ СПРАВУ

(Порядком обговорення)

Тому п'ять років у нашому журналі (ч. 9, 1950, ст. 15) ми висунули були справу встановлення Патріяршого Престола в Києві. Тепер пригадуємо цю Велику Справу ще раз, бо її актуальність і важливість для добра й скріплення нашої Церкви та християнства в нашому народі, як також для добра і успішного завершення української визвольної боротьби — має основне значення. Маємо надію, що цим разом повторення цієї статті викличе зацікавлення компетентних у цій справі чинників, а також ширших кругів нашого громадянства. — Ред. »В. III.«

Хочемо вже вдруге поставити на дискусію покликаних для цього чинників справу великої ваги для всіх українців, без різниці політичних переконань, бо тільки при однозгідності всіх українських патріотів, які дорожать добром нашої Батьківщини і Церкви, можна такі справи переводити в життя. Не маємо інтенції в будь-якому відношенні робити на тому політичний капітал для руху, в якому приймаємо участь. Ми ставимо прямо на обговорення справу, яка, якщо б удалося її перевести в життя, всіх нас, українців Києва і Львова, Ужгороду і Чернівців, Європи і Америки, і де ми не жили б — з'єднала б для однієї великої мети. Але йде не лиш про з'єднання, а про щось більше. Йде про рішення історичної ваги, про рішення на століття. Якщо б нам удалось це розумно й спокійно, при підтримці всієї української громадськості доконати, ми прислужились би добре не лише нараз нашій воюючій і скривавленій Батьківщині, не лише нашим героїчним підпільним Церквам, що в катакомбах, але ми дали б величні семафори на майбутнє. Ми поклали б підвалини під одне з найбільших діл нашої історії. Йде тут про таку справу, яку необхідно підтримати всім українцям, щоб, признавши це діло великим і корисним, довести його спільними силами до успішного кінця. Було б болюче й досадно, якщо б хтось пробував нам закинути намагання здобути на цьому якийсь політичний капітал для політичного руху. Це завелика справа, щоб, приступаючи до її реалізації, можна керуватися будь-якими партійними, чи груповими інтересами.

Поки приступити до самої справи, доцільно її всебічно розглянути, щоб не завести на манівці і не осмішити самої великої ідеї. Ми розглядаємо її виключно з національно-політичного становища, як світські люди, не втручаючись у не наше діло з погляду церковного і канонічного. До цього є покликані ніхто інший, як тільки наші церковні православні ієрархи і їхній со-

бор. Бо йде про Православний Патріархат, про **встановлення Патріяршого Престола в Києві**, місті, з якого пішло християнство не лише в Україну, але й поза нею. Тепер Київ під московсько-большевицьким безбожницьким чоботом, але — на нашу думку — ми сповнили б спільно з нашою православною ієрархією велике діло, якщо б на чужині встановлено Православний Патріархат Києва з тим, щоб престола не обсаджувати, а був лише його Опікун, чи Замісник. Щойно у **вільному Києві** був би обраний Київський Патріарх.

Українська Церква, яка цілими століттями витримувала наступ північних і східних варвар, яку — за переказом нашого літописця — благословив у своїй пророчій візії сам **Христовий Апостол — Андрій**, заслужила собі такого відзначення. А український нарід своїми терпіннями і героїчною боротьбою за Христа та Батьківщину здобув собі це **моральне право**, щоб у його столиці був Патріярший Престіл.

Безбожницька Москва не була в силі викоринити з душі народу його віри. Національна ідея нерозривно поєднана в народній психіці з Христовою. І це не є припадок, що Звернення Воюючої України до Еміграції на чоловічому місці підписав Голова підпільної української Церкви.

Цей факт, що обі наші Церкви в Україні живуть даліше в катакомбах, цей факт, що наших православних автокефальних, як і греко-католицьких єпископів жорстоко переслідує Москва за незалежну від Москви Церкву, засилаючи або прямо винищуючи таких великих церковних діячів, як Липківського чи Сліпого, їх священослужителів і вірних, є наочним доказом того, що українська християнська віра живе окремо від «казьонної» московської, живе, **бореться і перемагає**.

»За віру, за Бога, за Україну« — ішов незмінно наш змаг і триває досьогодні, коли старим традиційним звичаєм наші герої з УПА щоранку й щовечора скупчуються в молитві, яка дає їм, спільно з любов'ю до України і жадобою волі, силу і віру витривати. Ідейно-моральних даних на те, щоб Патріярший Престіл був у нашому визволеному Києві, є достатньо в нашому віруючому народі.

Патріярший Престіл в Україні поклав би остаточно розрив у християнсько-культурному відношенні з Москвою, **привертаючи старий пріоритет далеко культурнішої України над Москвою**, що взяла від України християнство й культуру. Патріярший Престіл в Україні зразу ізолював би московського патріяршого узурпатора, служальця світської московської влади та утвердив би дорешти і тих, хто має сумніви, що Україні, яка дала християнство тій частині Європи, належить ця велика честь на основі її **ідейно-моральних** шляхетних вартостей. Патріярший Престіл у Києві поклав би теж чіткі й остаточно межі, відгородив би в тому відношенні Україну від північного облудного сусіда, та **змобілізував би морально** довкола нього інші пра-

вославні церкви поневолених Росією народів. У духовій єдності з Патріархатом у Києві були б білоруська, грузинська, козацька, а, може, й інші православні автокефальні Церкви сусідніх з Україною народів. Україна не мала і не має жодних претенсій до чужих країн, вона не прагне бути їх «старшим братом» і, здійснюючи своє в кожному відношенні відокремлення від Москви, повертається до своїх старих світлих також церковних традицій, коли то не Москва, а Україна приймала перша християнство в тій частині Європи. Не Москва, якої ще взагалі не було, а Україна **ставила** свої груди на захист культури, цивілізації і християнства, і **творила** духово-культурний центр на Сході Європи. Не Москва, а Україна **репрезентувала християнську свободолобну й героїчну Європу**. А власне Москва принижала, компромітувала й паплюжила християнство, робила його знаряддям світської влади, використовувала й надуживала для земних цілей. Більше того, власне Москва, гірше Нерона і Діоклетіяна, винищувала й винищує християнство і його визнавців, післявши мільйони віруючих на заслання або смерть за віру Христову, за любов до Бога, ближнього, правди й справедливості. Патріарший Престіл у Москві — це глум над Розп'ятим, якого щодня наново розпинає Москва. Треба, врешті, Україні сміло поставити край, зірвати цю кошмарну заслону, за якою криється московське «християнство» і відкрити облуду, брехню, крайне безбожництво здеправованої московської душі, що вміє бути деспотом або рабом, але не вміє бути людиною, себто християнином.

Встановлення Патріархату Київського, хай на чужині, як інституції, яка зразу автоматично протиставляється всякому можливому московському псевдопатріархатові, в духовій єдності з Царгородським Патріархатом — відкрило б ще один, величезної ваги фронт, проти безбожницької Москви. Ще більше поглибилася б прірва, ще могутніше згуртувались би поневолені народи і їх Церкви проти Москви, її зловживання і компромітування Церкви під зверхництвом найбільш тиранського режиму всіх народів і часів, найбільш безбожницьких і людо-ненависницьких чинів кремлівських «патріархів», так як колись за часів варваризму.

Коли б сьогодні створено Київський Патріархат, встановивши на його Престолі Опікуна — це **дуже скріпило б духово українську православну автокефальну Церкву і всю воюючу Україну**. Тоді українська автокефальна православна Церква почувалась би повноправною в кожному відношенні. Це правда, що наша УАПЦ не має і не буде мати ніколи хоч би найменшого зв'язку з якоюбудь нинішньою чи завітнішою московською «патріяршою» Церквою. Але нам здається, що треба зробити ще один послідовний крок і поставити нашу Церкву на **такий п'єдесталь, який їй належиться, як з погляду минулого, так і сучасного, а зокрема майбутнього**. Цей крок скріпив би теж

внутрішню нашу Церкву, бо висунув би велику мету: відродження старих світlich традицій найкращих часів нашої Церкви. Може тоді внутрішній розклад і непорядки устали б, бо побачили б священослужителі і вірні, що для такої величної мети варта жити й працювати, щоб поставити нашу православну Церкву на висоту гідну великого звання Патріяршої Церкви. Наші ієрархи і священослужителі може тоді більше зосередилися б над закріплюванням цієї великої Божої Інституції, над моральним відродженням і виховуванням висококваліфікованого священничого стану, замість над спорами за прерогативи, бо тоді, здається, кожному було б досить праці й чести трудитися для добра своєї рідної Церкви і свого народу.

Коли б це велике діло вдалося перевести в життя, це не стало б у ніякому дисонансі до нашої греко-католицької Церкви, що, як одна із двох українських Церков, так само рівноправна, і в нічому не порушується її незалежності та зв'язаності з Римом. Ми не знаємо, але може є у плані Апостольського Римського Престола **творити Львівський Український Греко-Католицький Патріярхат** для вшанування нашої мученичої і героїчної греко-католицької Церкви. Одне другому не перешкоджає. Зараз, тут говоримо про нашу автокефальну православну Церкву.

В нас є дві Церкви рівноправні й ми їх однаково трактуємо. Ми прагнемо їх з'єднання, але коли і як це станеться, не нам тут про це говорити, це лежить передусім у Божих руках. Наше діло **наблизити** до себе обі наші Церкви, **уникати** конфліктів, **намагатися** взаємно розуміти і **шукати** тієї єдності, яку колись досягнемо, хоч у якій формі, не час тепер передбачати. Найкраще робимо тоді, коли держимося кожен своєї віри, у якій ми родилися, але одночасно стараємось іти назустріч нашим братам іншого релігійного обряду, що так само люблять Бога, Церкву, Україну, справедливість і правду, як і ми. Лише **толеранція і любов** до українців іншого обряду, католика до православного, а православного до католика, взаємне зближення до себе і пошанування християнської та національної гідності української людини, **розв'яже** проблему нашої єдності теж на церковному відтинку. А до того: кожен **повинен** старатися, якого б він віровизнання не був, **якнайкраще виконувати** свої обов'язки і **по-своmu хвалити** Бога, в тому переконанні, що наш брат іншого обряду, рівнож служить Богові і Батьківщині, так само, як і ми. А може саме якусь окрему місію мають **виповнити в майбутньому обі наші Церкви**, може й тому наш нарід, положений між Візантією і Римом, на грані двох світів, **відзеркалює** саме у тих двох Церквах ті площини своєї далекосяжної дії і місії, яка припала нам у минулому і в майбутньому, якої нам ще сьогодні не збагнути...

Зараз нам видається, що думка про Київський Патріярхат іде назустріч нашому покликанию. Сподіємося, що зустріне во-

на прихильність і в Константинополі, бо єдиною її метою є **скріплення** християнства, щоб перемогти безбожницьку Москву. Наша пошана до Патріяршої Церкви, звідкіль ми прийняли християнство, не меншає при тому. Якщо б царгородські кола протиставилися, тоді нам треба докласти всіх зусиль, щоб роз'яснити їм ціль справи. Зрештою, у кожному відношенні Константинополеві зручнішим є Київський Патріархат, як підчинення, хоч і насильницьке, української православної Церкви Москві, що тепер має практично під своїм впливом майже всі православні Церкви, які існують офіційно на землях підбитих Москвою народів. Ми переконані, що перспектива Київського патріархату є далеко приємливіша Константинополеві, ніж московський «казьонний» псевдопатріархат. Тому, при розумній політиці, повинна бути з Царгороду принаймні неутральність до нашої акції.

Якщо б дійсно українці на чужині дійшли до переконання, а зокрема наші ієрархи, що варто б і треба підняти цю велику й святу справу, — ми думаємо, що була б потреба, щоб якнайменший вплив на всі ті діла мали світські люди, щоб **вирішальне слово** мала наша ієрархія, щоб якнайбільше її усунути і взагалі обмежити до мінімуму впливи мирян, бо це діло — церковних Достойників. Найбільше нещастя тоді, коли Церква підпадає під світські впливи. Церква мусить стояти понад усім земним. Треба, щоб наша православна автокефальна Церква була незалежна в кожному відношенні (теж матеріальному) від світських кіл. Громадянство повинно анонімово помагати їй, зокрема, коли б це діло, про яке пишемо, наша УАПЦ піднялась переводити, тоді потрібно на таку ціль великих фондів. Їх мусить скласти анонімово все українське громадянство, щоб добродіями були всі і ніхто, щоб Ієрархія була зобов'язана супроти ідеї, нації, безіменних вірних, а не точно знаних. Коли б наша Ієрархія пішла на це велике й святе діло, тоді вся її постава мусіла б прибрати інший стиль, мусили б устати всякі спори, ривалізації, компетенційні конфлікти, бо не в дрібницях, а у **великих справах лежить призначення нашої Церкви**. Мусило б бути єдине стадо і єдиний пастир, що гідні великої ідеї, великої справи і великого покликання супроти Бога, нашої Церкви, нашої Батьківщини, чим скріпимо віру й надію у майбутнє.

Нарід, що в боротьбі, що в катакомбах несе найважчі криваві жертви за Бога і Батьківщину, побачив би, що ми тут на чужині здібні також до великого чину, який поклав би тверді основи під **світле майбутнє нашої Церкви**.

Аби так сталося!!!

3. Карбович

Д-р О. Соколевич

ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНИ

(Спроба нарису визвольної боротьби на Центральних і Західних землях України)

Новітня історія України записала світлі сторінки наших Визвольних Змагань у 1918-21 роках. Про той період нашої історії написано багато літератури — історичних споминів учасників, згадок з нагоди різних річниць, оповідань і т. п. в окремих творах, збірках чи журналах.

В них бачимо не раз певною мірою суб'єктивний підхід до подій того періоду нашої історії та неоднозгідність поглядів, коли саме закінчилися наші Визвольні Змагання. Одні вважають, що 1921 роком, себто Другим Зимовим походом-рейдом ген. Ю. Тютюнника. Другі, як, напр., Д. Дорошенко і В. Кучабський, ставлять 1923 рік, як дату закінчення національного зриву українського народу.

Щоб розглянути це питання, слід зупинитися над правовими підставами існування української держави.

Після першої світової війни Україна — спираючись на принципи самовизначення народів, проголошені тодішнім президентом США Вілсоном, як підтвердження природного права вільного розвитку кожної нації і держави, — 20 листопада 1917 р. проголосила в Києві III-тій Універсал Центральної Ради, єдиного тоді представництва України.

Насувається питання: чому українські представники того часу спиралися на принципи природного права й оминали стару засаду історичного права кожного народу та кожної держави, так довго практиковану до першої світової війни серед тодішніх світових потуг?

Відповідь ясна: застосування історичного права націй і держав мало свої політичні недомагання. Коли брати з нашої історії козацько-гетьманську державу, то вона майже ніколи не була соборною і часто навіть не охоплювала всіх центральних та східних земель України, сягаючи тільки по Случ. Заступати засаду історичного права нації в тодішній світовій ситуації, означало для України втрату майже половини її національно-етнографічної території. Тому більш корисним був для України принцип міжнародного права самовизначення, опертий на багатій правній скарбниці природного права, з якої виводились також класичні принципи демократії.

Українська держава постала як демократична держава, республіканської форми з парламентарно-демократичним режимом. Формально-правно Українська Центральна Рада аж щойно своїм IV-тим Універсалом з 22 січня 1918 р. проголосила свою суверенність і самостійність. На підставі Конституційної грамоти з 29 квітня 1918 року, суверенність у політично-правнім розумінні належить народам, себто громадянам України.

Самостійна українська держава 1918 р. стає підметом міжнародного права; це справжня самостійна й суверенна держава українського народу. Вона виступає на міжнародній світовій арені самостійно і складає

9 лютого 1918 р. в Берестю мир з центральними державами Європи, як рівний партнер.

Процес правного формування української держави знаходить своє завершення, коли, згідно з ухвалою Трудового Конгресу України, 22 січня 1919 р. в Києві Директорія проголошує злуку всіх українських земель — УНР і ЗУНР — в одну Самостійну Соборну Українську Державу.

Українську державність треба було захищати збройно й так прийшли Крути 1918 р., вмаршування українських армій до Києва 1919 р., Зимовий похід 1919–20 рр., Другий зимовий похід–рейд от. Тютюнника 1921 р. і, врешті, Базар.

Аргументом, який промовляє за встановлення дати кінця наших Визвольних Змагань на 1921 р. — є чинна боротьба української армії УНР та присутність репрезентантів уряду України на українській території.

Однак існує ще один, досить сильний аргумент, який каже нам перенести дату закінчення наших Визвольних Змагань на 1923 р. 14-го березня 1919 р. комуністичний III-тій «Всеукраїнський з'їзд Рад» затвердив конституцію «Української Радянської Соціалістичної Республіки». У 9-му пункті цієї конституції говорилося, що Україна є незалежною договірною республікою із правом виходу з Союзу Советських Соціалістичних Республік. Отже конституційно в державно-правному розумінні УРСР була самостійною державою. Навіть постанови IV-го з'їзду Рад УРСР від 20 травня 1920 р. займалися питанням про державні відносини УРСР з РСФРР, наслідком чого був укладений договір та воєнно-господарський союз між цими двома республіками. Це діяло в той час, коли в Україні проводився звісний культурний процес українізації з культурною автономією, українським комуністичним ілюзорно-самостійним урядом, армією та представництвами за кордоном. Ці факти в державно-правному розумінні дають підставу декому твердити про існування в той час самостійної Української Радянської Соціалістичної Республіки.

В 1922–23 рр. процес культурної автономії радянської України збігається з почином утворення Союзу Советських Соціалістичних Республік. Большевики починають поступово обмежувати автономно-самостійницькі державні права УРСР, себто законні підстави для існування окремих самостійних комісаріатів армії та зовнішніх дипломатичних зв'язків УРСР, які й так були фікцією.

10-го січня 1923 р. була створена конституційна комісія для опрацювання проекту конституції СРСР. Вона скінчила свою працю 6-го липня 1923 р. Нова союзна конституція СРСР передбачала централістичну систему державного правління і з того часу Україна стала відгравати роль окупованої сателітної держави. 1923 рік кладе кінець усяким автономно-самостійницьким тенденціям УРСР, перетворюючи Україну в цілковиту колонію Москви. Це один з аргументів, який дає підстави встановити кінець наших Визвольних Змагань на 1923 рік.

В той саме час на західноукраїнських землях сталася відома подія, яка в міжнародно-правному аспекті дає також поважну причину перенести кінець наших Визвольних Змагань на 1923 рік. 14-го березня 1923 р. Рада амбасадорів (Англії, Франції, Італії і Японії) признає територію ЗУНР, себто Східню Галичину, Західню Волинь, Холмщину, Полісся і Підляшшя — Польщі. Цей акт міжнародного злочину відбувся без кон-

сультатції з волею українського народу, подібно, як і попередній договір тодішнього союзника України Польщі з Москвою в Ризі, коли Україну переділено штучно кордоном Збруча.

З припиненням визвольної боротьби української армії, українська національна революція не закінчилась, а продовжувалась партизанськими боями ще довгий час на території України. Вона продовжується й досьогодні бойовими чинами героїської УПА і цілої Воюючої України, а також і всією українською політичною еміграцією, розпорошеною по цілому світі. Вона закінчиться тільки тоді, коли Україна буде визволена з-під московсько-більшевицького панування і на руїнах тюрми народів, т. зв. ССРСР, постане Самостійна Соборна Українська Держава.

Скільки разів переглядаємо історію наших Визвольних Змагань у 1918-21 рр., все насувається питання, чому встоятись не було сили, яка причина невдачі?

1. Довголітня національна й соціальна неволя стала головною причиною, що український нарід не був приготований до свого самостійного державного життя. Революційну стихію 1917 року обмежували в Україні насамперед до суспільно-економічного руху. Національно-визвольний момент відсували на дальший плян і в тому саме найбільший промах наших політичних діячів того часу. Також національно-політична свідомість українських народніх мас не була високою. Ще 1926 р. в Україні було тільки 40% грамотних, а решта, себто 60% — була неграмотна, в жахливому суспільно-економічному стані. Українське селянство хоч зберегло українські традиції у звичаях, побуті, церковному обряді, в піснях, зберегло рідну мову, але далеко гірше було з українським робітництвом, а зокрема інтелігенцією.

2. В період відбудови української держави відчувався великий брак державно-творчих кадрів, фахівців державного будівництва, як от дипломатів, керівників внутрішньої адміністрації, шляхів сполучення, пошти, шкіл і т. п., тож для обсаджування державної внутрішньої адміністрації доводилось часто брати чужинецькі, навіть ворожі українській державності елементи, які саботували свої обов'язки і шкодили процесові будівництва української держави. Напр., навіть на пості міністра внутрішніх справ була людина, що не могла відрізнити закону від розпорядку, не говорячи вже про стан обсадження нижчого державного адміністративного апарату.

Україні в той час не бракувало запалу для відновлення української державности, бракувало лише добрих організаторів державного діла, себто добре підготованих національно-свідомих фахівців — людей з відповідною фаховою суспільно-політичною освітою. Бракувало Україні, як слушно твердив і твердить Д. Донцов, провідної верстви, мозку нації, верстви свідомої свого національного завдання в процесі відновлення й закріплення української державности.

3. Частина української інтелігенції в той час була захоплена й перейнята ідеями всесвітнього соціалізму, космополітизму, тож бралася розв'язувати в першу чергу соціально-економічні проблеми, нехтуючи основним моментом національного визволення і усвідомлення про необхідність самостійного державного будівництва. Відповідно до програми своїх соціалістичних партій, вони обмежувалися тільки до соціально-економічної бо-

ротьби проти власників фабрик і великих землевласників. Але тільки національно-політичні ідеали української державної самостійності могли змобілізувати українські народні маси до боротьби за святе діло — Українську Самостійну Соборну Державу. Однак українські соціалісти, в руках яких находився тоді провід нашого державного будівництва, не хотіли цього зрозуміти. Вони не розуміли, або не хотіли розуміти, що з революцією в царській Росії йшла нова доба, доба націоналізму, голошена раніш Т. Г. Шевченком, відтак М. Міхновським, Д. Донцовим та іншими українськими самостійниками. Більшість тогочасної інтелігенції була вихована на драгоманівській ідеології інтернаціонального соціалізму й космополітизму і приймала старі форми боротьби, а дійсність вимагала насамперед розв'язки національно-політичних проблем, як єдино-правильних форм державного будівництва.

4. Серед малосвідомої народньої маси і соціалістичної інтелігенції знаходила пригожий ґрунт большевицька пропаганда. Большевики своїми пропагандивними соціалістичними гаслами, які великою мірою були то-тожні з гаслами українських соціалістів, баламутили народ та приєднували собі щораз більше прихильників. Вони, як і соціалісти, скерували свої сили проти українського національно-політичного руху.

Для підтвердження даймо слово М. Грушевському, що під час наших Визвольних Змагань користувався, як відомо, великим авторитетом: «Усім учасникам пам'ятно з якою нерішучістю, з яким ваганням соціалістичні українські партії прийняли гасло «Незалежної України». Їх побоювання сповнилося в повній мірі. Дійсно, це гасло було підхоплено гіршими елементами української людности: елементами бандитськими, контрреволюційними, реакційними, що зав'язували гайдамацькі загони і займалися громлінням жидів, різними спеціалістами формування військових відділів, всякими отаманами головними, великими і малими, і всією тою деклясованою воєнною верствою, що витворилася з розкладу російських армій і повторює на нашій землі сумну історію німецької тридцятилітньої війни.

Гасло самостійної України стало гаслом не тільки проти советської Росії, але значною мірою і проти соціалізму, навіть скільки-небудь проти послідовного демократизму. Воно перемінювалося в гасло «Україна для українців» і всякі інші націоналістичні й шовіністичні оклики». (М. Грушевський: «Укр. партія есерів та її завдання», жур. «Борітеся — поборе», ч. 1., вересень 1920).

Наслідком такого соціалістичного маразму, що опанував тодішніх українських політичних керівників, та послідовної комуністичної дії — українське суспільство стало занархізоване, а процес державного будівництва став зведений на манівці. Ось як характеризує цей стан Д. Донцов:

«Про національні святощі в нас не писалося інакше, як у лапках наведення, і пануюча соціалістична доктрина уважала за лихий тон усяку історичну аргументацію. Що може бути спільного, здавалось їм, між св. Володимиром і обезпеченням робітників від нещасливих випадків? Між «Словом о полку Ігореві» і соціалізацією землі? Між Гонтою і «культурно-національною автономією»? Між жовтоблакитним прапором і кличем «пролетарі всіх країн єднайтесь»? Між Шевченком і 1-шим травня?

Такі сумніви закрадалися в неспіливу душу українського інтелігента, а що Шевченка він усе ж шанував, то, прийшовши до влади, почав розв'язувати квадратуру кола, себто лучити те, що недалося лучити.

Розуміється, вийти мусило або фіяско, або фарса. Бо коли соціалістична Директорія, якій ми завдячуємо большевицьку деклярацію, розпочала свою еру всенароднім молебнем на Софійській площі, то це була фарса, це була офенбахівщина. Коли гетьман Скоропадський іменував свого прем'єр-міністра отаманом міністрів, — це була карикатура. Карикатурою було співати «Ще не вмерла» і вимахувати червоною хусткою. Фарсою було називати іменами старих гетьманів полки, в яких запроваджувалися «совдепи». А накидати соціалізацію землі селянинові, який спійманого конокрада закопував живим у землю за порушення його приватної власності, — це було божевільля...

«Свабодная Россія несёт вам свободу!» — вчили нас. І потім ця «свабодна Росія» могла, скільки хотіла, бомбардувати Київ, обкрадати нашу територію, заселювати її зайдами, реквірувати останні рештки майна з-під селянської стріхи, запроваджувати диктатуру чужинців, напихати тюрми як за царських часів.

... І все знаходилися Христюки, Севрюки, Лозинські, Винниченки тощо, які кричали їй осанна, які готові були присягати, що Україна є самостійна, що советський уряд є дійсно не тільки робітничий, але й селянський.

Москалі знайшли чудесну форму, яка так вражала думку, що навіть голі факти не могли їй нічого вдіяти». (Д. Донцов: «Дурман соціалізму»).

Ми навмисне навели довшу цитату з книжки Д. Донцова, бо вона яскраво характеризує причини упадку нашої державности в 1918-21 роках. Слушність висновків Д. Донцова підтверджує цитата із статті М. Грушевського:

«Ми відкидаємо боротьбу із советською Росією, з комуністами-большевиками, явну і тайну: тактику оружних повстань і політику зривання зсередини. Ми навчилися шанувати в большевиках провідників світової революції, яким за це мусимо пробачити не одне з того, що нам боком вилазить, тим більше, що наші власні помилки оправдують не одно в їх упередженнях і помилках у відношенню до нас». (М. Грушевський: «Укр. партія есерів та її завдання», жур. «Борітеся — поборете», ч. 1., 1920).

Ось так думали і діяли в той час відповідальні за долю української державности українські соціалісти.

Під час Визвольних Змагань 1918-21 рр. в Україні були такі партії:

1. Соціалісти-федералісти. Ця партія постала з Товариства Українських Поступовців (ТУП);
2. Соціалісти-демократи. З цієї партії виловилися фракція т. зв. «лівих» чи «незалежних», що злилася з КПБУ;
3. Соціалістів-революціонерів з яких виникли ліві есери-боротьбісти, що в 1920 р. злилися з КПБУ;
4. Незалежні соціалісти-демократи з крилом есерів центральної течії. В 1925 р. злилися з КПБУ;
5. Народні республіканці;
6. Хлібороби-демократи, засновані 1917 р. На еміграції, у Відні 1920 р., перетворилися на Український Союз Хліборобів Демократів-монархістів;

7. Самостійники-соціалісти, створені 1917 р., з націоналістичними тенденціями.

8. Українська Народня Партія, що виникла з колишньої РУП;

9. Безпартійна група без ясної політичної програми.

Всі ці українські партії були більшою або меншою мірою затруєні соціалізмом, були, як каже Донцов, полонені «дурманом соціалізму», якого ні вони, ні народні маси не розуміли. Такий стан мусів довести до катастрофи. З російської соціалістичної доктрини зробили в нас релігію, а демократію розуміли, як диктатуру соціалістичних партій. Ця інтер-національно-соціалістична революція була підмоцнуванням ґрунту большевизмові в Україні.

5. Серед анархії не національно-визвольної, а політично-соціальної боротьби в Україні виник цілий ряд нескоординованих повстанських загонів, а зокрема озброєних анархістичних ватаг, що легко підпадали під вплив большевицької пропаганди і збройно виступали одні проти других. Для орієнтації подаємо декілька прикладів:

На початку 1918 р. на Катеринославщині оперував загін анархіста Марусі. На Донеччині оперував загін лівого есера Захара Малолітка, прозваного от. Сатаною. На Катеринославщині оперував загін от. Нестора Махна. На Херсонщині — загін от. Григорієва, що розійшовся з Директорією і викинув французький десант у Чорне море. На Волині оперував загін от. Оскілка, що оголосив себе головним отаманом замість Петлюри і хотів зробити державний переворот. На Київщині оперував загін от. Зеленого (Данило Терпило), що часом піддержував теж Директорію. В Любарщині було двох авантюристів — от. Данченко і от. Божко. Останній, після рейду ген. Ю. Тютюнника хотів завести на Волині комуну. На Поділлі оперував от. Яків Шепель, прихильник «влади рад». В Козятинських лісах — от. Зінов'єв, що не хотів підчинитися урядові УНР. У Гайсинщині — от. Волинець, на Чернігівщині — от. Ангел і т. п. А командир Гайдамацької бригади от. Волох несподівано виступив проти армії УНР, напав на державну скарбницю в Любарі й проголосив себе прихильником «радянської влади».

Отже слід підкреслити, що цього роду отаманія з її безвідповідальною діяльністю значно послаблювала боєздатність українських збройних сил та спричиняла ще більше безладдя в Україні.

Правда, в той час існував в Україні Центральний Повстанський Комітет, якого завданням було держати зв'язок між повстанськими отаманами і урядом УНР. Цей Комітет фактично мав координувати українські бойові збройні сили, що так дуже були потрібні для оборони української держави перед наступом Москви. Однак практично ЦПК не міг нічого зробити. Отамани часто не виконували наказів головного командування української армії, виступали самовільно навіть проти української держави і влади та нанесли таким чином велику шкоду українській визвольній справі. Все ж таки об'єктивність вимагає, щоб ствердити, що між повстанськими отаманами були і чесні, щирі українські патріоти, що жертвно й совісно, разом з українською армією і урядом УНР, боролися проти Москви за українську державу.

(Закінчення в наступному числі)

Євген Коновалець

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

(Закінчення — 4)

Я вже згадував, що ще перед вступом республіканських військ до Києва вели там гарячкову московсько-большевицьку агітацію проти Директорії. Якщо тоді може були українські діячі, які вірили, що цю агітацію вели тільки в ім'я зміни форми державности, чи зміни соціальної політики Директорії, то сьогодні певно нема ні одного українця, який не був би свідомий факту, що вся тодішня большевицька пропаганда й агітація проти Директорії, уряду Української Народньої Республіки й республіканських військ змагала до повалення взагалі української державности й до підпорядкування України московському центру.

Викликування анархії провокаційною пресою, походами, мітингами, ад hoc інсценізованими кривавими заворушеннями, включно до грабунків і жидівських погромів, — усе це були лише засоби для легшого досягнення ціли. Коли б роля війська, у цьому випадку Січових Стрільців, закінчилася поваленням гетьманщини, тоді, розуміється, всякі дальші військові накази й розпорядження в столиці України були б зайвими й являлись би насильством та перевищенням прав з боку війська. Але 24. грудня 1918 р., коли преставники Української Народньої Республіки переймали владу в Києві, Запорізький Корпус мусів уже на Слобожанщині відбивати наступи армії т. зв. українського радянського уряду, себто армії, яку формовано на Московщині за гроші московського уряду. Відомі виступи Зеленого, Данченка й Григор'єва мали місце тоді, коли вже існував бахмацький фронт. Це не вина війська, що виключно воно мусіло займатися пацифікацією запілля й що певні представники Директорії та взагалі цивільної політичної влади уважали домагання спокою, ладу й порядку в запіллі тероризуючою вимогою реакціонерів, підтягаючи під реакційність усі військово-адміністративні розпорядження, називаючи «свободою вислову громадської думки й волі народу» кожний прояв явної анархії. Це не вина війська, що воно знало тільки про бойовий фронт, який не воно створило, та про зовнішнього ворога, що ніким незаціплений почав наступати на Україну. Політичні чинники не хотіли цього знати й творили легенду, ніби саме Січове Стрілецтво хоче війни з большевиками, провокує їх, і це тому, що Січові Стрільці принципові вороги радянської влади та що вони хочуть війну використати для заведення своєї диктатури в Україні. Отже, не поведінку дніпровських дивізій, не ліво-есерівську й московсько-большевицьку агітацію, не все псевдореволюційне безглуздя, що тоді творилося в Києві, вважали провокацією, але, навпаки, заходи війська до ліквідації всіх протидержавних проявів називали провокацією революції, — зокрема провокацією уряду Радянської Росії.

Всі розпорядки Осадного Корпусу не були висловом «січовицької сваволі», а тільки відповіддю на яскраві виступи проти ладу й порядку під

час накиненої нам (вже розпочатої!) війни. Вони були охоронними засобами проти безперервних спроб чужонаціональних і наших власних ворогів втягнути українське військо в хаос, дезорганізувати й занархізувати його.

Для точнішого розуміння діяльності Осадного Корпусу треба знати, що після зайняття Києва республіканськими військами, створено там аж вісім розвідчих і слідчих установ, з яких найважливішими були, попри Політичний Відділ (Корпусу): Верховна Слідча Комісія (Ковенко), Політичний Відділ при Міністерстві Внутрішніх Справ і Розвідчий Відділ київської поліції. Отже різні установи, а навіть різні впливові особи, в той час були зацікавлені в утриманні власних розвідчих органів, що мали б право на власну руку переводити обшуки й арештування. Команда Осадного Корпусу домагалася переведення ревізії діяльності згаданих установ і відповідно до її вислідів означення меж діяльності й обсягу їх прав, або передачі всіх їхніх справ одному центральному органу. У Команді Осадного Корпусу відбулася навіть одна нарада над цією справою (нарадою проводив сенатор С. Шелухін). Усталено на ній навіть деякі спільні точки, але постанов, на жаль, не переведено ніколи в життя.

З приїздом Директорії до Києва я хотів навіть розв'язати політичний Відділ Осадного Корпусу й передати його справи органам Міністерства Внутрішніх Справ. Заки однаке можна було це перевести, почалась евакуація Києва. Після евакуації Політичний Відділ припинив свою діяльність, — натомість усі інші подібні установи не думали про це, а, навпаки, щойно почали поширювати свою «діяльність» у провінціональних містечках Поділля.

Що ж торкається роботи Політичного Відділу Осадного Корпусу в Києві, то вповні під цією діяльністю підписатися не можна. Річ у тому, що передусім на чолі цієї установи стояла людина, яка завела наші надії. І, хоч Команда Корпусу старалася тримати Політичний Відділ під суворим контролем, все ж таки кожний, хто жив і працював у тих днях у Києві й бачив, що там творилося та які справи звальювались на Команду, зрозуміє, що було просто фізичною неможливістю, переводити докладну контролю діяльності всіх підлеглих установ. Я далекий від того, щоб усі промахи Політичного Відділу звальювати на його начальника, пок. сот. Ю. Чайківського, який не живе й не може взяти слова, але його діяльність після чорторийської катастрофи, а саме його «сповідь» перед більшовиками, що полягала в оголошенні оклеветуючих ревеляцій на його колишніх товаришів зброї, говорить дуже багато про його особу. Безумовно, що відповідальність за вчинки членів організації падає на всю організацію. А проте не годиться кувати зброї проти організації тоді, коли сама організація побачила помилковість цих вчинків і доклала всіх зусиль для їх направи й ліквідації.

Сказане торкається також розгрому Центрального Бюра Професійних Союзів. Переслуханий мною в цій справі сот. Чайківський, який наказав перевести в помешканні Центрального Бюра обшук, заявив, що він мав з різних сторін відомості, ніби під фірмою Професійних Сплок відбуваються сходини більшовицьких агентів і там є центр діяльності проти української влади. Вислані Політичним Відділом стрільці знайшли дійсно

під час ревізії цілу масу большевицької літератури, брошур і летючок, а тому, що настрої серед війська був у той час дуже проти большевиків, озлоблені стрільці спалили всю цю літературу й, на превеликий жаль, разом з нею діловодство Професійних Союзів. Знищення того діловодства большевики використали в своїй пропаганді проти Січових Стрільців і проти Української Народньої Республіки. І, хоч цей вчинок не був ані доцільним, ані корисним, все ж таки в оборону так сот. Чайківського, як також і висланого ним стрілецького відділу, треба сказати, що помешкання різних київських робітничих організацій дійсно використовували большевицькі агітатори для своєї пропагандивної та шпигунської праці. Фактом є, що другий обшук, переведений сот. Чайківським кілька днів після першого, був цілком оправданий. Він повинен був тоді негайно замкнути помешкання Центрального Бюра, і, коли цього не зробив, то виявив тільки зайву лагідність.

Крім історії з ревізією в Центральнім Бюрі Професійних Союзів і крім байок про ультимативні домагання Січових Стрільців вести війну проти большевиків, найважливішим доказом реакційности Січових Стрільців є закид про заміри «розігнати» Трудовий Конгрес. Вістки про бажання чи навіть постанову Січових Стрільців знасилувати волю народу, висловлювану його представниками на Конгресі, який скликала законна державна влада, є легендою, що зродилася з провокаційних наклепів ворогів Січового Стрілецтва. За це правдою є, що Директорія, і Команда Корпусу пригадувалися над тим, що робити, коли Трудовий Конгрес переміниться у мітинг, а вся праця зведеться до виголошування демагогічних промов? Команда ставила собі питання: наскільки такі промови зможуть мати вплив на військо й запілля? Рішено врешті не робити ніяких перешкод діяльності Трудового Конгресу. До самої підготовчо-організаційної праці щодо скликання Трудового Конгресу ніхто з нас не вмішувався. Директорія тільки турбувалася, щоб Трудовий Конгрес мав бажаний для неї склад. Тоді теж виринула думка стягнути на конгрес поважну кількість галицьких делегатів. Саме в першій половині січня виїхав я до Станиславова до Державного Секретаріату Військових Справ і до Начальної Команди Галицької Армії, щоб порозумітися в справі виміни військових частин, а при цій нагоді порушити також справу проголошення злуки Західньо-Української Народньої Республіки з Українською Народньою Республікою. Директорія доручила мені передати Державному Секретаріатові її побажання щодо приїзду на Трудовий Конгрес найбільшої кількості делегатів Західньо-Української Народньої Республіки. Розмову про це я мав годину перед моїм виїздом до Станиславова з головою Директорії В. Винниченком у його власному кабінеті.*) Отже й історія з Трудовим Конгресом не може ніяк послужити доказом проти Січових Стрільців, а саме їх реакційности. Після ж Трудового Конгресу ледве чи є в історії Січових Стрільців такий момент, що міг би послужити до висування контрреволю-

*) На 204 ст. третього тому «Відродження Нації» В. Винниченко згадує лише про «отаманів», які буцім то радилися над розігнаннєм Конгресу. Чому В. Винниченко забув навести свої власні заходи до відповідного спрепарування Трудового Конгресу, мені не відомо. — Є. К.

ційности, хіба тільки проскурівська декларація, про яку теж треба згадати у зв'язку з питанням реакційности.

Сталося це після такого розвитку подій: Запорізький Корпус залишив Харків, а швидко потім Полтаву ще до часу прибуття з Києва до Полтави допомоги Січових Стрільців, і посувався на Кременчук. Чорноморці звільнили всю Чернігівщину, вносячи своїм відворотом шалену паніку в запілля. Команда Осадного Корпусу рішила тоді вислати на фронт найкращі частини Січових Стрільців, — у першу чергу 1. полк Січових Стрільців сот. Рогульського. Окремий відділ полк. Сушка виїхав на допомогу Запорізькому Корпусові в напрямку на Полтаву. Але здержати не так большевицькі війська, як скорше відступаючі здеморалізовані українські частини ніяк вже не вдалося. Моральне пригноблення, викликане несподіваними поразками на фронті та політичними невдачами Директорії, остаточно рішило питання Києва. Після відступу з Києва Команда Січових Стрільців старалася ще одним наступом захопити столицю, але ця спроба не вдалася. Всі ці невдачі настільки ослабили морально Січових Стрільців, що необхідно було відтягнути їх, бодай на яких два тижні, у запілля. Як район для відпочинку й реорганізації призначила Головна Команда Січовим Стрільцям Проскурів. Саме там Стрілецька Рада проголосила т. з. проскурівську декларацію.

До декларації спонукав Січових Стрільців досвід відвороту з Києва. Тоді вони переконалися, що настрої населення обернулися рішуче проти Директорії. На таку зміну настроїв вплинули не так привабливі большевицькі обіцянки, як більше сваволя деяких здеморалізованих фронтовими невдачами військових частин. Навіть Січові Стрільці, які ніколи й ніде не заплямували себе грабунками чи жорстокою поведінкою, зустрічали під час відступу недовір'я з боку українського населення. Січові Стрільці опинилися в трагічному становищі: вони мали в своїй найближчій історії Мотовилівку, вони понесли великі втрати під час боїв, були знесилені боротьбою із зовнішнім ворогом, московськими большевиками, і внутрішнім ворогом, власною анархією, яку всі проклинали, а в наслідок усіх своїх зусиль — побачили вони себе цілком самотніми, оточеними з усіх боків ворогами. Московщина й Польща бачили в них найбільшу підпору зненавидженої української державности, а свій власний український нарід, від селянських низів аж до верхів інтелігенції, вказував на них, як на винуватців тих лих, що звалилися на Україну. Зневірені й морально зломані, видали Січові Стрільці декларацію, ще раз з'ясовуючи своє національно-державницьке «вірую».

Проскурівське «збольшевичення» Січових Стрільців було сутево висловом тієї самої основної ідеї, що й білоцерківська «гетьманська» заява. Знас це дуже добре українська демократія, — знають це й українські праві кола. Одні й другі знають, чого хотіли Січові Стрільці, за що боролися й як боролися. Пізніше, у боях під Бердичевом, Шепетівкою, Здолбуновом, Крем'янцем, Чорним Островом, Зв'ягелем, Карабчіївкою й т. д., Січові Стрільці знов здобули симпатії широких селянських мас. Для них Січові Стрільці залишилися й досі військом, яке любило лад і порядок, було карним і слухняним, суворе супроти себе самого й й хоробре на полі бою.

Похід на Київ, денікініада й остаточна катастрофа

Ще задовго, поки Галицька Армія перейшла Збруч, Січові Стрільці тримали з нею зв'язок тими своїми частинами, що боролися на польсько-українському фронті в Східній Галичині. Це були передусім гарматні частини, а далі відділ панцерних авт. Уже в момент протигетьманського повстання виринув був у нас проєкт взаємної виміни військових частин обох армій, але цей проєкт переведено тільки частинно й то не цілком вдало. Передбачуючи саме ту небезпеку, що загрожувала наддніпрянським військовим частинам з боку большевицької пропаганди, ми хотіли дістати від Головного Командування Галицької Армії певну кількість галицьких частин, а в заміну за це вислати до Галичини наддніпрянські частини. Таким робом хотіли ми реалізувати на ділі соборницьку думку, як теж паралізувати большевицьку пропаганду. На основі дотеперішніх досвідів ми знали, що галицькі частини не піддаються так скоро згаданій пропаганді, — з другого ж боку ми думали, що й наддніпрянські частини, попавши в оточення здисциплінованої здорової армії, стануть ще більше боєздатними й що Галицька Армія нічого на такій виміні не втратить. Цю акцію виміни започатковано ще до в'їзду Директорії в Київ висилкою в Галичину одної наддніпрянської бригади. На жаль, ця спроба покінчилася невдачею. Точніше над причинами невдачі розписуватися не буду, бо про цю справу вже багато писали. На мою думку, не треба було згадану частину зразу висилати на фронт, а тільки дати їй перше необхідний вишкіл, здисциплінувати її, змінити старшинський склад, і тоді вживати її до бойових операцій. Тому я цілком не дивувався, коли довідався, що ця, наборзі зорганізована, невідповідно ще освідомлена та зложена з різнорідного стрілецького й старшинського елемента бригада, при першому польському ударі розбіглася.

Щождо висилки галицьких частин на Велику Україну, то при нагоді мого побуту в Станиславові з початком січня 1919 р., їздив я в цій справі з пок. полк. Вітовським до Головного Командування Галицької Армії в Бібрці. Сам ген. Омелянович-Павленко не поставився до цієї пропозиції зовсім прихильно та тільки завдяки в. о. Секретаря Військових Справ, сотн. Бубелі, вдалося нам отримати з Галичини біля двох тисяч новобранців, які, після переведеного вишколу, показалися дуже гарним і надійним елементом. Ще пізніше кілька разів роблено спроби в справі виміни, — однак ці спроби не мали ніякого впливу ні на склад обох армій, ні на бойові операції.

Безпосередньо зустрінулися Січові Стрільці з Галицькою Армією тільки після евакуації нею Галичини й переходу через Збруч. Слід тут зазначити, що ще до переходу Галицької Армії, під час т. зв. офензивки ген. Грекова, коли Галицька Армія зогляду на брак набоїв опинилася в дуже важкому положенні, Команда Січових Стрільців видала була відпоручникам Галицької Армії досить велику кількість набоїв. У серпні місяці перейшли галицькі частини на Велику Україну та вже самою своєю появою полегшили незвичайно важке положення на українсько-большевицькому фронті. Після переорганізовання цілого фронту, вже при активній допомозі Галицької Армії, припало Корпусові Січових Стрільців дуже невдяче й нелегке завдання. Корпус одержав саме на-

каз зайняти фронт на лівому крилі об'єднаної Української Армії, себто поміж галицькою й польською арміями. Отже Січові Стрільці мали з лівого боку поляків, з правого — 2-й, а далі 3-й Галицький Корпус. Запоріжці стояли на київському напрямку. Ми прохали Головне Командування змінити цей наказ й дати поміж Галицьку Армію та поляків якусь іншу частину самих наддніпрянців і з'ясували наше важке становище, як галичан з походження. Ми боялися саме, що важко нам буде стримати стрільців від виступів проти нового «союзника» та, що й поляки готові нам робити всякі пакості. Нас тоді не послухали, а наші передбачення здійснилися. Поляки шкодили нам, де тільки могли. Так у Славути зовсім несподівано обеззброїли поляки наш відділ жандармерії, а під Звягелем відрізали нам увесь обоз кавалерії й ми мусіли приймати проти них обережності. Легко зрозуміти, наскільки терпіли на цьому наші протибольшевицькі операції.

Знаючи далі дуже добре, на основі досвідів пороблених у директоріанському періоді, які тягарі спадають на Армію разом із заняттям Києва, у балачках з пок. Головним Отаманом пропонували ми йому не спішитися з самим вступом у Київ, а раніше поширити базу на Півдні. Коли ж рішено таки вступити до Києва, то ми прохали Головне Командування вислати туди Січових Стрільців, що прекрасно визнавалися на київському терені та в київських відносинах. Головне Командування, думаючи, що нам залежить тільки на «честі» ввійти першими в Київ, відкинуло нашу пропозицію. Ця роля, як ми пізніше довідалися, припала Запоріжцям. Яке практичне значення мало знання київського терену й відносин, виявилось найкраще на подіях 30. серпня 1919 року.

Місяць пізніше Січові Стрільці отримали наказ перейти на південний денікінський фронт. Із-за браку палива, паротягів і вагонів, ми мусіли пересуватися похідним порядком по поганих розмоклих шляхах, — так що треба було витратити аж три тижні на перехід з району Шепетівка-Полонне до Жмеринка-Рахни. Позиції на денікінському фронті Січові Стрільці зайняли вже тоді, коли становище на ньому ставало щораз більше катастрофальним. Тиф лютував. З одного нашого курія, що мав вісімсот щойно вишколених новобранців, на протязі одного тижня залишилося тільки двісті душ. Брак бойових припасів й одягу (саме після великих дощів почалися великі морози) не давали змоги починати бойових операцій.

Вже тоді, у жовтні місяці, ширилися серед війська поголоски про недалеку галицько-денікінську згоду. Одначе їм ніхто ще не вірив. На нараді комендантів частин Наддніпрянської Армії в Новій Ушиці, що відбулася під проводом пок. Головного Отамана, стверджено вправді, що становище армії є катастрофальне, але нічого іншого не залишається, як далі тримати фронт проти Денікіна й поволі відступати на північ. Тоді рахувалися з недалеким розвалом Денікіна, у запіллі якого на основі відомостей Головного Командування, вже вибухали повстання й почався розвал тилівих частин. Про старання Галицького Уряду та Командування Галицької Армії дійти до порозуміння з Денікіном пок. Головний Отаман нічого не згадував. Між тим розмови про переговори Галицької Армії ставали все голосніші. Для вияснення, в чому саме річ і

що взагалі далі робити, відбулася в Жмеринці велика спільна нарада всіх комендантів більших частин Наддніпрянської Армії, Команди Галицької Армії та Ради Міністрів. На згаданій нараді були теж присутні пок. Головний Отаман С. Петлюра та Диктатор д-р Є. Петрушевич. Звіти комендантів бойових одиниць визазали повний брак в армії бойових припасів, одягу, обуви й підков (під час лютих морозів!), та з'ясовували жахливі наслідки тифу. Загальний огляд стану на фронтах, про що реферував ген. Капустянський, виглядав дуже песимістично. Конкретних рішень на цій нараді не прийнято. З одного боку стверджено тільки катастрофальне положення армії, а з другого боку — що серед тих обставин Українській Армії нічого не залишається іншого, як, стиснувши зуби, чекати розвалу денікінського фронту. На запитання в справі поголосок про бажання Галицької Армії порозумітися з Денікіном, д-р Є. Петрушевич, заперечуючи, урочисто заявив, що в **кожному випадку Галицька Армія** не зробить нічого без порозуміння з Урядом і Командуванням Української Народньої Республіки. Та вже під час самої наради довідався я від сотн. І. Цюкана, що Галицьке Командування веде таки переговори з Денікіном. Щобільше, воно мало вже вислати, або вишле свою делегацію до денікінського штабу, а головним прихильником порозуміння є майор ген. штабу Ерле. Про це все повідомив я пок. Головного Отамана, який зараз же відбув з д-ром Петрушевичем довгу, майже однугодинну, розмову наодинці у вагоні, та після неї заспокоїв нас, що нам не треба нічого боятися. Про що говорили пок. Головний Отаман і Диктатор, я не знаю.

За кілька днів наш штаб заалармовано вісткою, що денікінці, перейшовши район 3. Галицького Корпусу, ззаду напали на штаб 7. Запорізької Дивізії в одному селі коло Тульчина. 7. дивізія була тоді, згідно з наказом Головного Командування, передана в розпорядження Корпусу Січових Стрільців. Після цього ми вже даремно шукали зв'язку з 3. Галицьким Корпусом. Нам нічого не залишалось іншого, як на всі чотири сторони повиставляти охорони й чекати дальших несподіванок. Того ж, або наступного дня ввечорі прийшла телеграма за підписом пок. Головного Отамана про перехід Галицької Армії на бік Денікіна. Не хочу вдаватися в осуд, чи й наскільки Галицька Армія була змушена підписати відомий договір з Денікіном, — вже сам факт переходу на бік ворога без повідомлення братньої Армії, а зокрема тих частин, що стояли в безпосередньому сусідстві, був вчинком дуже прикрим і жалюгідним.

Склалася нова ситуація. Денікінці зайняли Жмеринку. Січові Стрільці, як теж й інші наддніпрянські частини, що стояли на Південь від Жмеринки, були примушені серед морозів, обдерті й босі, з сотнями хорих і ранених, відступати швидким маршем через Котюжани, Нову Ушицю, Дунаївці, Яромлинці в район Проскурів-Старокопистинів...

Розпочиналася найстрашніша сторінка визвольної боротьби Соборної України: період духової прірви поміж двома частинами нації. Антагонізм, що існував досі тільки поміж політиками, які групувалися біля двох урядів, перенісся після денікінської угоди в низи, а в першу чергу в стрілецьку масу. Різке становище урядових кіл Української Народньої

Республіки, що самі почали вже після довершеного факту, на мою думку зовсім непотрібно, роздувати шкідливе значення переходу Галицької Армії до Денікіна, не могло причинитися до заспокоєння настроїв. Катастрофальне положення, в якому опинилася територія України, що стала для ворогів українського народу ареною боїв, лише сприяло кличеві: »В усьому винні галичани — зрадники Українського Народу!« У категорію ж »зрадників« попали не тільки члени Галицької Армії, але взагалі всі уродженці Галичини.

Січові Стрільці пробували боротися проти цього. Коли, наприклад, вони під час переходу через Проскурів довідалися, що пок. Головний Отаман приготує відозву, в якій дуже гостро говориться про Галицьку Армію, а Диктатора д-ра Є. Петрушевича називається одверто зрадником, то представники Січового Стрілецтва (сотн. Матчак і мабуть сотн. Чиж) пішли до пок. Головного Отамана й просили його осуджувати перехід Галицької Армії більше спокійно та об'єктивно. І дійсно, пок. Головний Отаман в останній хвилині злагіднив тон згаданої відозви та випустив усі різкі вислови.

Але швидко ми мусіли боронити також себе від обвинувачень »зради«, які то закиди вилилися були навіть в активні виступи проти Січового Стрілецтва. У Староконстантинові, де зібралися всі рештки Армії Української Народньої Республіки, сталася небувала річ: частина Бригади Гайдамаків, що була під командою Волоха, напала вночі на 1. полк Січових Стрільців, частинно його обеззброїла, а команданта, пок. сотн. Андруха, арештувала. Коли зважити, що 1. полк Січових Стрільців був одною з найкращих бойових частин, частиною до якої всі Січові Стрільці відносилися з великою пошаною та дивилися на неї з гордістю, то стане зрозумілим, що згаданий випадок, хоч і негайно зліхвідований рішучою постановою всього Корпусу, страшенно пригнобив Січовиків і відібрав їм решту бойового запалу. Несподіваний виступ Волоха проти решти Армії Української Народньої Республіки та його проголошення себе приклонником радянської влади з рівночасним збройним нападом на... державну скарбницю в тодішньому осідку уряду, м. Любарі, пригнічуюче вплинув на всіх.

Після історичної, мабуть останньої офіційної, наради всіх комендантів окремих частин Армії Української Народньої Республіки в присутності пок. Головного Отамана та прем'єра міністрів І. Мазепи в м. Чорторії, де рішено ліквідувати регулярну війну й перейти на партизанщину, всі старшини Корпусу Січових Стрільців, як галичани, так і наддніпрянці, одноголосно рішили здемобілізувати Корпус і залишити всім вільну руку: або приєднатися до повстанчої армії, яку складав ген. Омелянович-Павленко, або повернутися додому. Думати над тим, як дістатися додому, не було часу. Несподіваний напад поляків на Чорторію заскочив Січових Стрільців і деякі інші частини, що були розташовані в цьому містечку. Поляки роззброїли всіх і перевезли, як інтернованих, до Луцька.

Д-р Г. Васькович

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ ДОНЦОВА

(Закінчення)

III

Ідею нації ставить Донцов, як головну рушійну силу народу. Волю до життя, влади й експансії ставить він, як підставу національної ідеї, а стремління до боротьби та свідомість її коначности уважає за другу підставу національної ідеї здорової нації. Здається, що найменше з усього треба пояснювати проблему боротьби. Ми всі маємо можливість спостерігати її рішальну роль в житті народів, і навіть практично наша генерація брала участь за минулої світової війни в боротьбі. Та мимо того, ця проблема вимагає обговорення, зокрема в теперішній ситуації. Донцов у «Націоналізмі» дає багато прикладів з думок великих європейських мислителів, філософів, соціологів і політиків про боротьбу, як конечне явище. Також наш визвольний рух на I. Великому Зборі ОУН виніс постанову, що «лише військова сила, яка спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та уможливить упорядкування української держави».

Ця постанова нашої визвольної організації реалізується від того часу аж до нинішнього дня. В різних обставинах боротьба приймала різні форми, але дух постанови «завзято боротися за свої права» залишився досьогодні.

Найкраще свідчить про це українське підпілля між двома світовими війнами, під час останньої війни і після неї, а також підпільна публіцистика. У статті «Елементи революційности українського націоналізму» («Ідея і чин», ч. 10) цитований уже Полтава пише: «Український націоналізм відкидає погляд про те, що самостійність українського народу прийде, як наслідок «органічної», мирної, «автоматичної» його еволюції. Немає в історії ні одного випадку, аби якийсь поневолений народ визволився «автоматично», без повстань, без збройної боротьби, без жертв, без намагання визволитися за ціну чого б то не було. З насильством окупанта український народ може успішно боротися лише застосовуючи і зі свого боку насильство. Сьгодні для духовости досить значної частини українського народу характеристичний не тип національно малосвідомий, не тип раба, а тип свідомого українця, тип українського патріота, тип фанатичного борця за справу самостійної України, тип, який своїм життям підтверджує, що для нього дійсно «добро нації — найвищий наказ». У вогні безпосередньої боротьби, в повстанських відділах, у підпіллі, кується тип українця, який вже нічого не має спільного з колишнім українцем, рабом Москви чи Варшави, кується той новий тип української людини, який ціною власної крові здобуде Україні світле майбутнє».

Так розуміє боротьбу визвольний рух, а психологічну основу для цього розуміння дав безперечно Донцов.

На еміграції дух боротьби наражений на великі небезпеки. Наприклад, зневіра і заломання деяких одиниць, колишніх визнавців націоналістичної ідеології, які стояли в безпосередній боротьбі до кінця другої світової війни, дали причину розписуватись про «кризу людини визвольного руху». Та це була тільки сповідна причина, яку автори «кризи» хотіли вишукати, щоб заломлювати й нищити цілий рух у його ідейній і дійовій площинах. У кожному революційному русі слабший елемент у ході боротьби відпадає, подаючи на виправдання різні причини, звичайно якісь світоглядіві, соціальні, політичні чи структуральні моменти. Таке явище можна уважати за природне, хоч і шкідливе; але свідоме знецінювання вартостей і залогень, за які вчора й сьогодні вмирають революціонери — це вже шкідницька робота, і проти неї виступила Організація повною силою в ідейно-політичній і організаційно-дійовій площинах.

Проти шерехівських писань виступив також гостро Донцов. У брошурі «Демаскування шашель» він показує, яка філософія криється під маскою словесности цього нового українського гелотства: це «поперше, заперечення ідеалів людини визвольного руху; подруге, це заперечення самого типу людини визвольного руху; потретє, це заперечення самої потреби боротьби за той ідеал». І як підсумок того всього — заперечення, чи взагалі потрібна та порода («орден») людей, яку шашлі звуть породою — «вісниківства». Об'єктивно ціль, до якої емігрантські шашлі ведуть — це обернути пробуджений дух нації знову до стану гелотства, вбити взагалі дух вільної людини, прищепити йому психіку та «ідеали» нації-раба, ідеали шашлів, ідеали шельменків, українських Санчо-Пансів, Швейків.

Ще одно явище важливе при обговорюванні питання боротьби: ті, які в ході визвольних змагань відпали від націоналістичного руху, намагаються його підірвати різними способами, свідомо заплутуючи поодинокі питання — ідейно-світоглядіві, соціальні, політичні і організаційні. Прикладом може бути такий факт: у згаданій уже статті «Елементи революційности українського націоналізму» Полтава пише, що в «останні роки увагу ОУН майже повністю заабсорбувала зброяна і політична боротьба проти большевицьких окупантів. В наслідку цього, в деякого може постати неправильне уявлення про те, що націоналістичний рух — це лише політичний рух. Так тлумачити характер українського націоналізму — означає звужувати націоналістичний рух, відкидати з нього значну частину його змісту. В українських умовах український націоналізм виник і діє — це ми для підкреслення повторяємо ще раз — також як духово-світоглядівий рух. Боротьбі за духове переродження українського народу український націоналізм майже повністю присвятив перші роки свого існування. Боротьбу за духове переродження українського народу веде український націоналізм і

сьогодні». Тим часом на еміграції домовилися до того, що ідейно-світоглядіві заложення не важливі для визвольного руху. Часто люди, які у визвольній боротьбі не брали участі, дух націоналістичної визвольної ідеології не зглибили, ставлять твердження, що «український націоналізм це політично-соціальна програма, а не світоглядова доктрина», підбираючи з наведеної нами підпільної статті далеко не головні думки, які відбивають дух підпілля. Далі, щоб ослабити визвольний рух організаційно, декламується про демократію підпільної організації, не звертаючи уваги на те, що умовини боротьби вимагають військової дисципліни в рядах організації. Такі нові декламатори хочуть не тільки заломлювати віру в членів організованого руху, вони хочуть під фальшивим поняттям демократизації стати на провідні місця і зсередини нищити цей рух. Вони не хочуть розуміти слів Полтави, який пише «героїзмом боротьби і кров'ю жертв напоєні рядки», а саме: «Членом ОУН не може бути перший-ліпший, під оглядом характеру, українець. Членами ОУН можуть бути лише люди готові для України на все: готові за неї, коли цього вимагає потреба, гордо вмирати і готові за неї, серед найбільших труднощів, через довгі роки боротися. Членами ОУН можуть бути лише люди сильної волі, стійкого характеру, люди дисципліновані, відважні. Для людей слабого характеру, людей нестійких, крутиїв, спекулянтів, людей заячої вдачі — в ОУН місця немає. ОУН мусить бути побудована на принципі військової дисципліни. Наказ провідників усіх щаблів мусить бути безумовно виконуваний усіми членами Організації, підпорядкованими даному провідникові. Суворі дисципліна, однаково зобов'язуюча всіх членів без винятку, робить з ОУН дійсно ударну силу, здібну діяти скоро, певно і з успіхом. Це підтверджується всім досвідом існування ОУН. За невиконання наказів примінюється в ОУН суворі кари, включно до кари смерті». (Полтава: «Елементи революційности українського націоналізму».

Отже, проти ідейних залогень і організованої сили піднесли крик нові кволі епігони соціалістів, стараючися «звужувати націоналістичний рух», викидають з нього значну частину його змісту. Вони намагаються питання визвольної боротьби звести до соціальних питань, як це було перед тридцятьма роками. На щастя — ця тенденція є типово еміграційна і чисельно дуже незначна у відношенні до організованого визвольного руху в Україні і за кордоном.

IV

Черговою головною проблемою, яку Донцов обширно обговорює в «Націоналізмі» та інших своїх творах є справа провідної верстви. Він ставить твердження, що правдивою силою нації є завжди активна меншість, без якої жодна нація не потрапить належно розвиватися і панувати. Але ця активна меншість ко-

ли хоче успішно повести свій народ, мусить мати такі властивості й прикмети, якими були обдаровані всі визначні провідники європейських пануючих державних народів. Активна меншість є мотором, який впроваджує в рух національну машину. Вона дає мету і розгонову енергію народові, є силою, що зв'язує розпорошену юрбу — в дисципліновані кадри надхненої одною ідеєю армії, робить з народу націю. Психологічно беручи, провідники національних рухів на заході єднали в собі три основні прикмети: »Перше — вони самі були насичені тою електричною енергією, що й маси, були рідні їй »температурою«; друге — свою амбіцію добачали не в тім, щоб за масою шкандибати, лише в тім, щоб її вести; щоб рішати часом проти волі пасивного загалу; третє — неясні стремління народу уймали вони в яскраву формулу, освічували її підсвідомі бажання сліпучим блеском своєї ідеї, позитивною візією нового порядку, що приходить на зміну існуючому«. (Д. Д.: »Маса і провід«, стор 8). Така активна меншість мусить переростати своє оточення характером, мудрістю й відвагою, що являються основними прикметами владарної меншости, тому що шляхетного — не підкупиш, мудрого — не обдуриш, мужнього — не залякаєш. (Д. Д.: »За який провід«, стор. 4). Це головні психологічно-характерологічні прикмети кожної активної меншости, яка стоїть у проводі свого народу.

Приймаючи ідею нації, як основну ціль своєї праці і боротьби, активна меншість мусить мати на увазі різні »вимоги вольового націоналізму«, що їх обговорює Донцов у »Націоналізмі«, як головні прикмети всякої великої ідеї і мусить застосовувати ці »вимоги« кожночасно в житті. Головними з них є: творче насильство, романтизм, догматизм, ілюзіонізм, фанатизм, »аморальність« і інші. Творче насильство є тим фактором без якого не можлива перемога всякої нової великої ідеї. Це творче насильство є за Шпенглером впливом духу окцидентальної цивілізації, генієм фавстівської людини, характеристичними прикметами якої є: »переборення опорів..., активність, рішучість, самоутвердження..., боротьба проти вражень моменту... проти близького, схопимого, накинення того, що має загальність і тривалість... В основі творчого насильства є воля, що відрізняє фавстівський душевний образ від всякого іншого«. Творчому генієві фавстівської людини притаманна особлива властивість організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури і цивілізації. Зусилля напрямлені задоволити жадобу панування і творчий дух у реалізації тієї жадоби привели до найбільш афективних поступів у суспільному розвитку. Впливові тієї жадоби панування, реалізованої за допомогою творчого насильства, завдячують своє оформлення великі нації, що здійснюючи свої ідеї посували поступ людськості в її розвитку. При тому треба мати на увазі, що нація, яка не є корисною своїм пануванням для людськості і не є співтворцем поступу, не може втримати пануючого становища в світі.

Іншою вимогою вольового націоналізму є афірмація своєї правди (і негація чужої), віра в цю правду і надія на її здійснення. Загальна ідея (своя правда) це усвідомлений і переложений у поняття гін. Жулен Бенда обійняв прикмети такого усвідомленого гону словом романтизм, що означало віру в справедливість проголошеної загальної ідеї. Всяка велика доктрина має прикмети «романтичної» (або теологічної), в яку визнавці вірили і були рішені пожертвувати їй всім дочасним. Рисами всякої романтичної ідеології є безінтересовність і безмотивність. У Фіхте романтизм — це почуття приналежності одиниці до «цілого», яка в ім'я ідеалу «цілого», бореться з ворожим йому ладом, без огляду на те, чого від цього може лякатися, або сподіватися для свого змістового добробуту. Другим аспектом великих доктрин, крім романтизму, є догматизм, себто загальне, бездискусійне признание правдивості голошеній ідеї, абсолютна віра в неї і надія на її здійснення, що виявляється в ілюзійності, який у свою чергу є синтезом романтизму і догматизму.

Ще іншою вимогою вольового націоналізму є фанатизм і т. зв. «аморальність». Великі ідеї ніколи не мають пориваючої сили без афектів, що йдуть їм у супроводі. Афекти, емоції прибирають у носителів великих ідей форму фанатизму, при чому основоположники якоїсь релігійної, або політичної віри оснували її тільки на тому, що зуміли викликати в масах почуття фанатизму, тільки тому, що навчили їх віддати своє життя за свій ідол. «Фанатик» — відразу узнає правду за об'явлену, загальну, яка має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів. Тверда віра в гасла, що він голосить, як безусловну і обов'язкову для всіх правду, любов до ідеї, яку він хоче здійснити, безмірна ненависть до всього, що перешкоджає її здійсненню, ось та сума переживань, яка огортає всякого правдивого революціонера, фанатика — з конечности і з натури боронених ним думок. Ось чому любов і ненависть усе йдуть у парі, як два доповнюючі себе чувства в кожного прихильника великої ідеї. Всі великі події в історії є наслідком фанатичних ідей.

До емоційності і фанатизму великих ідей Донцов додає ще одну їх прикмету, а саме: «аморальність». «Але це не є, звичайно, пише він, аморальність в зміслі повного увільнення від всякого етичного критерія, від всякого морального ідеалізму. Навпаки, максимум етичної напружености цих ідей, та їх сторонників є незвичайно високий, підпорядкування особистого загальному, часто жорстоким моральним приписам, тут суворе, тверде, як ніде. Отже, коли говорю про аморальність цих ідей, то тут розумію їх суперечність з буденною мораллю провінціального «Кальоскагатоса», який етичність та неетичність великої ідеї або руху оцінює з точки погляду політично-бездоганного міщанина; який неетичним вважає всяке залаження до його кишені, або нараження на небезпеку його дорогоцінного

життя, що до загальнонаціональних, взагалі громадських справ підходить з міркою своїх приватних турбот та інтересів». Чеснотю, в Донцова, є напняття всіх сил душі. Твердість у вірі чи безвір'ю, в любові чи ненависті. Добрим є те, що «наше життя робить потужнішим, а неетичним все, що ослаблює його розмах і силу». Ці всі обговорені тут вимоги вольового націоналізму мають перейти через провідну верству (активну меншість) на цілий народ, завданням якого є боротьба за здійснення нової ідеї — ідеї української нації, що узмістовлена в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

До проблеми провідної верстви і вимог вольового націоналізму потрібно додати кілька думок, які мимо волі насуваються після прочитання психологічних передумов, ставлених до активної меншости Донцовим і, зокрема, після порівняння цих передумов з характеристичними рисами підпільників в Україні та з наставленням до цих передумов наших еміграційних теоретиків. Немає сумніву, що боротьбу провадять і все провадили якісь керівні одиниці. Круг тих, що рішають про хід боротьби і виставляють її плани все був невеликий. Також круг тих, що рішають про державну внутрішню і зовнішню політику є невеликий незалежно від того, чи йде про демократичний устрій чи про устрій конституційної монархії. Навіть найширше законодавче тіло — парламент — є малою кількістю людей супроти цілого народу. Ця кількість вибраних «лучших» людей є елітою, що протягом певного часу керує державою. Якщо вибрана еліта має потрібні прикмети правлячої верстви і добре сповняє свої обов'язки супроти народу, то може тим народом наново бути вибрана на провідне становище таки демократичним, а не тоталітарним способом. Але керувати державою буде таки ця меншість вибраних, а не народ.

Коли Донцов говорить про еліту, думає не про упривілейованих якогось одного стану суспільства, він не думає також про визначних чи менше визначних сучасних політичних діячів, які стоять на чолі визвольної боротьби. Він прямо розглядає психологічний бік справи провідних людей. Він вказує на те, які прикмети потрібні, щоб стати на висоті завдань провідника і заступника народніх інтересів. Що такі вибрані люди можуть походити з різних прошарків народу, Донцов ніде того не заперечує. Навпаки, він виразно говорить, що «коли запитують, яка ж класа буде втілювати ці ідеали (які він виложив у «Націоналізмі»), то не пересуджуючи дальший розвиток України, я відповім, пише він, що наразі та, яка творить більшість нації, себто селянство. Ані шляхта, ані пролетаріят, ані своєю чисельністю, ані моральною вагою носіями ідеї українського власновладства стати не можуть. Село було борцем за цю ідею від 1917 р., на ній ця ідея і тепер повинна спертися. Всі закиди, що роблять селянству, як класі політично байдужій, замкненій у своїм малім світі, їх робили колись і буржуазії. Це не зава-

дило їй зайняти місце шляхти». Друга світова війна показала, що Донцов не помилявся. Усвідомлене селянство здало іспит.

Чому ж дехто негує думки Донцова про активну меншість? Тому саме, що це роблять відірвані від справ боротьби і державного будівництва теоретики. Якщо б такі чи інші теоретики, які своїм писанням затрують національні почуття і святу дійсність змагань, про яку не мають належної уяви, скільки вона коштувала і коштує посвяти і відданості справі, спробували самі взяти в руки рушницю і в нерівній боротьбі боротися за Україну, тоді напено бачили б ці справи інакше. Тоді будуть також вони належати до касты «лучших людей», без огляду на свої політичні переконання. Хто має перед собою конкретні завдання боротьби, цей мусить мати віру й силу її провадити. Романтизм, догматизм, фанатизм, ілюзіонізм, творчий дух, активність, це психологічна підготовка народу видержати в боротьбі в обличчі найбільшої небезпеки. Не гонення за новими ідейками потрібне нам, але обдумування способів, якими треба здобувати перемогу над відвічним ворогом. Як хтось дійсно стане до активної боротьби, побачить сам, що багато речей, над якими тепер ломить собі голову, стануть неактуальними, або зовсім інакше будуть розв'язуваними як під час еміграційного безділства і суєти.

V

Коли говорити про світоглядові основи національної ідеології Донцова, то треба ствердити ще раз, що жодних філософічних доктрин у теоретично-пізнавальному розумінні Донцов не створив і також з існуючих жодну не прийняв як догму. Національна ідеологія Донцова і її світоглядові основи мають своє глибоке коріння в праджерелі нашої культури, у християнській філософії і в національних традиціях. У статті «Хрест проти диявола» він пише: «Весь уклад, вся духовна підвалина нашого життя, як нації незалежної, нації свободних індивідуальностей, нації з нам питомими, дорогими нам умовами соціального і політичного ладу етичного кодексу вартостей, все це християнського походження і духу. Глибоку віру в Бога, одіичену нами від предків наших, треба нам знову збудити в нашій душі і протиставити воюючому комунізмові. Цею вірою горіли колись наші предки, вона робила їх душі твердими як камінь, шляхетними як золото, сильними й гордими, вирізьблюючи характери тих людей, що ні перед жодним ворогом, ні перед ким не гнули коліна, як тільки перед Вседержителем, творцем неба і землі. Цею вірою хоронили вони себе, свій край від всякої напасти. На путь спасіння виведе нас тільки велика боротьба за християнізацію України, тільки відворот від згубливого насліддя анемічного, безбожницького гелотського українства другої половини 19-го віку, тільки поворот до героїчних, наскрізь пересяканих думок духом бойовничого християнства, традицій нашої козацької давнини, які воскресив нам Шевченко. Передові стежі України вже стали на цей шлях, вже кинули виклик дияволу і

його воїнству в ім'я нашої великої правди, в ім'я великої місії нашої нації в цю жахливу апокаліптичну добу останньої боротьби з силами Лжехриста. Треба, щоб в тій чи іншій формі, відповідно до часу й місця, до тої боротьби включилася, приступила до неї кожна українська людина, кожна українська спільнота в розсіянню суцця». Наведені цитати вказують виразно не тільки на якій основі творив Донцов ідеологію, але також дають ясне його становище до християнської віри і релігії взагалі.

VI

Ціла творчість Донцова за її призначенням має в загальному два завдання. 1. Дати нові тривалі ідейні основи українській нації. 2. Перевиховати український народ, а зокрема виростити його провідну верству. Завдання перше Донцов перевів у своєму головному творі «Націоналізм», виданому 1926 року. Завдання друге проводить він протягом чотирьох десятків літ його публіцистичної праці. В першому випадку головна заслуга Донцова в тому, що він вибрав евідентні правди як головні ідеї, потрібні для життя і розвитку народу, їх оформив, висвітлив і узасаднив. У другому випадку Донцов наполегливо старається прищепити нові, голошені ним правди якнайширше в народі, віддаючи більшу частину свого життя для популяризації цих правд і для виховання нової генерації. Донцов писав «Націоналізм» та інші твори для українців, як твори виховні, не програмові. Вони не були призначені на експорт і не були правним, а лише моральним законом для організованого руху. Ці твори давали лише психологічну підготовку революціонерам. В самій же практичній діяльності визвольний рух керувався завжди політичною доцільністю. Прикладом може бути факт, що в політичній програмі руху виразно сказано, що ми боремося за незалежність всіх поневолених большевизмом народів і їх право на самостійні держави в етнографічних границях, тоді як Донцов говорить про експансію націй. Але експансія може бути культурна. Як така вона є побажана і за неї може змагатися кожна незалежна нація.

Вкінці треба зазначити, що ідеї Донцова під сучасну пору стали спільним добром українського народу. Це стверджено тут на основі ідейно-політичної програми українського визвольного руху, за здійснення якої боровся підпільний рух повних 25 років. Крім того стверджується це також на основі підпільних публіцистичних статей Організації. Щобільше, також в інших, поза ОУН діючих політичних партіях (на еміграції) нема суттєвого протиріччя ідеям Донцова. Навіть якщо деякі партійні діячі протиставляться поодиноким доказовим твердженням, то роблять це тому, щоб оправдувати свої недолугі й дуже часто шкідливі для визвольної справи потягнення, які постійно стрічаються з боку Донцова, або визнавачів його ідей, з гострою критикою.

Михайло Павлюк

ХИБИ МАРКСОВОЇ ТЕОРІЇ ЦІННОСТІ

(Трудова теорія цінності К. Маркса у світлі критики світового імені українського економіста М. І. Тугана-Барановського*)

Політична економія у своїй теоретичній частині має завдання встановлювати причинно-функціональну залежність низки економічних чинників. У тому числі такі важливі економічні категорії, як вартість і цінність — не тільки окреслити чітким науковим означенням, але також встановити причинно-функціональну залежність вартості і цінності від інших чинників економічного характеру та взаємовідношення їх між собою. Вже більше ста років ідуть завязті суперечки між прихильниками тих чи інших поглядів за ці основні проблеми теоретичної політичної економії. На цю тему написано не мало наукових праць. І все ж у наш час теоретична політична економія не має встановленого одного погляду на ролі чинників вартості та цінності в людському господарстві.

Як відомо, появилось дві течії. Перші невдалі спроби теоретично розв'язати проблему категорії цінності дали змогу виступити на перший план відомій трудовій теорії цінності Рікардо, що довгий час, здавалось, була пануючою. Карл Маркс та його школа розвинули в іншому наслідуванні цю теорію, але вона теж була сформульована, як трудова теорія цінності. Пізніше набрала впливу теорія Госсена, розвинута Менгером, що означувала функцію цінності окремою теорією граничної корисності та перенесла центр уваги до цінності, як прояву суб'єктивної оцінки. Отже, трудова теорія, особливо К. Маркса, робила наголос на об'єктивний чинник, а теорія граничної корисності («предельной полезности») — на суб'єктивний бік оцінки. Обидві течії уважали неможливим поєднати ці два погляди, як нібито виключаючи один другого.

Теорія цінності як граничної корисності Госсена може бути сформульована в таку причинно-функціональну залежність (звичайно в царині абстрактної частини теоретичної політичної економії):

Для окремої людини цінність предмета завжди дорівнює цінності тої найменш важливої його потреби, що може бути задоволена тим предметом з наявної кількості предметів в його посіданню. Так, напр.,

*) Михайло Іванович Туган-Барановський — професор Петербурзького університету на кафедрі політичної економії — до революції був найвизначнішим теоретиком політичної економії тих часів. Його теорія криз капіталістичного господарства дала йому світове ім'я. А також його теорія вартості і цінності знайшла визнання наукового світу тих часів. Був автором багатьох наукових праць російською і німецькою мовами. Належав до ліберальної течії вчених економістів.

Народився М. І. Туган-Барановський на Полтавщині в 1865 р. Помер, за твердженням одних джерел — 1919 р., а за твердженням других — 1921 р. Вже в 1906 р. брав участь в «Украинском весники». В 1917 р. був членом Української Центральної Ради, а також того ж року став секретарем фінансів при Генеральному Секретаріаті Центральної Ради.

коли людина має в своєму посіданні кожного дня по 5 літрів води, то, припускаючи, перший літр води людина витратить щоб задовольнити спрагу, другий щоб зварити їжу, третій щоб умитися, четвертий щоб помити посуд і, нарешті, останній, граничний, людина витратить на поливання квітів. За Госсеном цінність усіх п'яти літрів води для цієї людини буде дорівнювати цінності цієї останньої, граничної, послуги — поливання квітів, а не цінності першого літра води, від якого залежить життя людини¹). Так формулюється й ілюструється на прикладі теорія цінності як граничної корисності Госсена.

Як бачимо, теорія Госсена базує означення економічного поняття цінності на суб'єктивних оцінках.

Світового імені український економіст **М. І. Туган-Барановський** не тільки цілковито поділяв погляди на природу цінності Госсена, а дав теоретичній політичній економії своє надзвичайно цінне доповнення. Він висунув твердження, що економічні категорії вартості і цінності в першу чергу є логічними категоріями людського господарства.

... »Робертус запропонував надзвичайно важливий розподіл економічних категорій на логічні та історичні. Під логічними категоріями господарства треба розуміти такі, які притаманні всякому господарству. Історичні категорії господарства характеризують собою тільки певні перехідні історичні форми господарства...

... Основними логічними категоріями всякого господарства є цінність і вартість...

... Обидві ці категорії випливають з самої природи господарського процесу, який, з одного боку завжди переслідує зовнішню ціль — пристосування зовнішньої природи до наших потреб, з другого боку досягає цю ціль лише шляхом деяких витрат, що є засобом для досягнення цієї цілі. Господарський принцип має двобічний характер — при найменших витратах досягти найбільших господарських користей...«²).

Крім того Туган-Барановський підкреслив, що вартість і цінність не виключають, а доповнюють одна одну, — вартість, як об'єктивний чинник, а цінність — як суб'єктивний. В той же час трудова теорія цінності К. Маркса — суттю є трудовою теорією вартості, а не цінності. На думку Тугана-Барановського, Рікардо та К. Маркс своєю теорією справедливо підкреслили вагу праці в процесі утворення вартості, але лише, як **абсолютну вартість** — вартість з точки зору людства. Однак поруч з абсолютною вартістю є і **відносна вартість**, під якою Туган-Барановський розумів матеріали, витрачені на виробництво. Туган-Барановський уважав, що теорія цінності, як граничної корисності, розв'язала повністю теоретичне питання цінності, а теорія вартості ще потребує дальшої розробки. Про теорію цінності, як граничної корисності він пише так:

... »Теорія граничної корисності назавжди лишиться базою вчення про цінність. Вона може бути доповнена та змінена в деталях у майбутньому, але основні ідеї її складають вічний скарб економічної науки.

¹) Gossen: »Entwicklung des Goete des menschlichen Verkehrs«, 1853.

²) М. І. Туган-Барановський: »Основи політичної економії«. Видання »Право«, Петроград, 1915 рік. Стор 43.

Суттю ця теорія вже тепер користується майже загальним визнанням — на ділі, якщо не на словах»³⁾.

Оптимізм Тугана-Барановського не найшов собі виправдання навіть у найближчому майбутньому. Трудова теорія К. Маркса не тільки не відійшла в історію, а набрала найбільшого впливу, як не в колах науковців, то в широких колах інтелігенції. Це сталося не тому, що трудова теорія цінності Маркса була наукою правильною та обґрунтованою, а тому, що теорія Маркса набрала динамічності. Туган-Барановський зазначає, що теорія Маркса, спираючись на труд, як на виключний чинник цінності, перенесла питання теоретично-економічного порядку в сферу іншої галузі людського знання, у сферу компетенції соціології. Питання того, що є, Марксом замінене його концепцією, що, на його думку, повинно бути. Отже теорія Маркса, як економічна теорія позбавлена наукової об'єктивності, бо внесла елементи групових інтересів замість того, щоб об'єктивно оцінювати ролю праці в дії функцій вартості та цінності. Але цим вона набрала популярності та динамічності. Теорія Маркса в його творах була подана, як «трудова теорія цінності». Наукову вартість її Туган-Барановський піддав нищівній критиці, що видно з наступних цитат:

«... Маркс зовсім неправильно зв'язав в одне ціле вчення про виключну продукційність праці з вченням про виключну здібність праці випродукувати цінність. Замість теорії абсолютної трудової вартості, Маркс дав теорію абсолютної трудової цінності. Сталося методологічне, зовсім незаконне, змішування двох різних теорій: до правильної думки, що продукт може розглядатись як наслідок тільки праці людини, була приєднана зовсім фальшива думка, що тільки праця випродуковує цінність продукту⁴⁾.

... Трудова цінність Маркса суттю є ніщо інше, як трудова вартість. Але помилка Маркса була не термінологічного порядку. Маркс не тільки назвав соціально-необхідний труд виробництва цінністю товару, але і постійно намагався звести мінові відносини товарів до трудуч⁵⁾.

Далі ж Туган-Барановський пише, що сам Маркс відчував непослідовність, але виходу з положення так і не знайшов.

«... У всіх трьох томах «Капіталу» Маркс коливався між двома, заперечуючими одна одну, точками погляду — між признанням і запереченням якості труда означувати товарні ціни. В залежності від потреби аргументації, він ставав то на першу, то на другу точку зору»⁶⁾.

Щоб підсилити свою аргументацію проти трудової теорії К. Маркса, Туган-Барановський вказує, що мова завжди відрізняє два різні економічні поняття. Всяка мова, як метода відображення людських понять з їх особливостями, знає два терміни — цінність і вартість, що мовною методою, себто словом, визначають різні та важливі економічні категорії, які не є рівнозначні. Так, крім української мови, англійська мова має поняття «Value» — цінність, «Cost» — вартість. Німецька мова знає сло-

3) Цитована праця Тугана-Барановського. Стор. 64.

4) Там же, ст. 68.

5) Там же, ст. 82.

6) Там же, ст. 81.

во »Wert« — цінність і слово »Kosten« — вартість. Також російська мова має »стоимость« — вартість і »ценность« — цінність.

До цього можна ще додати, що прикладна галузь знання — рахівництво, маючи діло завжди з реальними умовами господарювання, приватного чи державного, та знаходячись завжди під контролею господарських чинників, при всій недостатності свого теоретичного розроблення, шляхом довгої роботи, устійнила та на практиці перевірила і завжди додержується чіткого розмежування понять вартості і цінності, без чого вона не могла б виконувати свою рахівничу функцію.

Таким чином аж дві галузі людського емпіричного пізнання — мова і рахівництво, кожна у своїх межах принесли людству корисні наслідки своєї довгої праці; мова дала чітко окреслені окремі мовні означення вартості і цінності, а рахівництво — методи обчислення їх у грошовому виразі окремими обігами.

Обґрунтована критика трудової теорії цінності К. Маркса, яку ми подали і яка належить Тугану-Барановському, для нас має ще і ту цінність, що дає змогу (спираючись на погляди Тугана-Барановського на проблеми цінності і вартості) оцінити два напрями теорії Маркса, що мають не мало прихильників у наші часи.

Перша є дуже розповсюджена у вільному світі і має таке формулювання:

»Вартість кожного товару визначається робочим часом, який пересічно, при наявності нормальних умов виробництва і при пересічному в даному суспільстві рівні вміння та інтенсивності праці, суспільно-необхідний (общественно-необходим) для вироблення даного товару«.

В цій формулі нема вже поняття цінності, як було у Маркса, його заступило поняття вартості, але, звичайно, без з'ясування, яка саме вартість є на увазі: абсолютна вартість чи відносна вартість, чи і та, і друга разом.

Аналізу цієї формули найзручніше почати з основного твердження: »Вартість кожного товару визначається робочим часом... суспільно-необхідним«. За цим основним твердженням виникає питання, що це за новий чинник »суспільно-необхідний« час? Яка його функція? Цей чинник відомий із »Капіталу« Маркса. З формули видно, що цей чинник, себто »суспільно-необхідний час«, має функцію встановлювати кваліфікації часу на основі необхідності і тим самим має функцію обмежувати вартість. Остання обмежуюча функція впливає з першої, але обидві вони тісно пов'язані і в цій формулі виконують роль економічної категорії цінності, правда, не в повній її дії. Як бачимо, економічна категорія цінності знайшла собі поле діяльності і в формулі марксистського визначення вартості. Марксистам здається, що коли вони назвуть економічне поняття іншим терміном, а функції його залишаться ті самі, то економічне поняття (в даному разі цінність) стало не логічною категорією, а історичною, бо мов би його функція не потрібна. Отже з цієї частиною формули справа стоїть досить зрозуміло, вона містить у собі поняття цінності, правда, з обмеженою її функцією, але і в такому формулюванні все ж цінність виконує свою роль. Для демагогічних цілей цінність охрищена цілим виразом і цей маневр дає певний демагогічний афект для марксистів.

Гірше стоїть справа з другою частиною формули сучасного марксизму, а саме: «Вартість кожного предмета означається робочим часом...» В цій формулі можна мати лише **абсолютну вартість** за термінологією Тугана-Барановського, себто витрату людської енергії. В самих простих випадках ця формула може дати вартість витраченої людської сили в годинах праці. Скажімо, чорнороб за 6 годин викопав яму обсягом у 2 кубометри. Коли ця яма викопана там, де слід, то вартість її, обчислену в годинах людської праці, можна признати на 6 годин праці. Зовсім інакше виглядає справа, коли у вартість предмета чи роботи входить не лише абсолютна вартість, а також, за термінологією Тугана-Барановського, і **відносна вартість**. Значить, що праця людини за формулою Маркса, «застигла в товарі». При сучасному механізованому виробництві вартість праці входить у продукт не тільки у формі абсолютної вартості, а також у формі відносної вартості і то в переважаючій своїй частині. Яскравим прикладом цього може бути праця літуна, що за 6 годин літаком перевіз 10 пасажирів на віддаль 2.000 кілометрів. У цьому випадку абсолютна вартість праці теж, як і в першому випадку, дорівнює 6 годинам праці людини. Але все це було зроблено літуном при допомозі великого числа предметів, що в даному випадку є відносною вартістю, себто визначеною через вартість літака, бензини і т. п. Перш за все, відносну вартість неможливо обрахувати в годинах праці. Неможливість у сучасному механізованому виробництві обрахувати відносну вартість — вартість праці в предметах — в годинах праці людини, створила марксистську формулу: «вартість кожного предмета визначається робочим часом одним рівнянням з двома невідомими» (невідомі — вартість предмета та відносна вартість). З поданого можна зробити висновок, що марксистська формула з певним успіхом може бути примінена тільки тоді, коли праця провадиться без засобів виробництва чи у формі матеріалів, чи у формі знарядь праці.

Можуть заперечити, що ця формула є абстрактно-теоретичного характеру і тому вона не може примінюватись до конкретних підрахунків. Але, коли це абстрактна формула, то вона є ще більш потворною. Введений у формулу кваліфікуючий чинник «суспільно-необхідний» (труд), робить її формулою оціночного характеру, себто формулою не вартості, а цінності. Вартість ніколи не може бути змінена кваліфікацією її окремою людиною чи ринком, або якимись нормами соціалістичного суспільства.

З цього видно, як подане Туганом-Барановським чітке означення поняття цінності й вартості, з розподілом останньої на абсолютну і відносну вартість, дає змогу аналізом викрити фальш ходячої формули вартості марксистів.

Прихильники марксистської формули вартості, що перебувають у вільному світі, і тому не треба їм цю формулу примінювати на практиці, без сумніву є у вигідному становищі. Більш у прикрому становищі опинилися економісти ССРСР. Цитуємо советських економістів:

«Облік і контролю при соціалізмі є одними з головних умов правильної організації виробництва і розподілу продуктів. Проте, при соціалістичній стадії розвитку облік праці безпосередньо в одиницях робочого часу не є можливий. Це пояснюється тим, що витрата праці в соція-

лістичному суспільстві не є однаковою. Така неоднорідність впливає з різниці між розумовою і фізичною працею, між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою. Крім того в різних галузях господарства технічне вирадження праці та ступень механізації не однакові. Все це означає, що година праці одного робітника не є рівна годині другого. (Підкр. — М. П.).

Тому потрібний посередній спосіб виміру, що означає участь членів соціалістичного суспільства в суспільному виробництві та в розподілі продуктів. Таким посереднім мірилом в умовах, коли продукти праці більшою своєю частиною, як це має місце ще в соціалістичній стадії розвитку, приймають товарову форму, можуть бути тільки гроші⁷). (Підкр. — М. П.).

В цій цитаті важливе ствердження неоднаковості ступеня продукційності праці, як основної причини неможливості обліковувати вартість на основі годин праці людини. Розвиток людського господарства йде шляхом нерівномірного розвитку машинізації і тому не передбачаються сприятливі обставини для обчислення вартості за такою системою навіть і в дуже далекому майбутньому. Власне кажучи, це є основна вада марксистської теорії вартості, як формули для встановлення вартості на основі годин праці людини.

Але марксизм має ще й іншу ваду в поглядах його на проблеми вартості та цінності. В той час, як Туган-Барановський цінність вважає логічною категорією людського господарства, марксисты намагаються довести, що цінність, як економічний чинник, притаманна лише міновому господарству. Як ми бачили, Маркс цінність рівняв з абсолютною вартістю, а цінні для людини дари природи назвав «уявними» цінностями. Наскільки безпідставним, і впрост фальшивим, є це означення Маркса, видно з того, які сили діють у сільському господарстві людини та які чинники беруть там участь у продукуванні цінностей. Там діють чотири компоненти, а саме: природна родючість ґрунту, дощове зрошення, соняшне нагрівання й освітлення ґрунту та праця людини. Три перші чинники є дарами природи. Людська праця в порівнянні з ними мізерна силою і здебільшого навіть не може вплинути на них. Проте, цінність усього цього для людини величезна. Марксистська трудова теорія (теорія цінності за Марксом, або теорія вартості за поданою вище формулою) цих цінних для людини предметів і явищ не спроможна охопити. Але, звичайно, на практиці в повсякденному житті марксисты користуються поняттям цінності і вартості в тому розумінні, яке цим основним чинникам людського господарства надав Туган-Барановський.

Треба відмітити, що російським марксистам з самого початку проникнення марксистських ідей в Росію не пощастило саме в питанні термінології та суті основних економічних понять цінності і вартості. Туган-Барановський подає, що аж два перших переклади російською мовою «Капіталу» Маркса спотворили справжній сенс тверджень Маркса в цих проблемах:

«Das Kapital» у російському перекладі г. Ніколая починається так: «Капіталістична вартість (Kosten) товару вимірюється витратою капіталу»

⁷) А. Д. Гусаков і І. А. Димшиц: «Денежное обращение и кредит СССР». Госфиниздат. 1951. Стор. 5-6.

(«Капітал», т. III, СПб 1896, стор. 2). Додаючи в дужках німецьке слово »Kost«, перекладач визнав трудність перекладу цього слова з його точки зору на російську мову. І дійсно, перекладаючи тим же словом »стоимость« два зовсім різних німецьких терміни — »Wert« та »Kost« (у Маркса це англіцизм, по-німецькому, звичайно, говорять не »Kost«, а »Kosten«), перекладач зовсім спотворив теорію Маркса. »Wert« за Марксом ніколи не вимірюється витратою капіталу».

Більш пізні перекладачі В. Базаров та И. Степанов, замість перекладу цього речення перефразували його: »Те, чого вартий товар для капіталіста, вимірюється витратою капіталу; те, чого товар дійсно вартий — витратою праці«. («Капітал», т. III, переклад редактований В. Базаровим і И. Степановим, 1907 р., стор. 2). Отже перекладачі визнали, що слово »Kost« не має в російській мові відповідного іменника і замінили його дієсловом »стоит«⁸⁾.

Наслідком цих невдалих аж двох перекладів »Капіталу« Маркса, російські економісти, теоретики-марксисти, вживали термін вартість та цінність як синоніми, а не як протилежні сенсом. Тому, продовжує далі Туган-Барановський, читачеві теоретичних праць російських марксистів треба було прикладати багато зусиль, щоб зрозуміти про що власне йде мова — про вартість чи цінність. Так неfortunно в Росії виглядала в інтерпретації марксистів справа устійнення сенсу понять вартість та цінність.

Туган-Барановський все це писав приблизно 40 років тому, але коли взяти вислови Сталіна про цю проблему в його праці »Економические проблемы социализма в СССР«, що була випущена в 1952 році, то можна легко переконатися, що і в останні роки свого життя Сталін уживав терміни вартість і цінність як синоніми. Так і читаємо в цій його праці:

»Іноді запитують: чи існує і чи діє у нас, при нашій соціалістичній системі, закон »стоимости«? Так, існує і діє. Сфера дії закону вартості (стоимости) розповсюджується у нас перш за все на товаровий обіг, на обмін товару через купівлю та продаж... В цій галузі закон вартості зберігає за собою, звичайно в певних межах, роль регулятора«⁹⁾.

Далі Сталін пише таке:

»... Сфера дії закону вартості (стоимости) при нашій економічній системі суворо обмежена та поставлена в рамці... Кажуть, що закон вартості в період другої фази комуністичного суспільства збереже свою силу, як регулятор розподілу праці між галузями виробництва. Це зовсім не вірно. Коли б це було вірно, то незрозуміло, чому в нас не розвивають легку промисловість, як найбільш рентабельну, переважно перед тяжкою промисловістю, що є менш рентабельною, а іноді й зовсім не рентабельною«¹⁰⁾.

В обидвох цитатах Сталін законом вартості (стоимости) окреслює дію чинника цінності, бо товарів відносини в СССР базовані на суб'єктив-

⁸⁾ М. І. Туган-Барановський: »Основи політичної економії«. Изд. »Право«, Петроград, 1915 р. Стор. 67.

⁹⁾ И. Сталін: »Економические проблемы социализма в СССР«, Госполитиздат, 1952. Стор. 20.

¹⁰⁾ Там же, ст. 22-23

них оцінках товарів держторгівлі держпляном і ринком товарів на колгоспному базарі. Але це ніяк не свідчить про те, що Сталін і в кінці свого життя не з'ясував для себе економічної суті цих понять. Навпаки, він добре розумів, що ясність і чіткість в розмежуванні цих понять для його економічної політики саме не є потрібна. Дуже поважні міркування до того є причиною.

Трудова теорія цінності Маркса, як і пізніше її трактування на шкоду її науковій правильності, не спрямовані на захист інтересів працюючих. Як ми бачили, прагнення Маркса звести все до праці, як єдиного чинника, що утворює вартість і цінність, призвело його до грубих помилок у його теорії. Для московських комуністів теорія Маркса дуже корисна в роботі їх п'ятих колон у країнах вільного світу. Натомість у самому СРСР комуністам потрібні іншої тенденції закони. Сталіну і комуністам Москви потрібні закони, які б не були спрямовані на захист робітника і не підтримували його прагнення одержати повний еквівалент за його працю. Такими законами комуністи прагнуть виправдати і закріпити ту нелюдську експлуатацію совєтського робітника, селянина і службовця, яка вже існує в СРСР понад 25 років. Цей новий закон комуністами формулюється, як закон, чи закони, плянового розподілу продукції соціалістичної господарки. Власне тут маємо до діла з ґрунтовною ревізією вчення Маркса в питанні розподілу продуктів праці. Так звана «трудова теорія цінності» Маркса, як і «трудова теорія вартості» пізніших послідовників Маркса, зрев'юзована московськими теоретиками комунізму в той спосіб, що з них викинуте те основне, що, на думку Маркса, в них було непотрібне і шкідливе для державно-плянового господарювання. Але, звичайно, така ревізія марксизму провадиться обережно й поступово.

Нарешті, треба особливо підкреслити ще одне далекойдуче значення теорії цінності Госсена, як граничної корисності, а особливо теорії Тугана-Барановського, яка каже, що цінність і вартість є логічні категорії людського господарства, себто, що чинник цінності і вартості діє у всякому господарстві. Це примушує зробити висновок, що окрема людина і суспільство лише тоді можуть раціонально і з гарним наслідком господарювати, коли вони мають змогу вимірювати вартість і цінність господарської діяльності. Як людина користується метром, щоб устійнювати довжину, кубометром — обсяг, кілограмом — вагу, кальориметром — тепло і тому подібне, так для людського господарства потрібне мірило цінності і вартості.

Таким мірилом цінності і вартості можуть бути лише гроші. З цього висновок, що гроші теж, як і цінність та вартість, є не історичним засобом мірила цінності й вартості, на думку марксистів притаманним лише капіталістичному господарству, а логічною категорією людського господарства. Не грає ролі, чи мають вони самі якусь цінність, як, напр., золота монета, чи такої не мають, як, напр., паперові гроші, випущені лише в межах потреби в них. Правильність цього останнього висновку з теорії Тугана-Барановського цікаво простежити на досвіді ролі совєтського рубля при завершеному соціалізмі в СРСР.

На цьому питанні, як потребуємо ґлибшої аналізи, зупинимось у наступній статті.

Із циклу: Виховна роль мистецтва

Проф. Г. Ващенко

ВИХОВНА РОЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(7)

Література у всіх народів зв'язана з народньою творчістю, зокрема з народньою піснею. Іноді перехід від народньої творчості до літератури відбувається так природно, що друга здається продовженням першої. Так, напр., славетні поеми Гомера «Іліяда» і «Одіссея»*) є фактично синтезом і продовженням пісень, складених рапсодами на честь грецьких героїв, що брали участь у троянській війні. Середньовічна література була органічним продовженням творчості міннезенгерів**). Згодом література відходила від народніх основ, підпадаючи з боку форми і змісту впливам чужинецьких культур, але зв'язок між народньою творчістю і літературою все ж таки не переривався. Народня творчість для багатьох письменників залишалась джерелом надхнення. З неї письменники часто брали зміст для своїх творів, завдяки їй відчували душу свого народу, глибше розуміли його світогляд і прагнення. Прикладом цього може бути англійський письменник Волтер Скотт. Він почав з того, що збирав і записував шотландські народні пісні й досліджував минуле Шотландії. Пізніше, на основі зібраних матеріалів він писав свої славетні романи, в змісті яких помітно великий вплив народньої творчості.

Таким же шляхом розвивалась і українська література. В ній перехрещуються впливи народньої творчості і християнського письменства, що приходило до нас з Візантії й Болгарії. Особливо великий вплив народньої творчості видно в «Слові о полку Ігореві», що належить до найвидатніших творів середньовіччя.

І в нові часи наші письменники часто брали сюжет з українських народніх пісень, відбивали у своїх творах світогляд, побут, прагнення нашого народу. Тому мав всі підстави Т. Шевченко, коли писав:

»Наша дума, наша пісня,
Не вмре, не загине.
От, де, люди, наша слава,
Слава України«.

Як і народня пісня, українська література мала і має великий виховний вплив на культурно-національний розвиток нашого

*) «Іліяда» — героїчна поема про війну давніх греків з троянцями; «Одіссея» — грецька народня епічна поема про десятилітні мандрування Одіссея, героя троянської війни.

**) Німецькі середньовічні поети-лірики, переважно шляхта і лицарі, що оспівували жіночу красу і любов.

народу. Перш за все в умовах національного поневолення вона підносить нашу національну свідомість і зміцнює надії на краще майбутнє. Не зважаючи на відсутність своєї самостійної держави, не зважаючи на намагання гнобителів знищити нашу національну культуру, український нарід все ж таки спромігся створити свою літературу, що своїм мистецьким та ідейним рівнем перевищує літературу не одного народу, який жив самостійним державним життям. Разом з тим українська література виховувала і виховує в українців любов до Батьківщини, до її традицій, звичаїв, природи. Виключає більшість творів української літератури пройнята духом християнського ідеалізму й християнської моралі зокрема і, як і українська пісня, має позитивний вплив на формування вдачі читачів.

Тому мусимо з великою увагою ставитись до своєї літератури і щиро шанувати своїх письменників. Творчість їх протікала в надзвичайно тяжких умовах. Це стосується як до письменників Східної, так і письменників Західної України. В Східній Україні царський уряд уперто й систематично провадив політику русифікації, перетягаючи на свій бік українських інтелігентів усякими вигодами й посадами. В ногу з урядом йшла й частина московської інтелігенції, зокрема московські публіцисти, що трактували все українське, як щось нижче, «мужицьке» (Белінський). Такі погляди ширились і серед української з походження інтелігенції. Майже те ж саме діялось і в Західній Україні. В таких умовах український письменник мусів бути сильну й незламну любов до свого народу і його традицій, бути ідейним українським патріотом, — тим більше, що українське письменство тоді не давало ніяких матеріяльних вигод, а іноді вело за собою переслідування з боку московської влади.

Тож, коли народи, що жили й живуть самостійним державним життям з великою пошаною ставляться до своїх письменників, то з тим більшою пошаною до своїх письменників мусимо ставитись ми — українці. Не можна назвати національно-свідомим того українця, що не знає своєї національної літератури і життя своїх письменників. Між останніми, не всі стоять на однакому мистецькому та ідейному рівні. Між письменниками дошевченківського періоду були люди, що любили свій нарід і свою батьківщину, але не досягли такого рівня, щоб піднести голос за самостійну українську державу проти московського царизму. Протягом XVIII ст., коли була зруйнована Січ Запорізька і багато українських земель було роздано російським панам, Україна так політично ослабла, що боротьба за її державну самостійність здавалась неможливою. Тільки в середині XIX ст., ідея державної самостійності України і боротьби за неї чітко була відбита в творах Шевченка. Але й те, що в умовах царського режиму і наполегливої русифікації українські письменники писали рідною мовою і своїми творами виховували в читачів любов до Батьківщини та її традицій, заслуговує на велику пошану.

Ми не маємо наміру подавати тут нарис історії нової української літератури, а спинимося лише на найбільш видатних представниках її, а також на тих письменниках і поетах, що їх спотворили або знеславили большевики, а слідом за ними і українські літературні критики, що «попрощалися з учора», а фактично відійшли від українського народу. Спонукує нас до цього той сумний факт, що такі критики завдяки своїй великій спритності зуміли взяти в свої руки значну частину преси на еміграції і своїми писаннями сіють дезорієнтацію й розклад серед українського суспільства, а в першу чергу серед української молоді. Послабити розкладницький вплив таких критиків і правдиво висвітлити творчість наших письменників є також одним із завдань нашої розвідки.

Історію нової української літератури звичайно починають з Котляревського. Його заслуга полягає в тому, що він послабив русифікацію української інтелігенції, яка набула швидких темпів в XVIII ст., і привернув увагу кращих синів України до свого народу, його мови і звичаїв. Сам Котляревський перебував під великим впливом славетного українського філософа Сковороди. Духом Сковородинського гуманізму, релігійністю, близькістю до природи, пройняті всі твори Котляревського. В «Енеїді» він засуджує кріпацтво, панську пиху, хабарництво і підносить простих, чесних людей, патріотів своєї батьківщини. А особливо великий вплив Сковороди на Котляревського відбитий у «Наталці Полтавці». Котляревський у свою п'єсу включив навіть вірші, складені Сковородою («Всякому городу нрав і права»). Моральним поглядам Сковороди відповідає і характеристика героїв п'єси. Головна героїня її, Наталка — це глибоко релігійна, лагідна, повна природної краси українська дівчина. Вона вірно любить Петра, сумує за ним, але кориться матері і, сповняючи її волю, дає згоду вийти заміж за нелюба. Такі ж риси, але у формах властивих мужчині, має і Петро. А взагалі в «Наталці Полтавці» фактично нема закоренілих негативних персонажів. Вибірний і Восьний виявляють негативні риси в початку п'єси, а потім під впливом сумління вони стають на вірний шлях і щиро вітають єднання Наталки і Петра. Тому основна ідея п'єси: «А полтавці — добрі люди». Вся п'єса пройнята духом побожності, миру, лагідності, що відповідає українським моральним традиціям і поглядам великого філософа Сковороди. Ці високі риси відбиті в пісні, що нею закінчується п'єса: «Де згода в сімействі, там мир і тишина».

Високою ідейністю п'єси, відповідністю її кращим українським традиціям можна пояснити і те, що вже друге сторіччя вона не сходить з української сцени і до сліз зворушує глядачів.

«Енеїдою» Котляревського розпочинається новий період в історії української літератури. Своїм змістом і формою вона наближається до народу і тому має на нього виховний вплив. Особливо слід відзначити вплив її на українську інтелігенцію. Вісімнадцяте сторіччя можна взагалі схарактеризувати як період

відходу української інтелігенції до Росії, стисліше до Петербургу. Багато наших видатних діячів, в першу чергу вихованців Києво-Могилянської академії, пішли на службу до російського царського уряду, допомагали імператору Петрові I-му в його реформах, закладали на Московщині школи, ставали російськими письменниками і т. ін. Лише частина українських інтелігентів залишилась українськими патріотами і розуміла всю шкоду русифікаторської політики Москви. Після появи «Енеїди», між українською інтелігенцією з'являється все більше й більше людей, що не соромляться своєї мови і українських звичаїв, та починають шанувати їх. Разом з тим починає розвиватися на народньому ґрунті і українська література. Виступають такі українські письменники, як Гребінка, Гулак Артемовський, Квітка Основ'яненко, Метлинський та інші. Якщо розглядати творчість цих письменників у світлі сучасності, коли не тільки окремі українські діячі, а народні маси розгорнули боротьбу за українську самостійну державу проти гнобителів, письменникам першої половини дев'ятнадцятого століття можна закинути відсутність належної національної свідомості. Вони, не виключаючи і Котляревського, стоять на засадах місцевого провінціального патріотизму і не тільки не закликають до боротьби з московським самодержавством, а іноді в своїх творах висловлюють свою відданість йому. Але треба взяти до уваги політичні обставини цього часу. В світлі їх нам стане зрозумілим, що письменники дошевченківського періоду все ж таки відіграли позитивну роль в історії України, поступово підготувавши ґрунт для літератури Шевченківського періоду.

Тарас Шевченко. В сорокових роках XIX ст. розгортається діяльність геніального українського поета, якого недаром звуть пророком України. Твори його перекладаються на чужі мови, і він сам заслужено посідає місце серед таких світової слави письменників, як Шекспір, Гете, Шіллер, Віктор Гюґо й інші та разом з тим залишається суто національним поетом.

Перш, ніж перейти бодай до короткої характеристики творчості Шевченка, мусимо спростувати наклепи на нього, що йдуть не тільки з боку москалів, зокрема з боку большевиків, а також з боку декого з українців.

Ще до большевицької революції існував погляд на Шевченка, як на народнього поета типу Кольцова. Підставою для цього було те, що Шевченко в період юнацтва не вчився в якійсь школі і тому, нібито, не мав широкої, ґрунтовної освіти. А особливим цинізмом визначається вихватка проти Шевченка з боку Фітільова-Хвильового. Сам будучи малоосвіченою людиною, він у своїх «Вальдшнепах» називає Шевченка «іконописним дядьком», що затримував розвиток української культури. Таке твердження спростовується при більш докладному ознайомленні з біографією Шевченка. Виявляється, що він не тільки в академії мистецтв студіював ґрунтовно загальноосвітні дисципліни, а й сам багато працював над самоосвітою. Він ґрунтовно

знав класиків старовинної Греції і Риму, літературні твори видатних письменників Франції, Німеччини, Польщі, Росії. Мало того, є всі підстави думати, що він був знайомим з німецькою філософією. Про це свідчать його глибокі погляди на мистецтво, на ролі мистецтва в житті народу, на покликання мистця і самий процес мистецької творчості, — погляди, що дуже нагадують погляди німецького філософа Шеллінга.

Особливо ж перекручують ролі Шевченка в історії української літератури і українського народу большевики. Не будучи в стані заперечити геніальності творів Шевченка, большевики намагаються зробити його «своїм», довести, що він був під великим впливом таких московських письменників-публіцистів, як Белінський, Герцен, Чернишевський, і взагалі був великим прихильником Москви. Ось, що пише про нього Ф. Ястребов, автор X. і XI. розділів «Історії Української РСР»: «На Україні на боротьбу проти самодержавства виступили революційні демократи на чолі з Т. Г. Шевченком, однодумцем Белінського, Герцена і Чернишевського... На нього глибоко впливали російські письменники — Пушкін, Гоголь, Лермонтов, Грибоедов». («Історія Української РСР», видавництво Академії Наук Української РСР, ст. 424). «Шевченко любив і високо цинив російську мову, яка була йому другою рідною мовою» (там же, ст. 454). «Тепло зустрінутий прогресивними діячами, Шевченко незабаром зблизився з гуртком «Современника» і особливо з Чернишевським. Цих великих людей ріднили властиві їм обом незламна твердість, непохитність революційних поглядів і матеріалістичність переконань» (там же, ст. 470).

Це є свідоме перекручення дійсності, з метою послабити ролі творчості Шевченка в боротьбі українського народу за свою самостійну державу. Як побачимо далі, майже всі твори Шевченка пройняті ненавистю до Москви, що тримає в неволі український нарід, і до московського самодержавства. А як ставились до Шевченка московські керівники політичної думки, що були його сучасниками, про це свідчить брутальний виступ проти нього з боку Белінського.

«Щодо малоросіян, — писав Белінський, — то смішно думати, щоб із їхньої народньої поезії могло тепер щось розвинути... Літературною мовою малоросіян повинна бути мова їхнього освіченого суспільства, мова російська. Коли в малоросів може з'явитися великий поет, то не інакше, як при умові, щоб він був російським поетом, сином Росії, що гаряче приймає до серця її інтереси... На малоросійський язик (мову, — ред.) не можна навіть перевести «Тараса Бульбу».

Про самого Шевченка Белінський писав: «Гарна література, що тільки й дихає простацтвом селянської мови і дубоватістю селянського розуму».

Нарешті, большевик Якимов приписує Шевченкові не тільки атеїзм, а навіть ненависть до релігії і церкви. «У своїх творах Шевченко, пише Якимов, — виступав як матеріаліст і войов-

ничий атеїст проти релігії, яку він ненавидів всім серцем... З обуренням і презирством Шевченко ставився до церков, уважаючи, що вони гірші як шинки... Шевченко однаково ненавидів усяку церкву та її служителів — православних попів, католицьких патерів та ксьондзів з папою римським на чолі.» (Там же, ст. 473-474).

Об'єктивна аналіза творчості Шевченка рішуче спростовує всі ці брутальні наклепи на нього. Ще з молодих років Шевченко впоїв у себе кращі традиції українського народу, що міцно трималися серед нашого селянства, і в своїй геніальній творчості підніс їх на вищий рівень. Тому ідеал людини в творах Шевченка своїм корінням входить у далеке минуле України і в той же час відповідає завданням, що їх ставить перед нами новий час. Вся творчість Шевченка пройнята духом християнської релігії. Крім того, в «Кобзарі» є декілька творів, спеціально написаних на релігійні теми, є також віршовані переклади псалмів. Всі вони відзначаються високим релігійним піднесенням, а деякі навіть нагадують молитви або релігійні гімни.

З вірою в Бога у Шевченка з'єднується палка любов до України. Коли він каже: «Я так Україну люблю... За неї душу положу», то це не є пишна, гучна фраза, — це вияв безмежної палкої любови, тієї самої любови, що із-за неї в XVI. і XVII. ст. наші предки без страху йшли на муки і смерть.

Обурений неправдою, що її чинять Україні вороги, Шевченко звертається до Бога, кличучи Його на праведний суд. З особливою яскравістю це Шевченкове поєднання віри в Бога і любови до Батьківщини виступає в псалмі 43. Поет, не порушуючи релігійного тону псалми, ґрунтовно переробив її, надавши їй суто український зміст. Від цього релігійний тон псалми не тільки не знизився, а, навпаки, піднісся до найвищого патосу, що дорівнюється патосові біблійних пророків. Повний болу, гіркої образи за долю свого народу, він звертається до Бога:

«Не молилось чужим богам,
А тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражой наруги!
Поборов ти першу силу, —
Побори ж і другу
Ще лютішу. Встань же, Боже! —

Всюку будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирилася душа наша,
Тяжко жить в окопах!
Встань же, Боже — поможи нам,
Встать на ката знову!»

У Шевченка є вірші, в яких він ніби повстає проти Бога й заперечує його праведний суд. На цій підставі, як ми бачили вище, дехто закидає Шевченкові безбожництво. Це лише непорозуміння. Шевченко завжди був релігійною людиною. Для нього Бог не був абстракцією, а Силою, до якої він звертався і в час туги й відчаю, і в час милування з мирної природи, і в час споглядання кращих рис в житті людини. Тому його «бунт» проти Бога є лише тимчасовим настроєм, що частково нагадує Іова.

Як рідко хто з українців, Шевченко відчував і усвідомлював ту велику кривду, що її робила Україні Москва, кривду політичну і економічну. Він згадує минуле України і дорікає гетьманові Богданові за Переяславську угоду, називаючи його «нерозумним сином». В численних віршах він з великою тугою малює поневолення України:

«Сини мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває».

А з особливим обуренням він змальовує кріпацтво, заведене в Україні Катериною II-гою. Панщина принесла нашому народові не тільки тяжку невільницьку працю, а й знування з його душі. З великим гнівом Шевченко змальовує знування розбещених панів над українськими дівчатами і разом з тим з глибоким співчуттям оспівує гірку долю нещасних покриток, що не з своєї вини стали предметом осуду, глузування своїх же людей... Шевченка обурює те, що українці, нащадки вільнолюбивих козаків, терплять знування і неволю. А ще більше обурюють його перевертні, що допомагають москалям «з матері полатану сорочку знімати».

В супереч Сковородинському квієтизму, Шевченко закликає своїх земляків до боротьби з ворогом, до повстання проти гнобителів і катів українського народу.

«Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кров'ю
Волю окропіте!».

До боротьби за волю він закликає не тільки своїх земляків-українців, а також народи Кавказу, що їх в ті часи Москва, не жаліючи крові «людей муштрованих», намагалася перетворити на своїх рабів.

«Борітеся — поборете:
Вам Бог помагає».

— звертається Шевченко до вільнолюбивих лицарів кавказьких. Взагалі, не зважаючи на те, що на землі панує неправда, зашланність і криваве насильство, Шевченко вірить, що кінцем правда переможе.

«Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки».

Майбутнє суспільство наш Кобзар уявляє як велику, вільну сім'ю, в якій »забудеться срамотня давня година«, де люди, як брати »обнімуть найменшого брата«, де »усміхнеться заплакана мати«, де »оживе добра слава, слава України, і світ ясний, не вечірній тихенько засяє«.

Здійснення ідеї свободи нації вимагає жертв. Таких жертвних борців виставляє Шевченко у своїх творах в особах Гонти, Залізняка, Галайди, Івана Підкови, Тараса Трясила, Яна Гуса та інших.

Чи можна вбачати героя в особі Гонти, що убив своїх власних дітей? Росіяни в своїх піснях славлять як героя розбійника Стенька Разіна, що вкинув у Волгу свою коханку, перську княжну, і порівнюють його вчинок з вчинком відносно своїх дітей Тараса Бульби і Гонти. Але подібність тут чисто зовнішня. Насправді ж вчинки Разіна з одного боку, і вчинки Тараса Бульби і Гонти з другого боку, з морального погляду цілком протилежні. Стенька Разін діяв як розбійник і хуліган, що не має чести й людської гідності. Він кидає в ріку перську княжну лише тому, що п'яна ватага розбійників почала гомоніти:

»Тільки ніч с неї провозилося,

А на утро бабой стал«.

Сама княжна ні перед ким нічим не завинила, а лише була жертвою п'яної ватаги.

Гонта ж убиває своїх синів тому, що він поклявся нищити католиків, і тому, що його діти, вирісши, були б ворогами українського народу, за волю якого клявся боротися Гонта.

Велика різниця і в психологічних переживаннях Разіна і Гонти під час убивства і після нього. Разін кидає в річку княжну без всякого жалю, виконує свій жорстокий, хуліганський вчинок як »удальство«, розраховуючи на похвалу п'яної ватаги. Гонта убиває своїх дітей з великою тугою в серці і любов'ю до них. Убиваючи їх, він каже:

»... Сини мої,

Горе мені з вами.

Поцілуйте мене, діти,

Не я убиваю,

А присяга«.

А потім уночі, обливаючись сльозами, з розбитим від горя серцем, з батьківською любов'ю ховає дітей і звертається до них такими словами:

»Спочивайте, діти,

Та благайте, просіть Бога,

Нехай на сім світі

Мене за вас покарає,

За гріх цей великий!

Простіть, сини!

Я прощаю, що ви католики!»

Дійсно, Гонта — не розбійник, не хуліган, як Разін, а гуманна, чула людина, що, виконуючи свій обов'язок перед Бать-

ківщиною, пожертвувала власними дітьми і своїм власним спокоєм.

Але постає ще одно питання: чи можна визнати героєм Гонту, що, вбивши своїх синів, потім так гірко плакав над ними? Цьому питанню можна надати ще ширшого змісту: чи можна назвати героями персонажів Шевченкових творів, що часто плачуть і в радості, і в горі? Дехто вбачає в цьому сентиментальність, що виключає собою мужність. Такі міркування психологічно в корені не вірні. Сердечна чулість (не сентиментальність) не виключає собою мужности. Навпаки, сердечна тупість і грубість дуже часто сполучуються з боягузством. Вояки, що в мирних умовах вражають відсутністю чулості, брутальністю і безоглядністю, — на війні часто виявляються боягузами. Натомість люди в мирних умовах чулі, чемні й стримані — часто на війні ведуть себе мужньо й хоробро. Наші славні запорожці не раз плакали й тужили, а проте своєю хоробрістю вславились на цілу Європу. Плакали й гомерівські герої, і то не тільки Одисей, а й Ахілл, що був найхоробрішим між грецькими героями, що обложили Трою.

Але найкращим доказом правдивості нашої думки про хоробрість і чулість може бути сам Гонта. Він гірко плакав над убитими дітьми і жодного звука не видав, коли з нього живцем здирали шкуру. Взагалі треба відрізнати хоробрість і лють. Хоробрість завжди зв'язана з ідейністю. Хоробра людина ризикує, жертвує своїм життям в ім'я якоїсь ідеї (батьківщина, віра, честь); люта ж людина діє інстинктивно, в стані афекту, подібно до хижої тварини. Тому вона в одних умовах може бути безоглядно лютою і жорстокою, а в других умовах підлягати такому ж безоглядному, інстинктовному страху. Але одною з умов ідейности є альтруїзм і почуття симпатії, себто здібність живо відчувати в своєму серці переживання другої людини. Саме ця риса властива всім вищеназваним героям Шевченкових творів. Всі вони хоробрі й людяні, а не люті, не жорстокі.

Душа Шевченка — багатогранна, — багатогранна і його творчість. В своїх творах він змальовує не тільки безмежно хоробрих борців за права і волю України, а й нижніх українкоз, здібних глибоко й самовіддано любити, вірних у коханню аж до смерті. Такою є Оксана в «Гайдамаках» та інші.

Але ця ніжність і відданість української дівчини сполучається з високорозвиненою свідомістю своєї гідності, із справжнім духовим аристократизмом. З цього погляду особливо звертає на себе увагу тип дівчини-українки, виведений в оповіданні «Прогулянка з задоволенням і не без моралі». В героїню цього оповідання українку-кріпачку закохався пан. Він хоче зробити з неї собі наложницю, як це він робив уже з багатьма дівчатами. Але вона своєю стійкістю і повною гідністю поведінкою досягає того, що пан не тільки одружується з нею, а й

зовсім перероджується морально, стає статечною, розумною й доброю людиною.

Серед творів Шевченка є багато віршів, пройнятих любов'ю до природи, глибоким відчуттям її краси. В спогляданні її поет знаходить бодай тимчасове заспокоєння від своїх страждань з приводу неправди, що діялася в Україні. За українським степом і горами він тужить і на засланні в Середній Азії.

Своєю творчістю і своїм життям, як справжній пророк, Шевченко вказав на майбутні шляхи політичного і культурного розвитку України. В галузі політики це шлях боротьби за самостійну українську державу, бо, з одного боку, тільки »в своїй хаті своя правда, і сила, і воля«, — а з другого, — без боротьби воля не дається нікому.

В галузі культури — це шлях творчості на основах любови й пошани до кращих національних традицій й органічного завоювання кращих надбань чужинних культур. Шевченко гостро засуджує тих, хто, як мавпа, засвоює навіть без розуміння чуже й з дурним презирством ставиться до свого національного. Він дає нам мудру пораду:

»Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,
Свого не цурайтесь; —
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураються —
В хату не пускають«.

Ставлення Шевченка до українських традицій навіть найменшою мірою не було рабським. Він любив їх, але не фетишував. У минулому України він вбачав не тільки добре, а й зле. Добре — це передусім непохитна віра в Бога і жертвна любов до своєї Батьківщини, — риси кращих людей минулого; зле — це розбрат і зрада батьківщини, — риси »ляхів-срібляників« і всяких перевертнів.

(Даді буде)

Богдан Бора

Сніг падає...

Сніг падає, як біла казка,
Як білий сон дитячих літ,
Як матері моєї ласка,
Як днів, пропащих днів, привіт.

Сніг падає... Ну й як співати?
Тулю до серця сніжинки...
Бо лесь далеко плаче мати
Й журбою схилені роки.

Сніг падає... Ну й як радіти?
Ну й як сміятися мені,
Коли далеко, наче квіти,
Завіяв вітер снігом дні.

Сніг падає... Ні бурі, ні грому.
І журяться дерев верхи...
Ну і як мені, коли додому
Завіяли сніги шляхи...

1952.

В. Перебийніс
Абсолювент Академії Мистецтв

АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ У КРАКОВІ

(1921 — 1926 рр.)

(2)

Тепер хочу подати коротеньку характеристику українців-студентів Краківської Академії Мистецтв.

1. Анастазієвський. Студент воєнного часу (1914 р.). Навчався на курсі проф. Аксентовича, рисував старанно — як панна. Поза академічними працями, масово продукував жіночі голови в хустках і без хусток — трошечки шиї й виразисті очі. Добре жив із всіма студентами, пристійно одягався — поважали його, бо віком був між нами найстаршим. Старанно вчався до Академії й допізна сидів у Академічній бібліотеці. По закінченні Академії став учителем гімназії. Часто виставляв твори на українських малярських виставках у Львові. Був дуже добрим товаришем; у першому році, коли в матеріальному відношенні ми стояли препогано, Анастазієвський провів збірку на підписну листу і передав нам як поміч у польських грошах.

2. Северин Бурачек. Підхорунжий Української Армії в час Визвольних Змагань (6-та запасова бригада армії УНР, полковника Порохівського з міста Теребовлі). Син українського священика. Поступив до Академії в 1921 р., а по закінченні першого року загального курсу перейшов на курс проф. Пінковського вчитися малярства.

С. Бурачек віддався новаторству, яке пролунало до війни 1914 р. і ми вже встигли пройти його ще в Києві. Дуже захопився кубізмом, формізмом, футуризмом, імпресіонізмом, а тим самим занедбав працю академічного порядку. Рисував чи малював квадратами або трикутниками. Брав участь у поході до палацу польської культури, що відбувся під кличем новаторства в малярстві.

Під головуванням графа Ю. Чапського було організоване польське товариство — «Комітет Паризький» (КП). Ми їх називали «польськими комуністами», а дійсно це були хлопці-крикуни, до яких пристав і Бурачек. Члени вищезгаданої організації по другому році навчання в Академії поїхали до Парижу, бо тут, мовляв, не було чого вчитися, а дипломи їм не були потрібні. В Парижі, не маючи з чого жити, випозичили інструменти і, організувавши «джазбанд», грали в якомусь нічному льокалі. Бурачек грав на бубні. Крім того займалися виробом ручок до жіночих парасолів.

Одного дня я проходив по Краківському базарі й побачив на візку «вежу Ейфеля». Була вона обвішана різними плякатами і оголошеннями, а візок той тягнула братія з КП. Бурачек стояв на розі вулиці й трубив. Підійшов я ближче і з тих оголошень довідався, що товариство КП дає бал у Старім Театрі на користь КП. На тому балі, на якому і мені довелося побувати, нічого вони не заробили й знову виїхали до Парижу.

З Бурачеком я бачився пізніше й пробував уговорити його повернутися на правдиву дорогу, вийти з того заплутаного товариства. Але вся моя мова і всі мої зусилля залишилися безуспішними. Він гнався за грошем, за дешевим афектом. »Від вас, — казав він мені, — немає чого вчитися, а поляки мають що дати культурного й від них можна таке »щось« взяти». — »Ти, Еро (так я його звав) — потрапив у групу напівбожевільних«, — відповів я йому.

»Хлопці« з КП прозвали його »Ой не ходи, Грицю«. Знав я і тих »хлопців«, бачив їх заробітки. Коли Лісневич дав мені зробити декорацію в його ресторані, то я передав цю справу саме тим »хлопцям«. Зробили вони все, а те »все«, то була лише саморекляма. Доводилося їм язиками відгризатися. Однак тільки праця і добрі вчинки самі за себе свідчать, а »тріпання« язиком багато не помагає.

КП постало в Кракові та складалося з членів, які здатні були лише робити, як то кажуть, »шумиху«. До нього належали поляки: граф Чапський (головна пружина всього), Цібіс, Валишевський, Потворовський, Нахт, Ярема Стшалецький, Руцька, Пшеславська, М. Чапська, яка здає лека сприяла і допомагала КП, а з українців належав туди Бурачек.

Писали не мало хвалебних статей про »Комітет Паризький«. Мали спільну велику студію, а також квартиру. Пробували щось писати, але ніхто не купував. Хтось збоку їм допомагав існувати. Було багато галасу, але все те кінчилося нічим. Головна сила — Чапський — став журналістом, писав статті й книжки, а решта — невідомо, де ділася. Бурачек з футуристичного »левительства« перейшов до »правительства« і почав розмальовувати в Галичині Церкви.

3. Лев Гец. Сам із Західної України. По проголошенні Української Держави був короткий час у санітарних частинах і ходив в уніформі австрійської армії. Високий, стрункий, блондин, мав злегка кучеряве волосся. Різкий у формі говорення. Поляки, які не знали, що він є українцем, говорили, що це барон — німець Гец.

Гец був завжди задоволений із себе і мав бажання зробити щось великого. Та в той час ще не мав досить на те освіти. Не мав досить знання, щоб міг свobodно розпоряджатися своїм бажанням і його амбіція на тім дуже часто терпіла.

Учився малярства в проф. Дембіцького. Ще до вступу в Академію під час війни 1914 р. нарисовав колекцію »Мадонна з Ісусом« і видав поштовими картками. Вийшли вони в нього дуже сміливі рисунково і композиційно, але була то трансформована ремінісценція італійського ренесансу. Все ж таки заповідався Гец дуже добре.

Коли став вивчати студію акту та йти на поводи свого професора — розгубився і затратив свій попередній вияв у свободі та свіжості виданих ним карток. Почав робити академічні замучені акти і рисунки. Гец шукав доріг упрощення в рисунку. Часто з мальованого етюд пейзажу ще раз повторяв на новім полотні, намагаючися дати якнайменше кольору, а осягнути кількома красками цей самий момент. Я одного разу застав його при цій праці. Був він дуже зденерований і говорити не міг. Я сказав йому, що ця праця є дійсно дуже трудною.

На річній виставці Гец нарисовав у ракурсі рицаря. Папір мав метрів два, але одна нога не вмістилася, все ж таки забракло паперу.

По закінченні Академії став учителем гімназії. Малював, виставляв. Закордон не пробував поїхати, щоб подивитися на ширші води мистецького світу.

Лев Гец в Академії навчався дуже добре, робив не мало експериментів і був добрим товаришем. Коли кого заставляв при праці, то радив йому, шуткуючи: »Малюйте так, як Леонардо да Вінчі, а коли ні, то йдіть на прохід«. На балах умів гарно танцювати й одягатися, був товариським, а також і патріотом.

4. Василь Хмелюк. Познайомився я з Василем Хмелюком ось так:

1920 року, коли українська армія була у відступі перед переважаючими силами большевиків, шоста запасова бригада маневрувала в боях над Дністром. Ішов бій за Ніжнівський місток (за переправу). Я прибув у штаб бригади і полк. Порохівський повідомив мене, що негайно маю від'їхати до штабу Української Дійової Армії, зголоситися в начальника штабу полк. Куца й чекати дальших розпоряджень.

Штаб стояв біля м. Станиславова на станції Хриплін. Коли я зголосився, мене приділили до військово-історичного відділу. Тут, за посередництвом сот. Шпилінського (начальника розвідного відділу), я познайомився з молодим художником. Був це Василь Хмелюк.

Він щойно покинув гімназію. Його брат, відступаючи з українською армією, заскочив до рідної Жмеринки, забрав Василя і привіз до Станиславова. Ми познайомилися. Він — середнього росту, дуже гарний обличчям, з хвилястою чуприною. А коли усміхався — червонів. Швидко я переконався, що він справді гарно й багато рисує. Писав також вірші. Так ми стали приятелями.

Я часто з ним зустрічався й ми разом рисували. Коли большевики відступили з Галичини і штаб Дійової Армії переїздив до м. Городка, я забрав Василя із собою. А осінню, коли знову прийшлося переходити Збруч і бути свідком останніх боїв українців з москалями, ми знову були разом. Фронт звужувався і українські дивізії почали переходити містки Збруча в двох пунктах. Відбувся ще останній парадний марш українських військ перед трибуною, на якій були присутні генерали українські, французькі, польські, румунські та кореспонденти з різних країв. Незабаром українські війська склали зброю полякам і стали інтерновані.

Василь дуже переживав цю нашу національну поразку, питаючи мене, що буде далі. Я заспокоював його тим, що повернеться його брат і вони будуть разом. Брат його, хор. Ілько Хмелюк, був біля Головного Командуючого української армії ген. Омеляновича-Павленка. Вони були в той час у Підволочиськах, де все ще йшли бої з большевиками, де хоробро бився панцерник »Кармалюк«. Рано ми прибули в село Кїйданці, де прибув також і брат Василя. Опісля нас інтернували в місті Петриків.

Василь рисував. Скопіював із фотографії гарний портрет ген. Омеляновича-Павленка. Зробив літографічний відтиск до військового журналу. Це була його гордість!

Василь — маляр, але він теж мав багато зустрічів з поетом Євгеном Маланюком і вони обидва говорили про поезію й літературу. Це все відбувалося в штабі армії, де вони разом служили.

Коли я прибув до Кракова, то день пізніше прибув туди і В. Хмелюк, а весною 1921 р. ми склали іспит до Академії. Осінню разом навчалися в одного професора. Василь вивчав студію акту, прекрасно рисував і ми всі вгадували йому успішну майбутність.

Але Василь мав неспокійну вдачу і не раз приходилось утихомирювати його. Зчасом він став захоплюватися футуризмом, а далі — напиватися й бігати за панночками. Тому я почав писати його братові в Прагу, щоб забрав Василя до себе, бо він не хоче мене слухати. Василь поїхав до Закопаного на студентські канікули і там так захворів, що ледве насилу повернувся. А осінню спільними силами ми переправили його через польсько-чеський кордон до брата в Прагу.

Василь мав великий талант і неспокійну вдачу, тому я боявся за нього. Хотів передати Василя його братові, щоб він опікувався ним і допоміг йому використати той талант, що дав йому Бог.

5. С. Стовбуненко. Із Стовбуненком я познайомився 1918 р. в Києві за гетьмана П. Скоропадського. Стовбуненко був тоді в товаристві дочки, чи родички, кол. міністра Бутенка. Походив він з Білої Церкви.

1920 рік. Стовбуненко прибув із повстання проти большевиків з групою козаків (300 чоловік) до Бердичева в казарми Лисої гори. Саме в той час там стояла 6-та запасова бригада під командою полк. Порохівського. Я служив при штабі бригади і мав можливість зустрічатися й говорити з Стовбуненком. Його козаків включили в бригаду, а «сотнику» Стовбуненкові дали відпочинок. Згодом при бригаді назбиралось велике число українських старшин з різних розбитих частин української армії. Після інспекції ген. В. Петрова, була визначена спеціальна комісія для перевірки цього старшинського складу, щоб розіслати старшин до частин дивізії. Я був присутнім при цій перевірці. І от викликали С. Стовбуненка. У нього на анкеті понаписувано Бог знає що, але після кількох запитань зразу виявилось, що він людина без військового знання. Пробую рятувати ситуацію й прошу комісію, дати йому звання хорунжого, мотивуючи тим, що він прибув з повстання, у якому керував людьми, і хоч би за заслуги йому належить старшинський ступень. Так і сталося з умовою, що Стовбуненко повинен закінчити Юнацьку школу.

Ми жили обидва в дружніх відносинах і не раз довелось посміятися від щирої душі з його напрочуд фантастичних плянів. Запасова бригада, як вишкільна, мала завданням постачати доповнення 6-тій дивізії ген. Безручка і в скорому часі була втягнена в бої. Влітку, одного пополудня, кавалерія Будьонного вдерлася через ліси на відтинок Житомир-Бердичів і зірвала там базу польської армії (тоді наших «союзників»). Польська залога втекла з Бердичева на Лису гору. Ми, хоч зле озброєні, але мусіли зайняти бойові позиції. Стовбуненко мав боронити дорогу відступу Бердичів-Любар-Старокопчинів. Тут він разом із своїми хлопцями протримався аж до наступного дня. Відбив кілька атак кавалерії Будьонного і дороги не віддав. Після цього випадку він став героєм. Бригада в боях відступала на Любар-Константинів. Стовбуненка я зустрічав ще кілька разів. Дух у нього був бойовий. Після бою під Сорокодубами ми розійшлися й зустрілися знову аж у Кракові 1921 р.

Приїхав Стовбуненко до Кракова не сам, а з «козаком» Марком. «Козак» Марко — це була жінка, що служила в курені пластунів при І-м полку кавалерії «чорні запорожці» («чорношличники»). Це була колишня баронеса, якої чоловіка й дітей розстріляли большевики в її присутності, а вона втекла й платила большевикам за смерть смертю.

Поступив Стовбуненко на відділ скульптури до проф. Лящка. На той же відділ поступила і вона — тепер його жінка. Їм не особливо щастило. Народилася в них дитина, але померла. Мусіли важко боротися за кусок щоденного хліба і це не давало їм можливості щодня відвідувати Академію. По деякому часі, при допомозі наших людей, організують вони нелегальну переправу з Польщі до Чехо-Словаччини. Так без віз вони пробралися в Прагу, де отримали стипендії й продовжували свої мистецькі студії.

6. **Сергій Литвиненко.** С. Литвиненко народився недалеко Полтави й закінчив у Полтаві дворянську гімназію. В той час творилася українська держава і С. Литвиненко йде в армію, в т. зв. Юнацьку Школу. Але військова наука в Українських Юнацьких школах не була нормальною, спокійною, тож багато юнаків безпосередньо вступали в бої з большевиками, що заливали Україну.

По закінченні Юнацької Школи, С. Литвиненко пішов в армію. А після поразки наших Визвольних Змагань він прибув у Краків, де поступив в університет на політичний відділ.

Та, мабуть, політичні науки не припали Литвиненкові особливо до серця, бо мав він талант і любов до театру й мистецтва. Коли ми, студенти Академії Мистецтв, це побачили, вговорили його перейти до нас. І так С. Литвиненко став студентом Академії Мистецтв (1922-23 р.).

Литвиненко людина з організаційним хистом — ділова. Було легко працювати з ним на громадській роботі. Особливо на еміграції такі люди, як він, дуже потрібні й цінні. З його ініціативи організуються врочисті академії, читаються доповіді, відбуваються концерти, забави. Не було, здається, нічого такого, чого він не міг, чи не вмів зробити.

Навчався С. Литвиненко в проф. Лящка на факультеті скульптури. Спочатку недолюбливав цієї науки, нервувався, мабуть хотілось йому робити щось великого, а не возитися з глиною. Але згодом він усе ж таки почав проявляти персональність. Правда, його рисунки не завжди були вдалим. Тому я частенько в дечому йому помагав — радив, що треба вивчати, що є цінного для скульптури, що треба знати, щоб не вийшло так, як з пам'ятником Каменярів, де в одного з них коротша нога.

Литвиненкові я зокрема вдячний, як секретареві Студентської Громади Мистців, якої я був головою. На цьому відтинку організаційної праці він був дійсно рідкістю. І коли я, перед моїм виїздом з Кракова, зібрав загальні збори Громади, то Литвиненко був обраний її головою.

7. **Харків.** Походив із степів України. Про слово «Харків» є така версія: Там, де тепер стоїть місто Харків, колись була корчма, що лежала при головнім шляху Москва-Одеса. Ото кажуть, що на тім шляху оперував колись козак Харкуша і проїжджим москалям сгинав голови. Цар, чи цариця, дав наказ побудувати там військову станицю і так виросло місто Харків.

Це про місто Харків, але нашого Харкова ми були прозвали «американським генералом». Був він малим, худощавим, лице в ластовинні. Носив френча й шаравари, що внизу низько спадали. Чоло високе, а замість вусів, щось, що нагадувало п'явок. Киресенко Харкову, за такий його кумедний вигляд, жити не давав.

До війни 1914 р. Харків був студентом політехніки в Петербурзі. Потім потрапив до російської армії, звідки перейшов в українську, з якою опинився аж у Польщі.

Він дуже любив малярство. В Академії «грав» талановитого студента, кажу «грав» бо насправді все в нього йшло тільки на «задовільно». Відвідував Академію регулярно і згодом дуже полюбив альфреско. Я порекомендував Харкова проф. Коварському, що працював на Вавелі — вів реставрації. Харків був уповні задоволений з цієї праці.

Перед тим, як я від'їхав з Кракова, Харків одружився з якоюсь вдовою й залишився жити в Кракові.

Свої твори часто виставляв на виставах українських артистів-малярів. Про Харкова залишилася в мене світла й мила пам'ять.

У час німецької окупації Кракова, Харків з мішком пішов десь на села міняти продуктів. Краківські «андруси» впіймали його, розпороли живота й насипали піску. Про це чув я від багатьох українців, які мешкали в Кракові. Отака доля спіткала Харкова, хоч сам він, наскільки я знаю, був льоальним у відношенні до поляків.

8. Дам'ян Горняткевич. Походить із Західної України. Мешкав разом з родиною в Кракові, де і навчався. Міцно збудований, нижче середнього росту, блондин. Чутливий, говорив якимсь крадькома й не можна було знати, як він закінчить щойно почате речення.

Навчався Д. Горняткевич у проф. Аксентовича, а на вечірніх заняттях виконував рисунки з найбільшою акуратністю.

Був дуже ввічливим. Коли я прибув в Академію, то він студював. За час мого п'ятирічного перебування в Академії я не бачив праць Горняткевича. Частенько зустрічав його в Академічній бібліотеці, де він сидів і писав. Він дуже інтересувався поліхромією, керамікою і монументальною декорацією. В українській пресі часто можна було зустрічати його статті, написані в дуже поважному стилі. Був патріотом, зразковим українським громадянином, але завжди був сам.

9. Моторний. Моторний на іспиті в Академії провалився, після чого вдалося йому поступити до Вільної Академії, яка була під керівництвом проф. Мегоффера. Праць Моторного не довелося мені бачити. Після дворічного навчання в Кракові — він виїхав до Парижу.

Початкував Моторний в іконописця-малює Дядилюка в м. Лучинці. Був добрим копіїстом, але з натури малював з великим трудом.

Ще кілька слів про його походження: родом він із села, десь недалеко м. Лучинець. Колишній силач, але не хотів іти до війська за царя й нагальним питтям вареного чаю зіпсував свій організм. В українській армії служив в допоміжних частинах.

10. Гаврилюк. Походить із Західної України. Худий, маленький, бідно одягнений. Іспит здав рік перед моїм виїздом з Польщі. За такий короткий час я не мав можливості як слід пригледитися йому, щоб оцінити його здібності. Знаю, однак, що він дуже любив малярство, бо

жити в такій нужді, як йому доводилося, і навчатися — не багато людей знайшло в собі сили. Гаврилук писав мені на власній поштовій картці до Парижу — була це композиція формістична. На відтинку формізму ця річ, на той час, була на високому рівні.

11. Володимир Кивелюк. Походив із Зах. України, але вираз його обличчя говорив, що він наче б десь зі сходу. В Академію поступив рік чи два пізніше від мене. Учився малярства в проф. Пінковського. Сумлінний, завжди присутній на лекціях, відвертої вдачі, реаліст без непотрібної фантазії. Вневдовзі почав відвідувати лекції співу.

У відповідях був різкий, ба, коли сказати правдиво, то навіть занадто різкий і мабуть тому немало наших студентів його сторонилися. В цьому відношенні він був індивідуалістом, якому здавалося, чи, можливо, так воно й було, що з його характером і поняттям речей він не може зробити якогось високого злету, якогось «стрибка», сидючи на студентській лаві.

Зустрілися ми знову в Мюнхені на еміграційній всеукраїнській художній виставці в 1946 р. Тут були виставлені і його праці, які я оглядав. Мушу сказати, що Кивелюк зробив великий поступ, бо те, що він тепер намалював, було виконане бездоганно. Пейзаж його технічно був виконаний дуже добре, на зразок німецьких імпресіоністів, нагружений хмарами і слідом пензля, як також напоєністю фарби в полотні.

Кивелюк любив мистецтво і був першорядним українським малярем. Шкода тільки, що не вдалося йому посидіти кілька років в паризьких музеях, де міг навчитися легкості від французьких малярів.

12. Леонід Перфецький. Син священика з Галичини. Під час війни 1914 р. був висланий у глиб Росії, звідкіля все ж таки вдалося йому добратися знову в Україну. Був покликаний до російської армії, а за уряду Керенського покінчив військову кавалерійську школу. В чині корнета*) перейшов до української армії і служив під командою полк. Крата. Нижче середнього росту, гарно збудований, із вставленими зубами (власні большевик вибив прикладом). Перфецький почав рисувати й малювати ще з шкільної лавки.

Попавши в большевицький полон, утікає і мандрує в Галичину, де мав родичів і брата (секретаря при Уряді Петрушевича). Згодом дістався до Кракова з наміром попасти в Академію. Йому щастить. Здавши іспит, за рисунок екзаменаційний і домашні малярські праці його приймають в Академію і він відразу стає на курс малярства та навчається у проф. Дембіцького.

Все, що Л. Перфецький робив до прибуття в Академію, було дуже мале розміром, а коли назвати точніше — було мініатюрним. Базувалися його праці на історії України, боях, парадах, сутичках українських частин з большевиками (кавалерійські атаки). Виконане все було добре, в кольорах. Дихало від цих рисунків чимсь живим. Було тут трошки чогось від Самокіша або Косаків, але все ж переважала його індивідуальність. Я радив йому, щоб він пробував оці мініатюрні картинки перенести на більші полотна, зробити їх олійними фарбами.

По кількох місяцях науки в Дембіцького, Перфецький попадає до баталіста проф. Косака. Цей радить йому залишити те, що вміє і обіцяє

*) Перший офіцерський чин у колишній царській армії.

вчити нового. Проф. Дембіцький з домашніх праць уводить Л. Перфецького в академізм, мотивуючи це тим, що Перфецький академізму не знає і від нього відстає. На цьому ґрунті виник конфлікт. Л. Перфецький почав бунтуватися, кажучи, що все залишить і поїде в Париж. Так і сталося.

13. Петро Обаль. Син господаря з Тернопільщини. Брав активну участь у Визвольних Змаганнях. Високий, стрункий, чомусь завжди усміхався.

В Тернополі записався в мою школу й ходив на рисунки, які старанно й уважно виконував. Здав іспит до Академії (в Кракові) й записався до проф. Аксентовича на малярство (хоч більше цікавився графікою).

Завжди ходив у високих чоботях і давав про себе знати своєю високою військовою поставою.

Академію відвідував не регулярно. Часом зникав на тижні, а то й на місяці. Коли повертався, його завжди запитували, де був. Він відповідав, що ходив на село, бо треба було пашню обмолотити. Так воно й справді було. В зимові тижні він молотив на селі, а свою відсутність в Академії потім надолжував довгими вечорами у відділі графіки. Ще не закінчивши Академії, Обаль здав державний іспит і, як методик, пішов учителювати в гімназію. Він взагалі був дуже практичним і то буквально в кожному відношенні.

Перед самим моїм виїздом з Польщі ми зустрілися. Я його не впізнав — гарно одягнений, просто «зевропеїзувався». Кажу йому: «Що ви зробили, ви ж на себе не похожі!? — А він відповідає: «Бо, бачте, я в пани записався».

Пройшло ще кілька років і Обаль почав виставляти першорядні дереворити.

У зв'язку із заміткою про Петра Обалю згадаю про одну оригінальну пригоду. Мої учні із школи в Тернополі, поїхали складати іспити до Академії в Кракові, а я сам залишився в Тернополі закінчувати декорації до театру. Обаль здав іспит, але не взяв академічної виказки і потягом вертався до Тернополя, щоб звіди відправитися на село. На день раніше перед його приїздом з Кракова, у Львові відбувся відомий замах Федака. Поліція негайно почала масові перевірки й на кожному кроці вимагала документів. Обалю перевірили саме в поїзді, але його френч, галіфе і чоботи стали поліції чомусь підозрілі. Його затримали. Привезли до Тернополя й тут передали тернопільській поліції. В повітовій поліції на допитах став він ще більш підозрілим. І Обалю посадили в «холодну». Він об'яснив поліції, що їхав з Кракова до Тернополя, а не на село, саме тому, що хотів порадувати мене, свого учителя, тим, що склав іспит. І це стало причиною, що й до мене прибула поліція, і, без жодних пояснень, повела мене через Тернопіль, мов якого злочинця. Нічого не помагали протести. Так і я попав у «холодну». На прогулянці на подвір'ї зустрів Обалю, що розповів мені все, як було. По двох тижнях нас випустили.

(Далі буде)

БІЙ НАД КАЯЛОЮ

(Закінчення)

Терен бою

Такою невдачею покінчився один з численних боїв княжої України із степовими народами. Можливо теж, що нині ніхто не звертав би на бій над Каялою більшої уваги, як на будь-який інший бій нашої давнини. Але популярність Каяли зросла з віднайденням нашого героїчного епосу «Слово о полку Ігореві». Тоді історики звернули увагу й на те, що про цей бій писали лаврентіївський та іпатіївський літописи. З того почалося пошукування за місцем, на якому відбувся цей бій.

І тут історики натрапили на такі труднощі, що й досі не знайдено однозначного усталення. Докладних теренових даних ні в літописах, ні у «Слові» не подано. Назва річки Каяли нині не існує, а оцінки віддалі княжих міст від терену бою, обраховані аналізом тривання походу, не давали певних чисел. У висліді дехто догадувався, що поле бою лежало над Доном, інші — над рікою Кагальник, а ще інші — біля Озівського моря над р. Кальміус або біля Самари.

Останньо, як подає журнал «Україна» (Київ, ч. 9/55), археологи Собільов і Кудряшев перевели наукові досліді і на основі теренових знахідок усталили, що бій відбувся біля міста Слов'янське, між солоними Торськими озерами, селами Вейслове і Сліпне, а покінчився над Каялою, яка впадає до ріки Голої Долини і зветься тепер Макатиха. Обидва вчені дослідили також останки зброї і людських костей, та розвідали, що багато тих знахідок знайдено на полі між Слов'янським а Макатихою 1894 р. при будові залізниці.

У світлі тих дослідів стає ясным, що Дон у «Слові» означає р. Дінець, або теж є символом великої ріки, як, напр., Дунай у старовинних українських піснях.

Хоч журнал не подає ближчих довідок, все ж таки правдоподібність тези тих археологів можна перевірити, аналізуючи сам похід Ігоря. Князь Ігор і союзники йшли не тільки вододілами, вкінці вододілом між Дінцем і Осолом, але також, що зокрема головне, старими торговельними шляхами, які сполучували міста і вели на схід. Такий шлях ішов з Новгорода-Сіверського на Ізюм і далі на південний схід. Ігореві війська йшли від 23 квітня до 1 травня, пройшли, отже, до Дінця около 400 км., що дає пересічну швидкість походу 40-45 км денно. Є це нормальне зужиття часу, беручи до уваги, що Ігор не мав ніяких теренових труднощів, а ще й спішився, щоб на час зустріти між Дінцем і Осолом брата, князя Всеволода Буй-Тура. Треба додати, що до місця зустрічі з Чернігова була віддаль около 450 км, а з Курська — 350 км. З цієї точки погляду теза

згаданих археологів теж знаходить своє підтвердження, тим більше, що тогочасні вістки говорять про те, що дальший похід об'єднаних військ був повільний.

Наслідки бою

Після розгрому князів над Каялою, половці рушили усіми силами в Україну, головню на її східні землі. Кончак знищив княжі землі в напрямі Переяслава, а Гза рушив на Посем'я. Тільки в напрямі р. Росі не відважилися йти, бо там князь Святослав збирав свої війська у похід.

Князь Ігор попав у полон, з якого вдалося йому втекти при допомозі половчанина Овлура. Його син Володимир згодом одружився з донькою Кончака і разом з дружиною повернувся у свій столичний город. Теж і князь Всеволод виїшов живим.

Але чи не найважливішим наслідком бою було загальне збентеження й обурення на самовільний учинок князів, яке знайшло свій вияв у творчості невідомого поета, у його «Слові». У поетичних, великої сили словах автор ударяє по перебільшеній особистій амбіції князів, осуджує нерозважну погоню за славою без огляду на добро держави, а нещасливому бою над Каялою протиставить війну 1184 р., розумно й доцільно зорганізовану князем Святославом.

Бій над Каялою у «Слові о полку Ігореві»

«Слово о полку Ігореві» віднайдено й видано 1.800 року. Рукопис згорів опісля в Москві під час облоги міста Наполеоном у 1812 р. Від того часу «Слово» перекладено декілька разів із староукраїнської мови на українську сучасну мову, та переведено багато дослідів історичного і лінгвістичного характеру. А крім цього «Слово» стало поштовхом для збагачення творчості багатьох наших поетів і письменників не тільки тому, що це найстарший і одинокий наш лицарський епос, але теж тому, що його поетичний рівень сягає вершин, а його ідея донині жива й актуальна. Є це любов батьківщини й посвята особистого для вищих цілей держави.

Аналізуючи з військової точки «Слово», слід зауважити, що поет звертає увагу на основну поставу Ігоря. Князь не тільки боронився перед половцями, не очікував їх у границях своїх володінь, але рушив проти ворога на його територію. Отже Ігорева тактика була не пасивна, а активна. Він, не чекаючи на наступ половців, щоб його відбити, сам:

»Навів полки відважні
За велику Руську землю
На країну половчан«.

Союз обидвох братів поет представив так:

»... Ми обидва
Святославичі із дому. Брате,
Ну ж, сідай свої та борзі коні,
А мої готові вже від давна
В Курську вже осідлані чекають«.

Всеволод звернув увагу на лицарський рід, з якого обидва з Ігором походять, виявляючи тим самим не так родинну гордість, як велич традиції. Опісля подав оцінку свого війська:

»Куряни мої — кметі свідомі,
Повивали труби їх, шоломи
Колисали, вістря спис кормило,
Всі шляхи відомі їм, яруги
Всі знайомі, луки в них напняті,
Сайдаки відкриті, їх шаблюки
Вигострені. А самі полями,
Як вовки ті скачуть сіроманці,
Щоб собі в бою шукати чести
А для князя сміливого слави!

Знову й тут бачимо похвалу традиції, вони ж, його військо, від дитячих років, а тим самим від батьків — лицарі. Князь виявляє їхній вишкіл, знання боротьби, готовість, обізнаність з тереном, свідомість ваги руху-маневрування, військової дисципліни, визнання військової ієрархії начальників і єдності з ними — сміливими князями. Це чесноти, яких і нині вимагається від кожного доброго вояка!

Відомо, що затьміння сонця в тих далеких часах віщувало невдачу і нещастя. Ігор не звертає на це уваги, а з ним і його військо виявилось відпорним на всякі віщування невдач та, не зважаючи на менш чи більш оправдані почування супроти князя, було вірним своїм обов'язкам боронити рідну землю. Ігор, навіть дещо визиваючо, говорить словами поета: »Хочу свій спис у половецькому полі пригнути«. А, врешті, як би і трапилося нещастя, то або:

»З вами русичі голову хочу свою приклонити,
Або шоломом своїм великого Дону напитися!»

Отож, мимо позначок поразки (знак богів), Ігор не здержує походу, бо ж його ціль — це »Дону напитися«, і він вірить у свою дружину й славне ім'я русичів.

Перша зустріч обидвох ворожих військ викликала втечу половецького табору:

»А половці в півніг на Дон бездоріжжям побігли,
Кричать, мов сполохані лебеді їхні теліги«.

Рано Ігор заступив дорогу утікаючому ворогові:

»Насвітанку щитами черленими русичів лави
Заступили великі поля половецьким полкам,
Щоб чести шукати собі, а своєму князеві слави«.

Уже першим ударом у п'ятницю рано (10 травня) »... потоптали полки половецькіі« і »погнались мов стріли«

»У бран забираючи красних дівчат половчанок,
З ними ж золото, паволоки й оксамити-шовки«.

Оце »погнались мов стріли« означає, що і війську Ігоря був відомим закон успішної перемоги: якнайскоріше зорганізувати і перевести погоню.

В бою Ігор здобув червоний стяг, білий прапор і спис кований сріблом. Святослав — червоний бунчук.

Другого дня, себто 11 травня розвідка доносить про головні сили Кончака і Гзи. Половці наступають з усіх боків. Русичі стали в оборонній позиції:

»Діти бісові поля всі заступили криком,
А черленими щитами русичі хоробрі«.

У наступі до пролому відзначився Всеволод Буй-Тур:

»Їх аварськії шоломи
Ти шаблями порубав їм«.

Князь цінить честь воїна і оборонця держави вище, ніж дочасні блага, княжиз почесті й особисте щастя, як:

»Чернігів свій багатий
Отчий стіл золотоясний,
Де вичікує кохана
Глібівна його прекрасна
Із коханням-милуванням!«

Єдність оборонців, спільний бойовий дух і спільну дружбу виявляє автор епосу в помочі Ігоря Всеволодові, який знайшовся в скрутній ситуації:

»Ігор полки завертає, бо жаль
Мил-брата йому, Всеволода«.

Після двох днів боїв, третього дня, впали:

»Стяги Ігореві й розлучились брати
Над берегами Каяли«.

Це був кінець оточення. Половці пробили оборонну лінію. розділили війська і погром був повний.

І далі приходять ремінісценції поета. Він жаліє, що не ходять князі у похід разом, бо верх узяли особисті справи: »знай мое це, мое то«. За найменші речі кували ненависть і ворожнечу; сам виступ Ігоря і Всеволода викликав у державі недобрі сварки і колотнечі. Як противагу такій незavidній дійсності, поет проголошує хвалу Святославові Київському і подає його, як приклад, згадуючи, що

»... тут німці
І венеції й греки й морава
Окликають славу Святослава.
Гудять Ігоря та за Каялу«.

Жаліючи, що Ігор попав у полон, поет все таки іронізує із самопевних князів:

»... мужні ми сами,
Самі вже славу заберем майбутню...«

Шляхетні почування володіють поетом. Він не знаходить у своєму серці ні помсти, ні злорадості. Навпаки, він закликає всіх інших князів до війни:

»В злот-стремена ви станьте, за обиди,
За Ігореві рани, за землю руську«.

Щоб покінчити врешті із станом, у якому стогне земля руська, у якому:

»Бунчуки їм мають не разом,
Не разом копії дзвенять!«

Невдачні бої мають в історії свою вагу. Аналіза цих невдач виявляє зерно правди і дає змогу не повторяти помилок, які доводять до поразки. Зате незнання, ігнорація або наочне ошукання самих себе, ради звеличування фальшивої дійсності, доводить до сумних наслідків. Повчаючим явищем були два походи на Москву: Наполеона в 1812 р. і Гітлера в 1941 р., — обидва невдачні із тих самих причин.

В нашій історії «Слово о полку Ігореві» — це прекрасна шляхетна аналіза бою над Каялою, якої не повстидався б жоден історик воен. Поет порушив такі основні речі й такі довготривалі, щоб не сказати вічні, що цілком зрозумілим є вплив цього епосу в нинішніх часах, коли у наших визвольних змаганнях двох світових воен чергувалися нові перемоги з новими поразками української землі.

Мабуть і нам час перевести речеву аналізу помилок і промахів нашої воєнної історії першої половини двадцятого віку.

Д-р філ. М. Аркас

Дума про похід Ігоря на половців у 1185 р.

(Закінчення)

А Ігорь-князь тоді з сидельця золотого
В нужденнее сідло Кошія пересів,
Мури вкруг міст тоді засумували,
Журба прибила радости усі,
А Святослав зловіщий сон побачив
І мовив так до лицарів своїх:

»Здалось мені, друзі, неначе б на Київських горах
Мене укривалом покрили ви чорним, великим
І ніччю на тисове ложе мене ви поклали
І віжно пестили мене і прелюбно ласкали;
Здалося, неначе б то в чару мою ви черпали
Синяє вино, перемішане густо з журбою;
Здалося, що ви з сагайдаків порожніх куманських
На ліжко моє висипали великі перлини;
І це ще побачив я: ніби без зволоку дошки
На теремній дасі моїй злотоверхій лежали,
Безладно лежали, розкидані ніби орканом;
І буцімто ніч всю до ясного ранку
Гайвороння крикало чорне на оболонь сівши.
Близь Плісненська міста, де пуца росте Кісанова,
І вранці до синього моря летіти не хтіло«.

І так ось сказали бояри пресвітлому князю-владиці:
— »Княже великий! Туга вже нам розум укрила,

А думку журба полонила й скорбота —
Послухай же, княже, що сон цей тобі пророкує:

Знеслися два соколи дужі,
Злетіли від золотого столу
Свого велеславного батька,
Майнули і в полі широкім
Закрились імлою туманів;
Оборкали їм по дорозі
Залізом опірені крила
Кривії мечі половецькі,
Обох бо тих соколів дужих
Закуто, забито в кайдани,
Тепер у поганській неволі
Скиглять та горюють вони» —

На третій день потемніло,
Два сонця померкли,
Два стовпи червоні згасли.
Мороком закрились,
А за ними й місяченьки
Молоді та ясні:
Святослав ще й Ігоревич
Олег молоденький.
Навалилась тьма на землю,
На Каялу-річку,
А на Русь, мов парди хижі,
Половці набігли,
Потопивши руську силу
В глибокому морі,
Заохотивши кагана
На велике буйство;
І ганьба затьмила славу,
Кривдою приспала,
І неволя милу волю
В порох затоптала;
Віщий Див додолу кинувсь,
Голосно гукає,
Та про злеє лихоліття
Землю сповіщає.

Готські прегарні дівчата
Співають на березі моря,
Дзвонячи золотом руським;
Вони величають у піснях
Доби давно проминулі
Казкового лицаря Буса;
Вони славословлять на Змор'ї
Криваву відомсту куманів
За смерть ушкаля Ішаракана.

А ми ж уже, дружино,
Без жадних радощів есьмо! —

Тоді ж великий Святослав
Промовив złоте слово,
Промовив і змішав його
З солоними сльозами:

— »Діти мої, діти мої,
Ігоре безщасний,
Всеволоде вірний!
Рано, рано почалисьте
Краяти щаблями
Землю половецьку,
А собі шукати слави

По краях незнаних!
Ой, безславна ж ваша, діти,
Тая перемога,
Бо без слави кров погану
Пролились в полі!
Ваше серце з крищі збите,
З впертої сваволі,
Загартоване у буйстві,
В грішній непокорі;
Не цього ж мої свини,
Не цього чекали,
Щоб така лиха недоля
Вам, дітки, припала!
Ой, не бачу вже я нині
Влади свого брата,
Многовойного державця
Князя Ярослав!

Гей, брате, брате Ярославе,
Чернігівський владико!
Колась то ти з боярами разом,
З Могутами ще й Татранами
З Шельбірами ще й Ревучами,
З Ольберами та Топчаками
Ходив в далекії походи без щитів
З одними захалявними ножами!
До бою ставши, криком лиш одним
Твоя дружина поле здобувала,
Позвоноючи славою дідів!
Ви ж думали инак:

— Самі піднімемо рушення:
Майбутня слава наша буде,
А вже здобуту проміж себе
Тоді поділимо як слід! —

Чи тож диво, братці любі,
Змолодіти старцю?
Якщо сокіл соколятки
Стереже в гніздечку, —
Високо тоді злітає
У безхмарне небо,
Б'є, дзьобає хижу птицю,
Піря висмикає,
Пуляків до соколяток
Влизько не пускає.
Зле, що годі мені, браття,
Годі покладатись
На князів тих баламутів,
На дружини їхні;
Ох не ті, не ті вже нині
Доби наступили.
Добробут та славу давню
Кров'ю затопили.
Стогнуть вже під лезом шабель
Коло Ромна люди,
Під куманськими шаблями
Гострими, кривими;
Стогне вже і Володимир
Під Переяславом,
Постріляний, порубаний
Ворогом поганим;
І мішає сльози з кров'ю

Глібович нещасний,
Подивившись на руїну,
На Ромен в пожежах!

О. Всеволоде, княже всеславний!
Чому не здумаєш ти здалека примчатись,
Оборонити отчий стіл підбитий?
Ти ж міг і Волгу веслами своїми розплескати
Ти ж міг і Дін шоломами своїми осушити;
Коли б прийшов ти Русь порятувати,
То гріш тоді б рабиня коштувала,
А той невольник за шеляг цінився б!
Ти ж можеш, суходолом йдучи,
Живими самострілами¹⁾ стріляти
Князями славними рязанської землі
Князями вірними, синами Гліба!

Ти, буйний Рюрику і ти, Давиде-княже!
Чи то не ваші злочені шоломи
Серед батави плавали по крові?
Чи то не ваші славнії дружини
В степу незнанім рикали, мов тури,
Поранені булатними мечами?
Вступіть, князі, у золоті стремена,
Вступіться за кривди батьківщини,
За землю Руську, Ігореві рани!..

Агей, Ярослав, агей, Осмомисле, галицький княже!
Сидиш ти високо на троні своїм злотокованім,
Підперши угорські гори полками залізними,
Шляхи заступивши владиці угорському.
Закривши ворота Дунаю широкому!
Своїми пороками²⁾ мечеш ти кулі над хмарами,
До току Дунайського владу свою простираючи!
Труди твої грізні, о, княже, і вчинки преславнії
Лунають по землях далеких, тебе величаючи;
Здолав Ізяслава у лютій, кривавій батаві ти
І в Київ вступив через брами таранами збитіі ;
На батьківським троні своїм злотокованім сидючи,
Султанів ти стрілами бьєш за далекими землями.
Стрілай, володарю, не їх — Кончака половецького,
А з ним і Коція того препоганого,
Помстися за Руську отчизну спустошену.
За рани глибокі хороброго лицаря Ігоря!

А ти, Романе буйний
І ти Мстиславе-княже!
Пресмілива душа у вас,
А розум ваш підносить, друзі, вас
На лицарські потуги велетруднії;
Ви вчинками славетними своїми
Кружляєте ген високо під хмарами,
Мов соколи ширяєте ви там.
Б'ючи в повітрі птицю перелетную.
У вас залізні панцирі,
А шоломи латинськії,
Стряслась від них земля навкруг
І многі царства: Ханщина,
Литва, Ятвяги, Половці
Разом із Деремелою
Свої сулиці кинули

¹⁾ арбалетами.

²⁾ катапультами.

Та похилили голови,
В покорі переможені.
Під ваші шаблі гострії.
Одначе, князю Ігорю
Не світить більше сонечко
І не на добре листячко
Осипалось з дерев;
По Росі, по Сулі-ріці
Міста уже в розділ пішли, —
А Ігореве військо нам
Не воскресити більш!
Дін вас, князі, закликає,
Кличе на славні побіди.
Діти Олегові статні
Спішаться на герць погуляти
Інгвар ще і Всеволод княжич
Та трое Мстиславичів дужих, —
Князі ці не в кволім гніздечку
Спірялись й росли, шестикрильці!

Не перемогами ви, славні, розібрали
І жереб влади й почесні усі!
Навіщо ж вам тоді шоломи злоті,
Сулиці³⁾ ляцькії, червоні ті щити?
Загородіть, князі, степи широкі
Своїми гострими і стрілами й списами,
Вступіться за Руську батьківщину,
За рани Ігоря, за згин його дружин!
Сула вже не тече сріблявою водою
До стін зруйнованих Переяслава, —
Тече Двина болотом, каламуттю
До грізних половчан в степовища незнаві,
Вони ж на берегах її гукають хижо.

Єдиний тільки Ізяслав Василькович
Своїми гострими мечами позвонив
Об шоломи рогатії литовськії
І вчинком тим підняв славу ття діда.
Могутнього, хороброго Всеслава.
Порубаний литовськими мечами,
Упав на руські він червонії щити,
На закривавлену траву і там загинув.
І, помираючи, промовив він отак:
— »Твою дружину, княже,
Крилами птиця приоділа,
А звірі кров її злизали!« —

Ні Всеволод, ні Брючеслав,
Його брати, не зобачали,
Як, всіми кинутий, один
Він видихав завзяту душу
Через золочений наниз⁴⁾

Затихли веселощі, змовкли і співи,
Журба по землі розляглась,
Сурмлять городенськії сурми жалобно
Про смерть Ізяслава на бранному полі
І gridнів, й дружини його...
Всеславові внуки і ти, Ярослав!
Схиліте стяги вже свої,
Вкладіте у піхви пощерблені шаблі.

3) Войові палиці, киї.

4) Враслет; металевий ковнір броні, панцера.

Бо ви вже позбулись дідівської слави,
Бо ви в братовбивчих усобицях-чварах
Всю Русь утопили в крові.
Князі нерозумні, владики сварливі!
Глядіть — половецька орда
Пустошить, плюндрує отчизну Вкраїну,
Затоптує в порох Всеславову славу
Та нищить потуги його...

На сесому Трояновому віці
Кинув жереб на дівичю
Хитрий та жадобливий Всеслав.
На коні сів, підступство змудрувавши,
І поскакав до Києва на гори
Та ратищем скривавленим доткнувся
Великокнязівського золотого Стільця;
Метнувся потім він до Білгороду,
І звідти, вкрившись синьою імлюю,
У глупу ніч шугнув на дальню північ
Та ранком, вдаривши таранами важкими,
Він Новгородські брами одчинив
І, потоптавши славу Ярослава,
Із Дудуток метнувся до Немиги,
В подобі сірого голодного вовка.

Мов снопи ті, на Немизі голови кладуться,
Гуркотять ціпи булатні, лицарів молотять,
На току живіт статечний вої покладають,
Віють душу стріли-списи, з тіла виганяють;
І не бурьяном збережжя на Немизі вкрилось,
Кров'ю лицарів покрилось дужих та завзятих,
Все смирів Руси-небоги, що кістями своїми
Позасіявали ясно поле при Немизі.

Ось цей негідний князь Всеслав
Людей судив, міста рядив
Та роздавав їх на всі боки,
А сам у вовка обертався
І ніччю, ніби лютий привид,
Тинявся від Києва до Кур
І до мурів Тьмутараканських.
Він шлях-дорогу заступив

В подобі вовка сіроманця
Самому Хорсові тому;
І рано в Полоцьку йому
Ударив дзвін на службу Богу
В Софійським храмі, але він
Той ранній благовіст, ті дзвони
В самому Києві вже слухав!
Хоч в дужому його тулубі
Була душа велерозумна, —
Проте він часто зазнавав
Лиху недолу та напастя.
Ось про таких то дід Боян,
Гуслар минулих діб славетних,
І прислів вимислив меткий,
Віщаючи дотепно:

»Хоч як ти хитрий будь,
Хоч як розумний будь,
Хоч птицею літай,
Хоч вовком побігай, —
А суду Божого тобі все ж не минути!«

Ох, і плакати ж Руській землиці,
Згадавши бувальщину сиву,
Згадавши колишніх великих князів
І їхні походи та владу,
Згадавши того Володимира,
Старого, могутнього тура,
Якого прикути ніщо не могло,
До Київських гір злотоверхих!
Тепер вже зникло могуття його,
Давно він і сам у могилі,
Давно у могилі і гриді його
Страшні вояки нездолимі;
Стяги його пишні волочать тепер,
Мов борони ті, по землиці
Невдалі нападки славетних дідів
Князь Рюрик й Давид немоторний;
Не в Руській землі нині слава дзвенить, —
Співають списи на Дунаї
І золотом вже Київський Стіл не блищить
І воїв у нього немає...

... Тихо! Голос Ярославни
Йде луною по степах —
В ньому горе проквіляє,
Слово тоне у сльозах.
Тихо! Голос Ярославни
Йде луною по степах,
Він до моря долітає
І блукає по лісах.
Тихо! Голос Ярославни,
Плач скорботний в даль лине,
Похиляє росні трави
Й дерева додолу гне.
Тихо! Голос Ярославни
Над Каялою квилить
Де на полі обороннім
Руська славонька лежить.
Й, проквіляючи, мов чайка,
До убитих приника
Та, над кожним зупинившись,
Князя Ігоря шука...

На забороло⁵⁾ муру впавши,
В Путивлі плаче Ярославна
Перед світанком на зорі:
— »Полечу я горлицею — плаче, —
Омочу рукав бобровий в Доні,
Обвяжу миленькому ним рани,
Обітру його криваве тіло!« —

На забороло муру впавши,
В Путивлі плаче Ярославна
Перед світанком на зорі:
— »Ой, вітрило, буйнесенький вітре!
Ой, чому, вельможний, сильно вієш?
Чом своїми крилами легкими
Хинські стріли мечеш на дружину?
Не досить хиба тобі гуляти
В небесах, розгонюючи хмари,
В синім морі дуючи в вітрила,
Колисаючи човни на хвилях?

⁵⁾ Горішня частина кріпостних мурів під зубцями, дещо вистаюча вперед.

Ой, пощо ж ти, вітре бистролинний,
Закружив вихрами при Каялі,
Милих воїв курявом засипав,
А мої всі радощі розвіяв? —
На забороло муру впавши,
В Путивлі плаче Ярославна
Перед світанком на зорі:
— »Гей, Славуто сивий, Дніпре — плаче, —
Ти пробив скелясті гори-кручі
У землі незнаній половецькій
І ревеш в порогах, ллючись в море;
Гей, славуто сивий, Дніпре — плаче, —
Колисав ти човни Святослава,
Що ішов на Кобяка походом,
Ушкаля того прежилого, лихого!
Ой, примчи ж до мене, сильнодужий,
Милого мого з степів широких,
Щоб мені не слати плач за море,
Срібну тирсу не росити слізьми!« —
На забороло муру впавши,
В Путивлі плаче Ярославна
Перед світанком на зорі:
— »Ой, пресвітле сонце чарокрасне!
Ти усіх ласкаєш, загріваєш,
Ой чому ж твоє палке проміння
Ти на руських воїв простираєш?
Ой, пресвітле сонце чарокрасне!
Ой, чому ж в безводім диім полі
Іхні луки спрагою зсушило,
А тугою сайгаки закрило?« —
Так, до мурів чолом припавши,
Голосить, плаче Ярославна
Перед світанком на зорі
І вітри буйні по просторах
П ридання розвівають,
П журбу в степи несуть...
Опівночі забурхлило море
Мчаться смеречі⁶⁾ туманами, —
Ігорові, князю молодому,
Указує Бог путі-дороги
Із степів незаних половецьких
В Руський край до отчого Стола.
Позгасали увечорі зорі —
Ігорь і не спить,
Ігорь міря обшари думками
Од великого Дону до малого Дінця.
Сів опівночі він на коня, —
Засвистів за рікою Овлур,
Сповіщаючи про небезпеку —
Ігорь зник, мов не був, у степах.
Загули, застугоніли вкруг обшари,
Загули, зашелестіли лози-трави —
Половецькі кіннії чамбули
Бурею за Ігорем женуть.
Кинувсь князь горностаєм в комиш,
Переплив білим гоголем річку,
Полетів на баскому коні
По широких степах задонецьких;
І, зійшовши з сідла на траву,

6) Водяні стовпи, циклони: на суходолі — крутні, вихри.

Босим вовком метнувся по полю
Та й сховався у донецьких лугах,
Звідти ж дужим він звився соколом
Та за темними хмарами зник;
Там ширяючи, бив на потраву,
На сніданок, обід та вечерю,
Лебедів та гусей важкокрилих;
І в той час, коли Ігорь шугав
В піднебессі, сховавшись у хмарах,
То тоді побігав сіроманцем,
Отряхаючи роси студені,
По степах половецьких Овлур —
Не було бо вже коней у них,
Скакуни їхні борзі пристали
І тепер вже над ними клектали,
Десь у дикому полі орли...

І сказав Донець бистренький князю:
— »Не мала тобі дісталась слава, —
Не мала прийшла на Русь веселість,
Не мала халепа Кончакові!« —
І промовив Ігорь: — »Донче бистрий!
Не мала й тобі дісталась слава,
Бо гойдав ти князя молодого
На своїх блакитних водах-хвилях,
Бо стелив йому траву зелену
На своєму срібlistому збережжі,
Одягав тепленькою імлою
Серед плавань попід деревами,
Ще й стеріг від ворога лихого,
Як ту чайку на пінястих гребнях,
Ніби чернедь на вітрах ревучих,
Як на водах гоголя того.
Не така ріка та Стугна — каже:
Зрадною текучи течією,
Пожираючи чужі струмки-потоки, —
Розбігається бистринами по лозах.
Не така ріка та Стугна — каже:
Ізімкнула ж бо свій синій поверх
Над шоломом князя Ростислава
На недолю матері старенькій,
На недолю неньки Ростиславни:
Поникли квіти степовії,
Зів'яли трави луговії,
В лісах, пригнічені журбою,
Схилились долу дерева...

Не сороки то, братці, скрегочуть, скакають —
Іза по княжому сліду біжить з Кончаком;
Не згравало тоді гайвороння хижацьке,
Не звивалася галич, потраву глядячи,
Все принишкло, сховалось в кущах;
Тільки дятлі ті тектом шляхи указують,
Соловії щебечуть в гаях та яругах,
Сповідуючи світ весь про радість велику:
Ігорь-князь із неволі додому спішить!

І в роздумі сказав тоді Іза Кончакові:
— »Якщо сокіл летить до гніздечка свого —
Золоченими стрілами треба нам вбити
Молоде соколятко, що впало з гнізда«.
І Кончак відповів на слова ті в роздумі:
— »Як той сокіл летітиме впрост до гнізда,

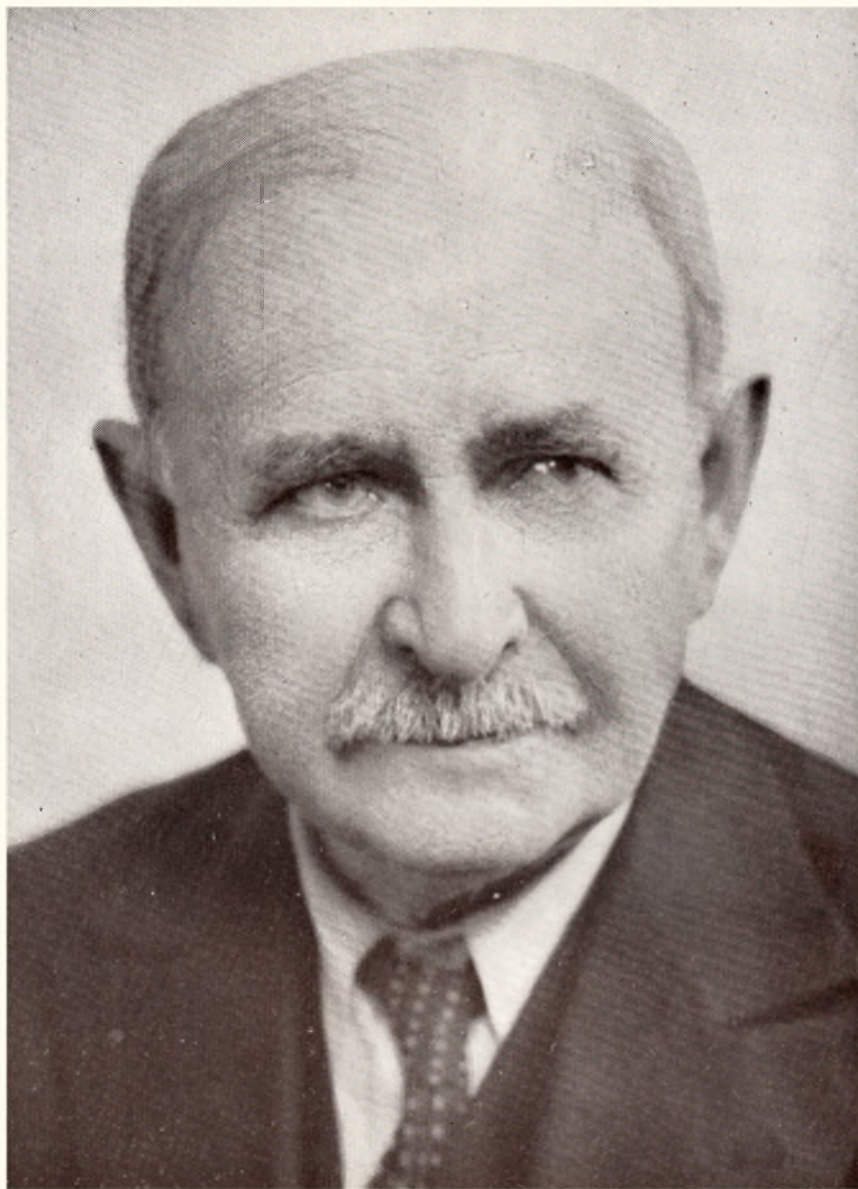
То його соколя зачаруємо, друже.
Найгарнішим куманським дівчам.
І сказав Іза роздумно тоді Кончакові:
— »Як дівчам зачаруємо те соколя,
То втеряємо разом й соколика-князя
І вродливу дівчину, пиху половчан;
І почнуть нас тоді побивати у полі,
Летючи з задніпрянських країв,
Дужі птиці, незломним залізом опірені,
Руські беркути, княжі полки!«

Сказав Боян славетний
Співцеві Святослава,
Олеговому другові,
Який в часи минулії
Співав ще Ярославів,
І слово так кінчив:
— »Тяжко без пліч голові,
Тяжко і тілу без неї!
Русі ж — без Ігоря-князя!«

Світиться в небі пресвітлеє сонце —
Ігорь — на золотому руському троні;
Діви співають на синім Дунаї,
Линуть пісні їхні по Чорному морю
Й в Києві княжим престольнім лунають.
Іде Боричевом Ігорь побідний,
Щоб помолитися в храмі святому
Матері Божій Пірогощанській,
Іде і радує Руську всю землю,
Руську всю землю, свою батьківщину.
Сурми сурмлять, роздзвенілись літаври,
Струни гусяні хвалебно рокочуть,
Піняться в гридниці княжій рікою
Вина заморські, меди прехмільні;
В гридниці княжій гуляє кружало —
Руська дружина бенкет уряжає,
Лицаря князя свого величає,
Русь-Україну та Київ старий!
В гридниці княжій гуляє кружало —
Руська дружина поминки справляє,
Прежні криваві бої поминає
Й тих, що у січах за Русь полягли...

Заспівали ми, друзі, цю думоньку,
Величали в ній доби минулії,
Прославляли події й теперішні
Ще й старих велеславних князів;
Заспівали про Ігоря дужого,
Про похід того князя на половців
І про те, як у полі князь Всеволод
Брату Ігорю поміч давав;
Ще й про те, як вдалось Володимирю,
Молоденькому синові Ігоря,
Кончаківну вродливу приборкати
Та у Київ її завести...

Бувайте ж здорові, князі,
І ти, броненосна дружино!
Поганих в степах побивайте,
Славуття мечем добувайте
Та Русь від ярма бороніть...

Проф. д-р Вадим Щербанівський

ЮВІЛЕЙ ПРОФ. В. ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Серед сучасних українських учених, які своєю науковою працею гідно служать науці та українському народові, одно з перших місць належить великому патріоту й видатному нашому вченому проф. д-рові Вадимові Щербаківському, нашому Ювілятові, якому присвячуємо цих кілька скромних рядків.

Для української громадськості 80-тирічний ювілей з дня народження проф. Вадима Щербаківського, визначного й заслуженого українського наукового діяча, є радісною нагодою відзначити плідотворчу працю Ювілята та його відданість українській національній ідеї. 80 років життя Ювілята, з яких майже 60 років припадає на його наукову і національно-суспільну діяльність, запевнили йому не тільки визначне місце в українському суспільстві, але теж і в науковому світі.

Вадим Щербаківський народився у священничій родині 17 березня 1876 р. в селі Шпичинці, Сквирського району, Київської губернії. Ще за молодих літ, завдяки культурній національно-свідомій родині Ювілята, зростається в нього патріотична наснага і любов до рідної землі, її славного минулого, що визначили напрям його життєвого шляху і діяльності.

Закінчивши середню освіту в Києві та Ніжині, В. Щербаківський виїхав на студії до Петербургу, а відтак до Москви. Тут уперше зустрічають його переслідування з боку московської царської влади. Його зсилають до родинного села, де на протязі чотирьох років був позбавлений свободи руху та можливості дальших студій. Згодом Ювілят закінчив фізично-математичний факультет у Києві і одержав ступінь доктора. Однак на цьому студій не закінчує. Його дуже цікавить археологія, а що в Києві не було археологічного факультету, вступає до історично-філософського відділу, який закінчив з великим успіхом.

Жвава діяльність молодого українського вченого, що з успіхом розпочав археологічно-етнографічні дослідження на Київщині, Херсонщині й Поділлі, знову притягає увагу московської влади. В травні 1907 р. його арештують, але не маючи доказів, щоб засудити його, призначають на зилку поза межі України. Та Ювілятові пощастило уникнути заслання і виїхати в Галичину.

В Галичині, маючи вже ім'я надійного молодого вченого, який мав за собою кілька археологічних експерсів та працю про дерев'яні церкви в Україні, Ювілят звертає на себе увагу митр. А. Шептицького, що запрошує його на співробітника Національного Музею у Львові.

У Західній Україні В. Щербаківський познайомився з видатними українськими діячами, зокрема з митр. А. Шептицьким, відомим етнографом Ф. Колессою, о. Нижанківським у Стрию, В. Залозецьким у Чернівцях, о. Жатковичем на Закарпатті та іншими. З доручення директора Національного Музею І. Свенціцького, об'їздив усю південну частину Галичини, побував теж на Буковині й Карпатській Україні. Всюди Ювілят досліджував і фотографував старовинні українські дерев'яні церкви,

зразки народного будівництва, мистецтва та типи селян. У час поїздом зібрав для Національного Музею у Львові багато цінних старовинних речей.

В тих роках у Записках Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка появилася теж кілька цінних праць Ювілята, як от «Архітектура різних народів і на Україні», «Ілюзійне підвищення внутрішньої високости українських церков», «Церкви на Бойківщині», «Українське мистецтво» та інші.

При кінці 1910 року Ювілят вертається на Полтавщину і стає директором археологічного і міжнародного відділів у Земському Музею в Полтаві. На тому ж пості перебуває аж до 1922 року. Був це мабуть найкращий час у житті нашого Ювілята, бо ж цілим серцем і душею він поринув у його улюбленій праці археолога на своїй рідній землі. За ці роки робить біля 600 розкопів в Херсонській, Київській і Полтавській губерніях. Видає багато наукових, зокрема з археології, праць. Ось декілька з них: «Мальована неолітична кераміка», «Тілопальні точки, а мальована кераміка», «Бронзові списи з вирізками на території України», «Матеріяли з археологічних розкопів на Переяславщині», «Палеоліт», «Праця по охороні старовини» та інші.

Будучи свідком наших Визвольних Змагань, Ювілят глибоко пізнав і зрозумів причини їх невдачі, які насамперед бачив у сумному факті, що ми не знаємо правди про нашу націю, бо насліпо повірили московській, польській та іншим чужим, нам ворожим і фальшивим теоріям про наш нарід, його походження і минуле. Тож Ювілят послідовно розкриває науковими доказами брехню московських учених про споріднення українців з москалями і безкомпромісово обстоює окремішність українського народу у всіх його духових і матеріяльних, психічних та фізичних виявах.

В 1922 р., коли Україна повністю опинилася в новому московсько-більшевицькому ярмі, Ювілят змушений вдруге кинути улюблену Батьківщину й виїхати закордон, тим разом до чеської Праги, центру слов'янських студій у Центральній Європі, де був організований Український Вільний Університет. Тут дістав посаду професора археології в Українському Вільному Університеті й широко розгорнув свою наукову діяльність. Ювілят зокрема звертає увагу на участь у міжнародних конференціях учених, щоб там протиставити правдиву українську науку московській, ворожій українському народові науці, під впливом якої великою мірою є також і західня наука. Для пропагування української справи Ювілят усюди ставить тільки серйозні наукові докази, чим викликає зацікавлення й пошану до нього. Бере участь у 19-ти міжнародних наукових конференціях, як от у конгресі антропологів та археологів у Празі (1924), XV-му конгресі антропологів та археологів у Парижі (1933), I-му конгресі пра- і протоісторичних наук у Лондоні (1934), XVI-му конгресі антропологів у Брюсселю (1935), IV-му конгресі слов'янських географів та етнографів у Софії (1936), II-му конгресі пра- і протоісторичних наук в Осльо (1936), XVII-му конгресі антропологів у Бухарешті (1937), I-му конгресі середземноморської пра- і протоісторії у Фльоренції, Неаполі і Римі (1950) та в інших.

У той час у різних чужомовних збірниках і окремих виданнях появляється цілий ряд наукових праць проф. В. Щербаківського чеською, французькою, німецькою та англійською мовами, які знайшли високу оцінку між чужинцями. Тут треба згадати хоч би такі праці, як «До питання праслов'ян», «Забута метода» і «До історії праслов'ян».

Огляд наукових праць і наукової діяльності нашого Ювілята далеко неповний. Лишаємо його українським ученим та історикам. Діяльність Ювілята дуже широка. Його цікавить праісторія, протоісторія, рання історія в археологічному, історичному і лінгвістичному аспектах. Він інтересується історією старовинного (понтійського) та сучасного (дерев'яні церкви) українського мистецтва, етнографією (фолклор, обрядовість) та музеологією. В ті ділянки науки про Україну вкладає все своє велике багатогранне знання.

Ми зупинились лише на скромній характеристиці наукової діяльності нашого Ювілята, відзначаючи кількома рядками його великі заслуги на полі української науки.

Крім чисто наукової праці, Ювілят завжди виявляв заінтересування українським суспільним, соціальним і політичним життям. Так, напр., під час голоду в Україні (1932-33 рр.) намагався zorganizувати за кордоном поміч для голодуючих на рідних землях братів.

Після закінчення другої світової війни, Ювілят виїхав з Праги до Мюнхену і тут віддає всі свої сили й знання для заснування Українського Вільного Університету. В 1946 р. стає ректором УВУ в Мюнхені. В 1951 році на запрошення Союзу Українців у Великій Британії Ювілят переїхав до Лондону, де живе досьогодні.

Відзначаючи 80-тиріччя Ювілята, слід згадати також хоч про деякі дуже характеристичні його прикмети:

Ювілят понад усе любить Україну, її народ, землю та вірний її великим християнським традиціям. Овіяний хвилюючими спогадами, винесеними з рідної землі, ні на хвилину не забуває про рідний поневолений народ. Київ, св. Софія, Полтава — залишилися навіки в серці Ювілята. Тож не диво, що все, що нагадує йому Україну, викликає в нього хвилююче піднесення. Наші читачі мабуть ще пам'ятають, напр., рецензію Ювілята на книгу інженера-архітекта Олексія Повстенка «Катедра св. Софії в Києві» («В. Ш.», кн. 8, 1955) Але, чи всі зрозуміли, що діялось в серці Ювілята, коли він, переглядаючи цю книгу, висловлювався такими словами: «... І от тепер, на старості літ, я побачив те, чого бажала моя душа більше, як півсотні літ тому. І я можу сказати майже словами Семеона: «Нині отпускаєши Владико, бо мої очі побачили те, чого жаждала моя душа».

Такої любові до рідної землі, до рідного народу, до Києва і св. Софії, як у нашого Ювілята, треба нам усім, зокрема молодшому поколінню, до якого Ювілят завжди звертається, закликаючи вчитися героїчного минулого нашої Батьківщини, пізнавати правду про нашу націю, шанувати й зберігати славні традиції наших батьків і прадідів.

Скромність, притаманна кожній мудрій, справді вартісній людині, є природною прикметою нашого Ювілята. Однак, скромний, але твердий духом і патріотизмом, Ювілят має відвагу говорити не раз дуже прикру

правду там, де інші, більш «голосні», мовчать. Це ж бо в мистецтві, науці й культурі «виявляється душа народу, ціна вартости його внутрішньої психічної глибини і його творчої сили. Біда, коли неукі намагаються своїм тупим егоїзмом принизити народне мистецтво, народню вартість»¹⁾. Такі погляди, очевидно зовсім слушні, Ювілят заступає все і всюди.

Ювілят, як український патріот-самостійник, завжди зберігав і зберігає незалежні принципи української науки. Рішучо відкидає всякі шляхи наукової спекуляції чужих, зокрема російських чинників, чим може служити прикладом для українських учених, зокрема тих, хто йде на послуги різним проросійським «комітетам». У тяжкі емігрантські часи, навіть за найбільшої матеріальної і психічної депресії, він постійно невтомно працює. Ще й сьогодні знаходить у собі стільки сили, щоб бути далі піонером українських наукових дослідів, зокрема в ділянці археології.

Поклавши в основу своїх наукових дослідів доведену тезу про окремішність української нації, Ювілят науковими фактами доказує, що українці й москалі — це дві зовсім окремі раси, що москалі не тільки не є «старшими», але взагалі не є жодними нашими «братами». Пізнати цю правду необхідно тому, щоб не бути наймитами в чужих та створити своє суверенне державне життя на українській землі.

Сьогодні, коли відзначаємо 80-тиріччя нашого Ювілята, він, не зважаючи на скромні й складні життєві умовини, невтомно працює далі. Цікавиться всіма найновішими досягненнями археології і друкує свої праці. Слід хоч би згадати його «Матеріали про висвітлення південного походження слова «Русь» як нашого народнього імені»²⁾, «Цікаві археологічні відкриття»³⁾ та інші праці. Нам приємно згадати також, що в особі нашого Дорогого Ювілята наш журнал має щирого приятеля, дорадника й співробітника.

Наслідком плідотворчої праці Ювілята появилася досі понад 60 його друкованих праць. Має готову до друку дуже цінну працю «Українська хата» з багатьма рисунками й кольоровими образками, якої видання потребує матеріальної піддержки з боку української громадськості. Закінчує велику монументальну працю «Формація нації», що має появитися друком засобами Української Видавничої Спілки в Лондоні.

Ця скромна присвята нашого журналу 80-тиріччю проф. В. Щербаківського, нехай буде виявом найглибшої пошани і вдячності до Ювілята за його велику й віддану працю для української науки й українського народу. Тож бажаємо Дорогому Ювілятові ще багато років життя, кріпкого здоров'я і чергових успіхів у його праці для визволення, добра і щастя української нації.

¹⁾ В. Щербаківський: «Катедра св. Софії в Києві», «Визв. Шлях», кн. VIII, 1955.

²⁾ «Визвольний Шлях», ч. 5, 1953.

³⁾ «Визв. Шлях», кн. VII, VIII, XII, 1955; кн. I, II, III, 1956.

Проф. В. Щербаківський

ЦІКАВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ

(Продовження — 6)

Релігія Матері-богині в передісторичній Європі

Без сумніву, що повний розвій цієї релігії в його вищій формі в єгейському світі належить до бронзової доби і правдоподібно завдячує багато анатолійському (малоазійському) впливові. Але є причина думати, що і в неолітичні часи служба матері-богині була характеристична для культури мальованої кераміки, як Греції, так і Східної Європи і навіть разом із селянською культурою прийшла в Центральну Європу. По всій цій області, а передусім у Румунії, Тессалії, Югославії та Україні знаходимо глиняні фігурки жінки, часом стоячої з руками піднятими, часом з руками піддержуючими груди, часом сидячої на стільці або на троні. Вони часто знаходяться в супроводі грубих фігурок звірів, биків або свиней. Мужеські фігурки рідкісні, але відомі. Також трапилися одна чи дві фігурки, що представляють жінку, що кормить дитину.

На острові Криті і в західній Азії образки такого типу, як відомо, були зв'язані зі службою матері-богині. Так, напр., були вони знайдені в дуже старому сумерському храмі богині Іштар в Ассурі, тож навряд чи може бути сумнів у тім, що поява таких статуйок в Європі доказує існування там подібного ж культу. Центр, з якого ця релігія вийшла, повинен бути той самий, з якого вийшла вища неолітична культура, про яку ми вже писали раніше. Агрикультура й приручення звірів не могли виникнути в Європі незалежно, бо вони представляли частину організованого культурного комплексу, що об'єднував у собі, як матеріальні, так і духові елементи. Ми ж бачимо, що в Європі не окремі елементи, а цілі комплекси були такі самі, як і в передній Азії.

Таким чином є повна підстава уважати, що селянська релігія і культура, особливо релігія матері-богині, була перенесена в Європу з Передньої Азії тими самими селянами, себто людьми осілими й агрикультурними, які на початку неолітичної доби перейшли з Передньої Азії до Європи. Але вони самі не зайняли цілої Європи, бо в Європі залишилося багато епіпалеолітиків, себто епігонів чи нащадків палеолітичного оріньякського населення, що жило з ловецтва та вело бродяче, зв'язане з ловцтвом життя. Ці останні епіпалеолітики мали свою релігію і культуру, які дуже відрізнялися від селянської релігії, культури і етики. І ця різниця між обидвома населеннями Європи залишилася й до сьогоднішнього часу.

Цими питаннями займається спеціально етнологія та історія релігій. У цій області особливо корисно працювали німець Мангардт (Mannhardt) і англієць Фразер (Frazer).

В центральній і північній Європі виявляються останки старої віри в таких формах, як зернова Матір, або зернова Дівчина. В Чехо-Словаччині існує щорічна церемонія «винесення» смерті з села у формі солом'яного опудала й «принесення» життя. В Україні та українській частині Галичини життя природи символізувалося фігурою Кострубонька. Але особливо в Румунії і в східних Балканах збереглося більше останків старої релігії. Колись з цієї області, з Тракії, рослинна релігія у формі служення Діонісові прийшла в класичні часи до Греції. Ще досьогодні ця релігія збереглася в Тракії під час карнавалу. Тут драма умирання й воскресіння бога представлялася людиною, одягненою в шкуру козла і фавна, яку ніби убивали і несли мертву, а потім вона оживала. Одночасно волокли селом плуга і молилися, щоб уродила добре пашня¹⁾.

В Румунії селянський фолклор повний споминів старовинної рослинної релігії, і деякі румунські пісні, не дивлячись на зовнішньо-християнський вигляд, виявляють незвичайну подібність до сумерських гімнів, у яких оспівується сумна подорож матері-богині в пошукуванні за своїм сином і значення його смерті для життя природи²⁾.

Здається, що з чужоземних учених тільки один Фразер (Frazer) спинився трохи на Україні та її звичаях, решта проходили над її великою територією так, ніби її не існувало. А в нас є багато звичаїв, яких коріння треба шукати в Передній Азії. В нас збереглися апокрифічні оповідання про Христа і Божу матір, як, напр., «Хождєніє Богородиці по мукам», що дуже яскраво відбиває на собі подібне ж сумерське оповідання про спускання богині Іштар в преісподню. Наша мальована кераміка дуже подібна до румунської і болгарської, а в інвентарі її знайдено жіночих глиняних фігурок не менше як у Румунії та Болгарії. На жаль, західні вчені стоять під впливом російських вчених, а ті стараються звести нанівець значення української мальованої кераміки.

Ми бачили, що на початку примітивного селянського хліборобського життя, селяни вірили в одну богиню — матір-землю. Отже напочатку була однобожність, монотеїзм (віра в одного бога), однак цим богом не була постать чоловіка, а тільки жінки — мати-богиня. Політеїзм, себто віру в багатьох богів, завели в Передній Азії два нові народні елементи — сумери і семіти. Тоді кожне нове місто, засноване сумерами або семітами, стара-

1) Frazer: «Attis, Adonis and Osiris», V. II., p. 99.

R. M. Dawkins: «The modern Carnival in Thrace and the Kult of Dionysus». Journal of Hellenic Studies, 1906, p. 191.

2) Dr. Gaster in Folklore, Vol. XXXIV., p. 45-86.

лося мати свого бога. Вони уважали, що місто належало такому, чи іншому богові. Воно приносило своєму богові, як власникові, пожертви, а бог мусів зате охороняти місто від різних ворогів людини, напр., від звірів, сарани, пошестей, неврожаю і т. п.

Сумери залишили нам останки своїх літургій. Однак сумерів порівняно було небагато, тож вони, розпорошившись у чужім населенню, зникли. Все ж таки більше ніж тисячу літ, вони відстоювали себе і свою віру. Ми маємо дуже багато їхніх писаних документів релігійного характеру. Правда, тексти тих матеріалів відносяться тільки до періоду, коли вже існувало письмо і література, себто вони є з періоду історичного, в якому релігія вже набула свій остаточний характер, стверджений у писаних текстах.

Подібно, як у дуже старім письмі можна знайти декілька гієрогліфів, вживаних ще в передісторичних часах, так і в релігійних текстах можна знайти і виділити релігійні концепції, які існували раніше їх писаної редакції. Завдяки їм можемо спробувати зіставити релігійні ідеї сумерів, цивілізаторів і власників землі, а також ті зміни, які були внесені в цю релігію, і взагалі у вірування, завойовниками-семітами.

Таким чином констатовано, що початково існувала релігія сумерська, основні риси якої знаходилися в цілій Передній Азії. Вони держалися протягом тисячоліть, то непорушні у своїм вигляді, то більш або менш змінені під пануванням семітів. Документи старшого сумерського походження кидають світло на початкову природу обласних божеств, новіші тексти відбивають зміни, яким підліг їх початковий характер. Консерватизм сумерської релігії робить можливим їх дослід. Багато великих релігійних центрів дало нам архіви їхніх храмів. Таким чином маємо копії з дуже старих, потім загинулих оригіналів, які дають нам можливість дослідити природу богів, що їм поклонялися старі сумери. А з нових текстів і присвят ех-voto стародавніх суверенів Сумеру можемо пізнати пантеон, якому присвячені дані речі.

Священики Сумеру не допускали в літургіях імен нових божеств і щойно після довгого їх вживання, освячували їх. Цей спротив був ще сильніший супроти семітських божеств. Так напр., Мардук, прототип якого, Асару, вступив до Вавилону в час панування королів Уру, не фігурував у літургії тої доби. Треба було аж тиску першої вавилонської династії, яка Вавилон зробила своєю столицею, а Мардука своїм офіційним богом, щоб примусити сумерську літургію прийняти Мардука. Його, однак, не прийняли під народнім ім'ям Амарудуку, а під ім'ям Асару, або Асарульдоуг, що нагадувало його ерідське (з Ерідуга) походження, теж зв'язане з релігією Сумеру, бо город Ерідуг був стародавнім сумерським центром.

Старий фонд сумерської релігії був анімістичний. Сумери обожнювали сили природи, зокрема великий принцип плодovitости, одним словом — плодovitости життя. Через це найстарші

города Сумеру вибирали для охорони міста божества, які представляли цей принцип. Але тут ішло про загальний принцип, що майже досягав монотеїзму. На практиці ця ідея божества зникла.

Віддавши пошесті загальній силі творення, людський дух спустився до подробиць. Він обожає творчий принцип джерела, дерева, рослини, каменя та природних сил — вітру, сонця, дощу і хмар. Він заселяє світ геніями: геній гір, геній болот і т. п., які є зменшеними аспектами великого примітивного божества. Спочатку, здається, цей принцип розглядався із загальної точки погляду і не мав визначеного сенсу. Частина божеств носить титули; одні є чоловічі, другі жіночі. Напр., Нін — означає жінку, а інші, як от Каді, бог міста Дера, якого представляли у виді змія — це боги, або богині. Три найбільші боги примітивного пантеону це Ану — небо, Енліль — земля, Еа — вода. Гудея кваліфікує свого бога Нінгірсу, як «матір», або як «пана». Таммуц носить титули, що здебільшого служать назвами богині Іштар, яку в південній Аравії кваліфікують то як «матір», то як «пана». Один сумерський гимн оголошує Енліля паном вітрів, отцем і матір'ю, що створив сам себе³). Другий гимн говорить, що бог Сін є матір, що породила всі річч⁴), а також отець співчуваючий.

Щоб ясніше з'ясувати собі, як у Передній Азії дивилися на богів, треба розглянути міт про бога Таммуца. В східних народів Передньої Азії існував міт про страченого і віднайденого бога, який був персоніфікацією відмираючої (в осені) і відроджуючоїся (на весні) рослинності⁵). Цей бог зв'язав у сумерів Думуці, у Вавилоні — Таммуц, у Сирії — Адоніс, у Гіттітів — Телепіну, а в Угаріті подвоюється в дві персони — суперники Ваала і Мота.

Коли Телепіну зник, то хліби не дозріли, дерева й пасовиська посохли, джерела висохли, самиці звірів перестали родити. Лютував страшний голод. Боги і люди вмирали з голоду. Скликані на свято богом сонця тисяча богів, їли і не могли наїстися, пили і не могли напиться (згасити спраги)... Великі й малі боги зібралися до бою. На наказ бога сонця, орел облітав гори й доли, аж до глибини вод, але вернувся, не знайшовши Телепіну. Бог бурі, за порадою господині богів, сам пішов шукати сина, але надаремне... Шукав, шукав і не знайшов. Тоді господиня богів послала бджолу, щоб вона, як знайде Телепіну, жалила його в руки й ноги і привела назад, а очистивши його перед тим воском, освятила. Бджола знайшла Телепіну сплячого, ужалювала його так, як було їй наказано, але він розсердився за те, що був розбуджений і біда ще збільшилася. Тепер необхідні піснеспіння, щоб його заспокоїти й повернути.

³) Langdon: *Summerian and Babylonian Psalms*. 1923, p. 223

⁴) Zimmern: *Babylonische Hymnen und Gebete in Auswahl*. Leipzig, 1905, s. 11.

⁵) Otten: *Die überlieferungen des Telepinu Mythos*. 1942, band 46.

На жаль, це оповідання не було знайдене, як цілість на одній таблиці, а є результатом реконструкції з багатьох фрагментів різних таблиць. Перший кусок таблиці був знайдений місією Шантра в 1893-94 рр. і опублікований Шейлем у 1898 р. Тоді гіттітське письмо не тільки ще не було розшифроване, але й взагалі не було відоме. Потім розкопи в Боггазкою в 1906-07 та в 1931-35 роках виявили інші фрагменти. Сейс, Гетце і Егелольф встановлювали цю легенду, а П. Оттен представив філологічну і критичну студію.

Отже з того виходить, що гіттіти уважали, що не тільки люди, але й боги вмирати з голоду. Люди приносили богам жертви, щоб боги могли існувати. Виходить з того теж, що не тільки люди потребують богів та їхньої допомоги, але й боги потребують людської допомоги. Потребують, щоб люди приносили жертви на те, щоб вони могли жити. От яке примітивне було поняття про богів. У наших апокрифах і казках не виявляється такого розуміння богів. В казках не згадується про бога, а тільки про злі сили природи, з якими людям приходиться боротися. Але все ж таки і в нас залишилися останки якихось звичаїв, які певною мірою нагадують деякі передньоазійські містерії і тому вказують на якусь далеку нашу спорідненість з малоазійськими хліборобами.

З тих звичаїв, які можна поставити у зв'язок з малоазійською великою богинею, або богинею-матір'ю, або землею-матір'ю (ге-метер — слово, яке перейшло потім у мові греків у деметер, себто в назву грецької богині Деметри). Може прикладом служити також такий звичай в Україні, що є ознакою присяги, їсти землю. Цей звичай я ще пам'ятаю з часів, коли мені було 12-14 років. Тоді обвинувачена в чомусь людина божилася, що вона цього не зробила, а коли люди не вірили їй, то вона брала грудку землі і, заперечуючи обвинувачення, їла землю. Звичайно люди тоді вірили, що вона каже правду й відпускали її.

Потім у нас землею благословляли і вживали землю, як елей для помазування на доказ влади. Для широкої публіки, а навіть і для наших учених є незрозумілий звичай помазувати землею голову обраного гетьмана. Діло в тім, що цей звичай дуже старий і після прийняття українцями християнства був замінений помазуванням елеєм. Але у верствах нижчих, народніх, він держався так, як інші звичаї, як, напр., наші старовинні звичаї у весільнім обряді, які держалися до революції. Само-собой зрозуміло, що московські бояри, яким цей звичай був чужий, постаралися висміяти його усно, неофіційно, та офіційно в писаних докладах цареві, щоб понизити українські народні маси, а також, щоб обсмішити процедуру обрання гетьмана і самого обраного гетьмана. Представляли вони це так, ніби чернь знущається над обраним гетьманом, щоб він не зазнавався і не думав забирати у свої руки дійсної влади. На цей гачок зловився і В. Липинський, що був добрий історик, але зовсім не етнолог.

Він теж уболіває над таким «приниженням» гетьманської влади, повіривши реляціям московських послів.

Велика малоазійська богиня одержувала багато імен від тих народів, до яких вона приходила разом з хліборобством і з тими передньоазійськими хліборобами, які прибували з Малої Азії, переселяючись в ту, чи іншу країну. Так, напр., в середній Європі вона мала назву Нертус. У самій Малій Азії мала багато назв, але дуже близьких формою до одної основної, себто початкової. Звалася вона там Кибела, і Купала, і Кубеба. Було ще багато інших відмінних назв, що є зібрані англійським професором Сейсом. У мене вони були теж переписані з його статті, але, на жаль, вони, як і всі мої записки, загинули в Празі.

Одна з тих назв збереглася в нашому фолклорі під назвою «Купала». Ця наша Купала — це старовинна малоазійська Кибела, або мати-земля. Очевидно старе духівництво так, як це робили всі отці церкви, замість літнього свята Кибели, встановило свято Івана Христителя. А українське старе духівництво зручно використало близькість слова «купати» до Купала і назвало Івана, замість Христителем, Купайлом, бо він ніби купав Христа. Але в народніх піснях, які співалися на це свято стоїть: «Купала на Івана...» — так починається одна купальська пісня.

На Кавказі в грузинів теж збереглася подібна назва, тільки з маленькою зміною одної букви на «о», бо звється «Копала». Можна думати, що деякі племена в старовинні часи переходили з Малої Азії через Кавказ в Україну. Вони могли теж приносити з собою певні звичаї, які в Малій Азії святкувалися, як певного роду містерії, напр., містерія Кибели і Аттіса, що збереглася в нас у дуже попсованому вигляді під назвою Кострубонько. Звичай Кострубонька справлявся колись жінками на масляну. Паралельно з цим Кострубоньком справлявся теж другий Кострубонько на Великдень, але малими дівчатками.

Про Аттіса існують два варіанти мітів: один лідійський, в якому Аттіс був розірваний вепром, і другий фрігійський, який кінчається кастрацією Аттіса. Під час пунічних війн римлян з Картагеною, коли в Римі почалися неврожаї і відчувався голод, то хтось порадив римлянам запросити до Риму велику богиню-матір, що особливо славилася й почиталася у Фрігії. Там вона мала назви Ма, Аммас, Мегале метер, Метер теон, себто велика мати і мати богів.

Римський уряд звернувся до жреців храму Кибели в малоазійському городі Пессінунт і вони приїхали із статуєю цієї богині до Риму. В Римі їх приймали з великими почестями і богиня-матір стала прийнята до римського пантеону. Жреці цієї богні в Римі звалися понтифексами. З віками ця назва перейшла і на християнських священників у Римі.

Здається, що лідійський варіант міту про Аттіса перейшов у північну Понтиду, отже і в Україну, раніше ніж Ма перейшла до Риму. На лісистих височинах малоазійських гір мала

осередок богиня Орейя метер, себто гірська матір. В залежності від назви гори, на якій містився її храм, вона мала там свою назву або епітети, напр., Діндюмене, Берекинтія, Сіпілене, Ідея, тож дуже можливо, що її імена Агдістис і Кибела теж пішли від назви гір.

Коли весною починалися дикі бурі, що гули над лісовими вершинами гір, тоді нарід говорив: Наша богиня їде на своїм лев'ячій возі по нашій країні, оточена корибантами під голосні звуки »орейя органа«, флейтів, цимбалів, бубнів і т. п. А сама богиня при тім голосить та оплакує смерть свого любимця, взиваючи його ім'я.

Подібні представлення ми знаходимо майже у всіх народів⁶⁾. Так, напр., Діоніс, греко-трацький бог, зі своїми сатирами і менадами, Артеміда зі своєю свитою мисливців⁷⁾, Артеміда Ефеська зі своїм військом амазонів і щитоносних дівчат⁸⁾. В німецьких народніх віруваннях зустрічається це саме під назвою »дика охота, дике полювання«. В народніх оповіданнях різних народів, розказується про те, що люди, зустрівшись з таким »диким полюванням«, з перестрашення ставали божевільні⁹⁾.

Місцеві назви Кибели, матері богів, Берекинтія, Ідея і т. п. приходи так, як у нас, напр., образ Божої Матері Почаївської, Гостробрамської, Болахівської і т. п. Так і тоді, напр., храм Кибели на горі Іді, названо Ідея, храм на горі Берекинт — Берекинтія. В печерах гір знаходилися найстарші святині богині. Тут їй поклонялися, бо тут був її образ на камені, упавшим з »неба«, або прастарий дерев'яний образ-статуя, названі греками ксоанон. Такі образи були висічені навіть на скалі, якщо вона мала рівну стіну. Один з таких образів у Сіпілосі одержав назву Ніоби, трагічної постаті жінки, що стратила всіх своїх дітей¹⁰⁾. Павзаній описує храм матері богів при джерелі Альфея, який не мав жодного даху¹¹⁾.

Фрігійська богиня-матір споріднена з богинею Ма в Комані і з трацькою Котито. Має однак також відношення до Артеміди Ефеської, до Афродіти Кіпрської, до Астроної, до сирійської богині та до інших божеств навіть семітських. Стародавній центр почитання фрігійської богині — це город Пессінус, який лежав у підніжжю гір Агдос і Діндимон, на березі ріки Галльос, що впадала в Сангаріос, недалеко від Пессінунта. В цьому городі знаходилося славнозвісне »агальма« цієї богині, невеликий камінь, превезений до Риму в 204 р. перед Р. Христа. Квіпер¹²⁾ вказує, що 204 р. до Риму прийшла Пергамська богиня. Пессінунтська богиня витиснула її пізніше.

6) S. Usener: Götternamen. St. 42.

7) Dilthey: Rheimische Museum, XXV, 1870, st. 331.

8) J. Vürtheim: Mnemos, Ns. XXX., st. 274; Gutschmid: Kleine Schriften, V. S. 109.

9) Mannhardt: Antake Wald und Feldkulte, 1877, s. 36-37; Dnr Baumkults der Germanen, 1875.

10) Ramsey: Journ of Hellenik Studies. V. III., 1882, s. 33.

11) Bötticher: Baumkults, s. 144.

12) Pausan. VIII., s. 44.

Пессінунт мав у собі важний скарб фрігійського культу — «Гріб Аттиса». Про чудові будови храмів у тім городі оповідає Діодор Сіцилійський і Єстрабон¹³⁾. Тут богиня звалася Агдістис, а її священники творили точно розчленовану ієрархію, яка відповідно Страбону в старовину вела світове панування¹⁴⁾. Такі священники-князі були і в інших святинях Малої Азії, напр., Ма в Комані¹⁵⁾, одній і другій. Головний священник, здається, завжди носив священниче ім'я Аттис, як це виходить з писання атталідів та з інших джерел. Поруч нього мабуть був постійно другий священник, що звався Баттакес¹⁶⁾. Навіть після вивозу ідола до Риму з пессінунтської святині, храм, чи святиня, в Пессунунті лишився у великому почиті¹⁷⁾. Сервіус¹⁸⁾ каже, що Аттис без зв'язку з божеством матері, себто в жодному місці сам, без богині, не мав поклонів. Але в час його головного свята, і в його містеріях, він стояв завжди на переднім пляні. Велика матір навпаки — почиталася сама і без Аттиса¹⁹⁾.

Сабазії, себто самограцькі містерії, що відбувалися на острові званому Самократія, недалекого болгарського берега, мали якесь відношення до фрігійської богині, а також мали культ Діоніса і Пана. Коли ми пригадаємо собі те, що я на початку цієї статті писав про початки хліборобства саме в Месопотамії, та що там уже спочатку існувала віра в якесь жіноче божество, саме в матір-землю, і коли подумаємо собі, що звідти і хліборобство, і зв'язана з ним віра в матір-землю мусили розширитися всюди там, куди було перенесено хліборобство, то нам стане зрозуміло, чому віра в цю постать матері-землі розширилася і в Малій Азії і на островах Єгейського моря, а в Європі над Дунаєм і його притоками. Просто тому, що туди розносили цю віру хлібороби. Археологічні розкопи за останніх 30-ти років чудово показали цей перехід хліборобів з Малої Азії на Єгейські острови і на Балканський півострів, в Грецію і до нас в Україну. Філологія із свого боку підтвердила те, що розкрила археологія. Також підтверджує те саме і етнологія.

На жаль, українці найменше цікавляться тим, щоб знати, хто вони, а користуються смішними видумками, які дають нашим противникам у руки матеріал для насмішок і знущання над нами.

(Продовження в наступ. числі)

13) K. Kuiper: De Matre Magna Pergamendrum. *Mnemos*, No. 3., XXX., 1902. St. 276; Gruppe: *Grch. Mythol. und Religionsgeschichte*; Über die Steinfetische in den antiken Religionen.

14) Diodorus Siculus (III., 59, 8).

15) Strabo (XII., 5, 3).

16) A. Körte: *Athen. Mitt.* (XXII., 1897, s. 40).

17) Drexler: *Unter Main Roscher. Lex.* (II., 2, 22); Mennig: *Symbolae ad Asiae Minoris reges sacerdotes*. Dissert. Lips. 1893.

18) Polybius, XXI., 37; Diodorus, 36, 17; Plut. Marius, 17; *At Mitt.* XXV., 1900. a 438.; Ammian: Marcelin, XXII., I. 1.; Servius ad *Aen.*, VII., s. 761.

19) Wissowa: *Religio und Kultus der Römer*, s. 270.

Яр Славутич**АРАЛЬСЬКА НІЧ**

(До Шевченківських Роковин)

Пашить жаротою аральська ніч
Понад горбами жовтої пустелі,
А він німує в каторжній шинелі,
З Волосожаром ставши віч-на-віч.

Сумуй, душе! Хай примовкає річ
І сон киргизькі боркає оселі, —
Ласкава мла солдатської постелі
Важких від муштри не покриє пліч.

І під шатром, щоб варта не почула,
Перо поглине палені свічки,
Що родять блиски на округлих дулах.

»О краю отній! Дніпре мій рвучкий!« —
Зідхне Тарас, малюючи піски й
Розбиті громом корчі саксаула.

НИЇВ

(З книги «МАЄСТАТ»)

Незборний, на горах суворих
Твердиною віри стоїть,
Під стягом Софії на порох
Розбивши навали століть.

Як райдуга, в даль неозору
Довкола на тисячу верст
Могута дзвінка Святогора
Несе Вслодимирів хрест.

І вгору, як шабля, злітає
Богдана важка булава,
Бо славу князів обкрадає
Зухвала молодша Москва.

І гнівний від крові ординців,
Від сйива снаги золотий,
Він кличе на прох піхотинців,
Зове гармашів до мети;

Він чорними ранами Лаври,
Де сяє поганьблений храм,
Гримить у козацькі літаври,
Ксгорти збирає до брам.

О городе, красно похмурий!
Я вірю в омріяну мить.
Я чую, як прапор Петлюри
В серцях легіонів шумить.

Я бачу, як темрява тане
Над щастям повернень і стріч,
Як вулиць вітальні каштани
Палають мільйонами свіч,

Як правого змагу держава —
Відроджена — владно встає,
І прадідка, київська слава
Куття окриляє мос.

Богдан Бора***Dictum acerbum***

Ми все знесли: погорду і терпіння,
Червоний жах тюремної п'їтьми.
Та час настав: спололи вас з корінням,
Бо там, де рідний степ наш — там є ми.

І не кричіть, що вернетесь знову,
І не впадайте у сліпий екстаз.
Для вас ми маємо заліза мову:
Повернетесь — ми виполем ще раз.

Чорнозем наш полотимем штиками,
Бо хвиля гніву вдарить, як бурун,
І знову встануть перед нами й вами
Хмельницький, Гонта, Залізняк, Богун.

Ми вам докажемо, востаннє може,
Свята Софія — Юрові сестра.
В віках не роз'єднає їх ніхто вже,
Як єдність моря Чорного й Дніпра.

1955

* * *

Джон Кітс**УРИВОК З ПОЕМИ**

»Там зелень гніздиться — поетів рай«
(З оповідання про Pimind)

Навшпиньки став я на горбку малім,
Манила прохолода і такий спокій,
Що скромні пуп'янки, які струнких
Стеблин безлистий стан клонили вниз,
Задумавшись, не вспіли, хоч плив день,
Сріблених погубити діядем,
Сліз ранку, що упали до зорі.
Хмарки — овечки стрижені — вгорі,
В потічку скупані; ось сплять
Солодким сном. Блакитна неба гладь...
Між листям щось нечутно шелестить —
Зідхає мовчанка в самотню мить.
Ні поруху... І оком де не глянь —
Тіністі зела стеляться мов лан.
І спраглий пиру зір блукати міг,
Грою впиватись змінливих красок,
Полинати в кришталю даль небес,
Сягнути обрію мрійливих меж;
Звідати тайни стежечки крутої,
Що в'ється лісом ген-ген між вибоїв;
Або вгадати, де в хащах проваль
Струмки дзеркальну воду п'ють вдосталь.
Оце я так глядів; мов помах крил
Меркурія мене з кайдан звільнив;
На серці легко стало; повинь візій
Теплом пройняла вщерть. Тож я на взліссі
Зривати став китицю квітів пишних —
Ясних, рожевих, кремевих, розкішних.

Переклав В. Микула

Василь Кучер

Устим Кармалюк

(Уривки з роману)

(15)

Схилювшись у кріслі, Юзеф Рудковський читав листа. Тетяна роздивлялася його ставну постать з округлими, наче в жінки, плечима, хвилясту зачіску, що спадала на правий бік вогнерожевими начосами.

Юзеф дочитав листа, пронизав Тетяну маленькими, колючими очима.

— Віднині, молодице, маєш бути під моїм наглядом. Це означає, що ти не маєш права і на крок відлучатися з дому без мого дозволу, — холодно й суворо сказав він.

Тетяна, на знак згоди, вклонилася, не підводячи похнюпленої голови.

Юзеф Рудковський примітив в неї сліпучу білизну тонкої, ніби виточеної шиї, вгадав під кофтою пишні, пружкі груди.

— А сама хто будеш? — уже лагідніше запитав він.

— Шинкарка на чинші, — проказала Тетяна, не підводячи очей. — Торгувала горілкою і пивом у Ходаках від пана Янчевського. Була на волі в тім торгу. Батько — кріпак...

— А перед корчмою де була? — допитувався шляхтич.

— Покоївкою в маетку. Панну доглядала, — відповідала Тетяна.

— А корчма ж як? — невгавав Юзеф Рудковський.

— Спалено корчму, — сумно вимовила Тетяна. — Конокрадів у ній було повішено... Кажуть, то все Кармалюк наробив, а я не знаю, не бачила...

— Не мав серця твій Кармалюк, молодице, коли навіть корчму своєї полюбовниці спалив. У нас, шляхтичів, на такий негідний вчинок є одна відповідь. Тетяно. Отрута і смерть зраднику за розбите серце жінки! Так було в Королівстві Польському, так і буде повік! — рішуче проказав Юзеф і гордо підняв голову.

— Пане! — скрикнула Тетяна. — Не говоріть так, прошу вас... Я не за тим прийшла...

Юзеф підійшов до Тетяни і хотів торкнутися її за плече, але вона, відчувши його намір, ухилилась. Вона вже хотіла вибігти з покоїв, але те, що він сказав далі, приголомшило її остаточно.

Перед очима раптом виросла летичівська тюрма, і Тетяні здалося, що перед нею стоїть зараз не Юзеф Рудковський, а чиновник особливих доручень, агент таємної поліції пан Непорожній. Здається, вона відчуває його холодні руки на своєму тілі.

— Ти поклялася, — веде далі Юзеф Рудковський, приступаючи ближче до Тетяни. — Тобі за це дарували свободу і не би-

ли дубцями прилюдно на базарі. Я взяв тебе, а щоб не кидалося людям у вічі, і твою сестру Ганну, на поруки, під нагляд поліції. Якщо ти відмовишся від своєї клятви, то перед тобою лежить одна дорога — на каторгу в Сибір... Я все знаю, і можеш не критися від мене. Скоро повернеться з каторги твій чоловік. Що він тобі скаже тоді?

Тетяна підвела на управителя очі. Він стояв перед нею зовсім уже не страшний і, здавалося, зовсім не погрожував їй, а тільки просив. Просив лагідно й настирливо, наче виривав з Тетяниного серця всі заповітні, потаємні думки.

— Як тобі, Тетяно, не соромно? — допікав шляхтич. — Де твоя жіноча гордість? Падати перед якимсь розбишакою на коліна, серце своє кидати йому до ніг, а він, грубий і здичавілий волоцюга, навіть слухати не хоче. То страшне безумство, моя дорога пані...

Тетяна до болю в очах напружує мозок, намагаючись пригадати, чи не бачила вона в тюрмі на допитах цього шляхтича разом з чиновником особливих доручень паном Непорожнім? Чи не підслухав, бува, він Тетяну на сповіді в тюремній церкві? Вона дуже хоче пригадати це все, але ніяк не може.

Вона покійно йде за Юзефом Рудковським до його кабінету. Вона чує, як причиняються за її спиною дубові двері, брязнувши мідними кільцями і великим ключем у замку. Тетяна сидить у кабінеті годину, а може й дві. Розмова приглушена, і крізь двері її зовсім не чути. Не чути також ні плачу, ні крику. Тетяна, видно, зовсім заспокоїлась, знайшовши кінець своїй неволі.

* * *

А тим часом облава на Кармалюка, почата з головчинецьких полів, пізно вночі вийшла з лісу і повернула в протилежний бік, напереріз до села Новосілки, де вже догоряв масток поміщиці Поплінської.

Третю добу облава прочісувала ліс, але повстанців там і духу не було. Пересидівши облаву на високому й густому дубі, голодний і виснажений Кармалюк на третю ніч вибрався до Каричинець. Залізний обруч війська, яким оточила влада південну частину Поділля, стискувався все тісніше. Треба було негайно вирватися з нього. Куди йому податися, Кармалюк добре й сам ще не знав, і звістка, яку приніс з Деражні парубок Тимко, була дуже вчасна. Напевно, вже про неї почули і Захар Блажкун з Іваном Чорноморцем, отже, не сьогодні-завтра обов'язково навідаються в хату до Тетяни. Підозрілим тільки здалося Кармалюкові раптове звільнення Тетяни з тюрми, і він вирішив надалі не зустрічатися в неї із своїми старшинами. Сьогодні там має бути його остання зустріч. Для цього Кармалюк з Тимком цілий день пильнували Тетянину хату, причаївшись у густих кущах на околиці лісу, але нічого підозрілого не примітивши, увечорі рушили туди.

Не запитуючи, хто стукає, двері відчинила Ганна, жахнувшись у темряві двох людей, обвішаних зброєю. В хаті теж було темно, і відблиск з печі, в якій топилося, блідо освітлював стіни. Побачивши Кармалюка, Тетяна кинула поратись біля печі і відійшла у куток до вікна. Ганна так і застигла серед хати, не знаючи, де їй подіти свої тремтячі руки. На привітання повстанців сестри мовчки вклонилися.

Кармалюк сів край столу і, здійнявши картуз, весело заговорив:

— Ну, що ж, Тетяно? Викрутилася од поліції, а тепер носа повісила... Про що ж вони тебе питали?..

— Про вас питали, хіба ти не знаєш? — блиснула спідлоба Тетяна і тихо зітхнула. — Але ми з Ганною від усього одка-залися...

— Чого ж ти зітхаєш? — запитав Устим.

— А що маю робити? — наче огризнулася Тетяна. — Чоло-вік і досі на каторзі, а я одна, як палець... Нужда поїдом їсть. Просвітку не знаєш від неї...

— Не журися, молодиче, — розважав її Кармалюк. — Чоло-вік твій скоро повернеться, а гроші знайдуться в нас. Скоро запалимо таку пожежу по всій Україні, що аж у Варшаві жарко стане.

— Глядіть, щоб самі в ній не погоріли, — кинула Тетяна.

— За нас, Тетяно, не бійся. Нас ні вогонь, ні вода не бере, — жартома відповів Кармалюк.

— Коли б уже швидше, отамане, та пожежа. Так нудно без роботи, — мрійно проказав Тимко.

— Зажди, парубче, — відповів Кармалюк. — На все своя пора, однаково твого весілля не встигнемо цієї осені справити.

При цих словах Кармалюк поглянув на Ганну, що стояла коло припічка, залита відблиском гарячого полум'я. В печі закипала картопля, викидаючи ключем воду, але Ганна наче не бачила горшків, забула навіть, що й коло печі стоїть, почувши Кармалюкові слова.

— Ніколи й весілля справити, — насупилась Тетяна. — Вам мабуть і вмерти ніколи буде...

— То правда, — глухо сказав Кармалюк. — На той світ не поспішаємо, бо на цьому ще багато роботи...

В хаті виросла зловісна тиша. Слова, сказані Тетяною, вій-нули на Кармалюка крижаним подихом. Він похилився край столу і слухав завивання осіннього вітру за вікном та, здава-лося, відчував на своєму тілі пронизливі струмені дощу. Дощ бив навальним потоком у шибку, а отаманові все ввижалося, що холодні краплі вже заливають йому очі, пробираються крізь одержу до тіла, крижані й бридкі...

У лісі навіть вогню не розкладеш такої ночі. Але стримав себе, не видав Тетяні свого гнітючого настрою.

— Лихо мені з вами, та й годі, — сказав розважливо. — Що з вами сталося? Понадималися, мов ті сичі перед бурею, та й

голосять. Давайте, лишень, вечеряти, бо їсти хочемо, аж у грудях коле... Та мерщій повертайтеся!..

Ганна заметушилася коло печі і принесла до столу чавун з картоплею, щільно обмотавши його рушником. Тетяна подала з мисника окраєць черствого хліба. Вона поклала хліб якось байдуже і холодно, так, ніби подала милостиню жебракові, і відійшла знову до вікна. Кармалюк і це помітив, але знову збороз себе.

— Може, каганця запалить? — запитала Ганна.

— Не треба. Ви краще почастуйте нас, бо виходить так, що ми у вашій хаті наче непрохані гості, чи вороги, — сказав Кармалюк. — Тимку, ану лишень виймай оковитої та зігріємося трохи...

Тимко хвацько вихопив з торби гранчасту пляшку, в одну мить поставив її серед столу і, притиснувши праву долоню до серця, шляхетно вклонився сестрам.

— Оце герой! Оце тобі лицар! Кат би тебе минув, — засміявся Кармалюк м'яким голосом, що йшов з глибини серця.

— Кушайте на здоров'я просимо, — сіла до столу Ганна.

Кармалюк жадібно їв розварену картоплю, густо посипаючи її дрібками солі. Розмова ніяк не йшла на лад. Тетяна щоразу одсувала свою чарку, ледве пригубивши її. Кармалюк увесь час пив сам, зрідка наливаючи Тимкові, пив багато, але не п'янів.

— Ну, от і все, — сказав він, допивши останню чарку. — На цім і прощайте. Спасибі за вечерю, за теплу хату, а нам пора...

— Куди ж ви проти ночі? Хоч переночуйте, — стрепенулася Тетяна. Кармалюкові слова, видно пробудили її з задуми.

— Спасибі, Тетяно, за ласку, — вклонився їй Кармалюк. — Тільки наша хата в темному байраці. Небом крита, листом стелена, вітрами обігріта, а дощами збита...

Він надів картуза і, затримавшись на порозі, сказав Тетяні:

— До тебе цими днями прийде Захар Блажкунів або отой наш Чорноморець. Знаєш його, не забула ще?

— Знаю, — тихо відказала Тетяна.

— То ти їм скажеш, нехай ждуть мене в суботу опівночі. Я прийду сюди. Дуже пильне діло до них маю. Скажеш?

— Скажу, — тихо промовила Тетяна. — Скажу, коли прийдуть...

В сінях, коли він вийшов уже надвір, Ганна затримала Тимка і припала йому до плеча:

— Скажи йому, хай не ходить сюди більше... За нашою хатою, здається, пильнують... Горенько моє, Тимку, любий...

— Не плач, — сказав Тимко. — Ми теж не ликом шиті. Маємо скрізь свої очі та вуха. Весілля жди! — обійняв на прощання Ганну і пропав за порогом серед темряви й дощу.

В лісі бушував рвучкий вітер, глухо і таємниче гули оголеним верхів'ям старезні дуби. Холодний дощ сипав скісними потоками в сіні, а Ганна все стояла на порозі, не зачиняючи дверей, наче когось виглядала.

39

Опівночі, в суботу, Устим Кармалюк до Тетяни не прийшов. Наткнувшись на облаву біля Ходаківського тракту, він круто повернув на болота і там прождав цілу добу, поки стомлені солдати і кріпаки з околишніх сіл вийшли, нарешті, з лісу. Облава остаточно переконала отамана, що поліція обдумано й послідовно замикає перед ним усі шляхи до осель і маєтків. Треба було негайно вирватися в інші краї, хоча б до Житомира чи Вінниці, а може й на Білу Русь. Куди саме податися, Кармалюк точно не знав, але сьогодні, після зустрічі з Іваном Чорноморцем і Захаром Блажкуном, все з'ясувалося, і було вирішено не пізніше, як завтра вони рушать з Поділля разом з основними своїми силами, наберуть по дорозі нових повстанців і вдарять панам у спину. Але то буде завтра. А сьогодні в Кармалюка ще багато всякого діла. Йому треба ще раз побачитися з Блажкуном, щоб уточнити шляхи, якими вони вирушать з Поділля.

Ніч темна, хоч в око стрель, і вони тримаються понад шляхом, ступаючи в один слід. Крізь оголене віття дерев сіє на землю безпросвітна мряка. Холодний туман пробігається під одержу, судомить намерзле тіло. Кармалюк часто зупиняє Тимка, щоб він не так поспішав. Важко йти за молодим парубком постарілому Кармалюкові. Літа вже не ті, і здоров'я підупало — в грудях задуха і ядучий кашель. В такі літа пора на спочинок, десь на пасіку чи на баштан за сторожа. Але де ж він знайде той спочинок?..

... Та нащо він про це думає! Хіба вмирати зібрався! О, ні! Лаштувати вози в далеку дорогу рано. Ще надто багато діла перед ним... Та ніхто не хоче того зрозуміти — ось у чому лихо. Мабуть, Марія і перед смертю не зрозуміла його, кленучи, як і колись. Тепер ходаківська Тетяна тієї ж співає. Кидай заради неї все та тікай удвох в невінчану губернію, на теплу піч. Бач, як нахмурилась! Кармалюк думав: може, тюрма заспокоїла її хоч трохи, отверезила гарячу голову, пригасила палке серце, — аж ні! Чи вона здуріла? Куди йому в сорок вісім літ про молоду жінку дбати, коли сини й досі в острозі, а внук і невістка без притулку? Куди йому, коли повсюди неправда і неволя? Гріх навіть думати про таке!..

Годі перед нею критися. Кармалюк цим разом скаже їй всю правду. Він викладе перед Тетяною свої нескитні думки такими, які вони в нього були й будуть. Нехай сама зважить на них і подумає, як їй бути. Вона кмітлива й метка молодича. Вона повинна зрозуміти одразу, що йти їй за ним по лісах і нетрях — то справжнє безглуздя, та ще тепер, коли він зібрався в далеку дорогу в невідомі краї. Устим обов'язково нагадає їй ще раз про законного, вінчаного чоловіка, і вона остаточно з ним погодиться. Чоловік її скоро повернеться з каторги, і вони знову заживуть тихим і мирним життям чиншових корчмарів. Не біда, що стара корчма згоріла. Корчму можна й нову побу-

дувати, але вже на цей раз без конокрадів. Кармалюк певно знає, що корчма в Тетяни буде таки без конокрадів. Його наука не минулася для неї даром. Тетяна добра, сердечна жінка, але загребуща й люта, коли щось не по її виходить. Кармалюк розпрощається сьогодні з нею мирно й лагідно, і вони будуть пам'ятати одне одного довго, може, навіть, усе життя...

Щодалі вони йдуть, то дорога стає вогкішою, під ногами голосно чвакотить мокрий лист, хлюпає в калюжах вода. В лісі стоїть міцний дух дубової кори і прілого моху...

— Отамане! — озивається попереду Тимко, простягнувши йому назустріч руки. — Темінь же яка в лісі...

— А що там? Може, людей почув? — запитує Кармалюк.

— Та ні! Які тепер люди в лісі? — з досадою каже парубок і зупиняється.

— То чого ж ти став? Рушай. Нам тільки людей остерігатися треба, а звір не страшний. Не бійся, хлопче, звіра серед ночі, — розважливо веде Кармалюк, ступаючи вперед.

— Та ні, я запитати хотів... Тільки боюся, може, невлад вийде, — пояснює Тимко.

— Питай, — дозволяє Кармалюк.

Тимко бере отамана під руку, і вони ступають поруч, не уповільнюючи кроків. Північ давно минула, бо Семизірний віз на небі пішов до землі, і ніч пливе над лісом, женучи за захід розірване шмаття осінньої хмари. Треба поспішати. Напевне Захар Блажкун уже непокоїться. Коли б хоч дурниць не народив з нетерплячки...

— Так от, я й хочу запитати вас, — починає Тимко, схиляючись Кармалюкові до плеча. — Вибиратися нам звідсіля треба, слова проти не скажу. А куди саме, в який бік ударитись? Ну, підемо ми на Житомир чи в Білу Русь, а що там є? Однакові ліси та куці, а болота такі, що тільки ухнеш, ставши ногою в драговину... Що ми там зробимо?..

— А ти ж куди хочеш? — запитує Кармалюк.

— Я хочу, отамане, на Дніпро, — мрійно проказує парубок. — Там же простір який, все плавні без краю. Сядемо на човни, і тільки зашумить по нас слід невидний. Шукай тоді, пане, вітру в полі! Перепливемо дніпровські пороги і осядемо всім загonom на Запоріжжі, де козацька Січ колись була... Там і зиму можна перебути... А там, я чув, втікачів від панства повен степ... Чи так я кажу, отамане?

— Ох, сину мій, сину! — зітхає Кармалюк. — Твоїми вустами та мед пити...

Тимко вгадує в його голосі ледве вловимий жарт і уявляє собі, як зараз в отамана хитро примружені очі.

Кармалюк продовжує:

— Ну й що з того, як вийдемо до Дніпра? Дніпро скоро замерзне, і ми на Запорожжя не допливемо... Ти забувся, чи, може, й не знаєш, що на козацькій Січі німці давно картоплю

сядять... На широкому Дніпрі нас одразу переловлять, мов тих горобенят, що випали з гнізда. Ще в Києві переловлять.

Тимко з досадою зітхає і вже не озивається аж до самих Каричинець.

На узліссі під селом вони залягають, пильно вдивляючись у Тетяніне подвір'я і хату. На подвір'ї тихо, у вікнах темно. Тільки стіни в хаті біліють між голих дерев.

Посидівши в засідці певний час, Кармалюк підвівся:

— Ну, хлопче, я їду, — каже він. — А ти залишайся тут. Пантруй довкола.

— Добре. Тільки скажіть, щоб Ганна вийшла. Попрощатися хочу, — просить парубок.

— Добре, — тихо каже Кармалюк, сповзаючи коліними в рів. Ось він уже по той бік рову, пригинці переметнувся на город і зник за сухими стеблами соняшників, немов розтанув у мороці.

Край неба на сході помітно блідне, так що в ньому вже можна розпізнати сіру пелену розірваних вітром хмар. За ніч вітер понаганяв їх цілі кучугури, і вони згромадились над лісом, ждучи сонця, щоб воно розбило їх своїм промінням, звеселило землю і людей.

Устим Кармалюк заходить під хату з причілка і припадає краєм вуха до мокрої шибки у вікні. В хаті сонна тиша. Устим навіть чує, як хтось хропе і зрідка стогне крізь сон. Він крадькома обходить навколо хати і знову зупиняється під вікном. Постукав раз, другий у шибку і нечутно переметнувся до дверей, що виходять до лісу. В хаті хтось закашляв, потім прочовгали в сіни чийсь босі ноги. Устим почув по той бік дверей уривчасте людське дихання. »Мабуть, скоро ранок«, чомусь подумав Кармалюк.

— Хто там? — тихо запитала Тетяна.

— Свої, відчиняй, — нетерпляче сказав Кармалюк.

Тетяна відчинила двері і стала на порозі. Вона була в довгій білій сорочці, розхристаній на високих грудях. Притуливши до грудей руки, Тетяна й далі стояла на порозі, загорившись собою всі двері, мов боялася пускати Кармалюка до хати. Від неї чомусь пахло свіжим молоком і любистком.

— Ти одна вдома? — запитав Кармалюк.

— Ні, удвох з Ганною, — тихо проказала Тетяна.

— А мій Захар приходив? — знову запитав отаман.

— Не приходив, — байдуже і якимось холодно відповіла Тетяна.

Кармалюк прихилився до одвірка, зітхнув:

— Де ж це він забарився? А може він переказав тобі кимсь, що не прийде? — допитувався Кармалюк.

— Ні, отамане, — відповіла Тетяна. — Не переказував і звістки від нього не було.

— Тоді я підожду його, — сказав Кармалюк і, відсторонивши Тетяну, ступив до порога. Торкнувшись ненароком Тетяниної руки, відчув, як вона раптом затремтіла.

— Та ти, бачу, тремтиш уся. Що тобі? — запитав Кармалюк.
— Холодно... Лихоманка трусить, — відповіла Тетяна.
— Ходімо до хати, — сказав Кармалюк. — Задубів і я, тиняючись болотами. Хай йому грець з такою дорогою! Дві ночі не спав...

В сінях, під жорнами, де стояли мішки з жолудями, почувся ледве вловимий шурхіт.

— Що там? — одсахнувся Кармалюк, вихопивши пістоля. Шурхіт більше не повторився.

— Що це, Тетяно? — знову запитав він.

В сінях було темно, і Кармалюк не міг побачити блілого й переляканого обличчя Тетяни.

— То вівці, — непевно відповіла Тетяна, але враз спохватилася, гукнувши в хату: — Ганно! Вижени овець надвір, бо вже світає... Нехай пасуться...

— Не треба, — зупинив її Кармалюк. — До ранку ще далеко... Постели мені, Тетяно...

Кармалюк заткнув пістоля за черес і пішов до хати. В сінях біля жорен, він спіткнувся об мішки з жолудями. Спіткнувся і завмер з несподіванки. Просто перед ним, за жорнами, сидів якийсь чоловік, наставивши на нього рушницю. Кармалюк навіть пістоля не встиг звести.

Гримнув постріл. Кармалюк одсахнувся назад і, навіть не скрикнувши, повалився на долівку. Куля влучила йому в голову. Юзеф Рудковський злякано скрикнув і вибіг надвір з своєї засідки під жорнами. За ним протупотіли з хати два осаули, що досі держали на печі Ганну, а за ними ще п'ятеро челядників, озброєні палашами, кілками та дробовиками, з грубезним мотузком у руках, яким мали в'язати Кармалюка.

В нестямі закричала Тетяна. Її гістичний плач безпорадно лунав серед осінньої ночі, аж поки вона й не впала на порозі непритомною. Ганна навіть не підійшла до неї. Схилившись над мертвим Кармалюком, Ганна, заливаючись злізми, шепотіла: — Убили... Отамана убили... Він же тобі, Тетяно, добра хотів, а ти вчинила таке...

Над лісом розлігся тривожний свист. Раз, другий. Притаївшись за гребнем на хаті, панські осаули ждали Кармалюкових хлопців з лісу. Юзеф Рудковський, наляканий таким раптовим і несподіваним вбивством, причаївся в кущах за хатою. Але ліс мовчав, Кармалюкові хлопці не приходили. Тільки голосний свист перекатами лунав серед ночі, і в тому свисті був сумний поклик тривоги й порятунку. Він котився безперестанку в сторожкій лісовій тиші, здається, з усіх боків. Тимко Гречка кликав свистом отамана. Кликав довго і настирливо, поки не зійшло сонце, осипавши холодним жаром почорнілі верховіття дубів.

Кінець

С. Наумович

АРГЕНТИНА — З КУЛЬТУРНОГО БОКУ

(Продовження — 2)

Спів

Коли на початку попереднього розділу мова була про вуличних співаків, то було це на те, щоб Читач зразу мав уяву про Аргентину й її столицю — як про музикальну й співацьку країну. Населення Аргентини, нащадки висококультурних інків, перемішане з італійцями й еспанцями — двома дуже співучими народами — дало у висліді тип сучасного аргентінця, який прокидається вранці з піснею, їде на працю по-свистуючи або підспівуючи, весь день працює мугикаючи якунебудь «самбу», а після праці бере гітару в руки й любовно-ліричною піснею викликає дівчину на гулі. Тоді йдуть вони обидвоє танцювати свої танга й «квеки» на сусідське «патіо», або ж до кіна дивитись на улюблену «сарсуелю» (еспанська оперетка), побудовану на піснях і веселих еспанських своєрідних мелодіях. Коли ж додати до цього, що з радія несуться весь Божий день пісні й арії аргентінського фолкльору, а кожна промова колишнього президента Перона, чи його співробітників, завжди супроводилась аргентінським національним гимном, або ж іншими патріотичними піснями, з яких найцікавіша була «Льос мучачос пероністас» («Перонівські хлопці»), — то й справді ясно, що спів в Аргентині поширений незвичайно. Цю любов до співу й музики в аргентінців використовують усякі «ділки» дуже легко: на вулицях столиці та інших міст дуже часто можна бачити напис «професора дель сольфео і піано», бо, як і при інших «професіях», уряд не робить нікому труднощів у відкритті такого «підприємства». Коли хтось навчився трохи бренькати на фортепіані й хоче «лекціями музики» заробляти на хліб насущний — держава тому не противиться. І в свою чергу — учні отих «професорас», побренькавши трохи та діставши посвідку, що покінчили «курс», і собі вивішують такий рекламний напис, як зрештою й їхні товариші, що подібним способом здобули професію «професора дель корте і конфексion», себто шиття й крою.

Та при цій загальній музикальності — добрих співаків в Аргентині відносно небагато, а хорів і поготів. Це зумовлене загальним переконанням, що співаком не може стати людина, яка не побувала в Італії та не засвоїла отого чарівного «бель канто», з яким приїжджають в Аргентину різнонаціональні співаки світової слави. Та взагалі буенос-айреська опера переповнена чужинцями, як, зрештою, й аргентінський театр і кіно. А що серед тих чужинців переважають сини Ізраїля та москалі, — то ясно, що й найкращим українським співакам неможливо дістатися туди. Дуже пікантно, наприклад, виглядала комедія «Педріто де мі корасон», в театрі «Одеон», у якій була сценка з ялинкою, молитвою й колядками, а всі головні виконавці були дуже довго- й горбоносі. Прізвище героїні — Павліна Зінгерман. А коли приїхав в Аргентину відомий із свого розмаху наш земляк **Авраменко** й хотів винаймати одну з більших театральних заль на свій виступ із сотнею танцюристів, — то щоб її дістати, мусів, на швидку руч, скомпонувати додатковий танок «Мойсей» і самому

його протанцювати. Але зате успіх, зокрема матеріальний, мав великий. З хорів — найкращий, звичайно, оперний хор театру «Кольон» у Буенос-Айресі, другий з черги — університетський хор м. Ля Плята, у якому, як солістка, виступала українка **Марійка Балук**, третій — теж університетський хор мадригалістів м. Мендози. Цей останній хор включив у свій репертуар українську пісню «Три шляхи» Топольницького-Людкевича, завдяки українцеві п. **Дмитрові Островському**, студентові того ж університету й членові його хору (баритон) з 1950 р. Крім буенос-айреської, діє спорадично опера м. Ля Плята. Але недавно трапився з нею дуже своєрідний випадок, який мабуть оту спорадичність ще більше підкріпить. Весь ансамбль готував оперу «Кармен», у якій роль Мікаелі мала співати Марійка Балук. Раптом перервали репетиції й розпустили виконавців, бо... театральний касир утік з грішми й не було за що поставити опери...

Серед української колонії в Аргентині можна нарахувати понад два десятки співаків-солістів, та зо три добрі хори й кільканадцять хорів по філіях двох центральних установ: «Відродження» й «Просвіта». При такій великій кількості співаків і хорів, звичайно, були кількакратні спроби ставити оперу й навіть з деяким успіхом, але після кількох вистав треба було з-за браку будь-яких субвенцій справу припинити. Згодом з цієї опери залишився тільки октет. Цими співаками були: **Василь Семенець** — сам оперний співак-бас та директор і режисер, його жінка, теж оперна співачка, а далі **Тамара Лихолай** — сопран, **І. Шведів** — тенор, **Р. Сасик** і **О. Хлебич**, — тенори, **Негель** — альт, **В. Карпенко** — баритон, **М. Козулькіна** — мецосопран та ін. Вони то ставили Гоголевих «Тараса Бульбу», «Сорочинський Ярмарок» і Аркасову «Катерину». Крім цього є в Буенос-Айресі ще пара оперних співаків **Анатоль** і **Ніна Кабанцеві**, які в опері участі не брали, але часто виступали з концертами, та в різних імпрезах. Окреме місце займала дуже добра співачка **Едді Салрун**, з походження австрійка, яка чудово засвоїла не тільки мелодію, але й дикцію українських пісень, а настрої деяких пісень віддала краще за неодну нашу співачку (зокрема ж «Засумуй трембіто»). Цікава теж молоденька співачка **Марійка Балук** — народжена в Аргентині, але вихована батьками в українському дусі. Здавши іспит до оперної школи в Ля Пляті, дісталася до професора співу італійця Матіолі — який, як сам каже, мав велику честь виступати у своїй молодості з великою україною **Соломією Крушельницькою**. Вершком його амбіції є зробити з Марійки Балук співачку великого формату. За його допомогою, вона — як аргентинка та член театру — виступає в державному радіо, на різних концертах, тощо, й завжди у свою програму вплітає дві-три українські пісні. З молодших дуже талановиті баритон **Микола Голодик**, учень Кабанцева, і **Михайло Бурчак** — учень композитора Ліхнякевича, **Олена Пік** — солістка хору, **Таня Билина**, **Ліда Гумінілович** — ревієві співачки, та ще декілька чи навіть декільканадцять співаків і співачок, яких прізвищ годі пригадати.

Усі ці співаки належать до різних українських товариств і спільно з хорами й оркестрами ведуть музичну освіту серед української громади. Хори існують при т-вах: «Просвіта» — диригент **Степан Гумінілович**, а мандоліновою оркестрою кермує **Степан Качурак**, «Відродження» —

диригент **Петро Окопний**, що одночасно керує й оркестрою, в складі якої є видатний челіст інж. **Ю. Цуканів**, скрипак **М. Сталовір**, а часом до них долучиться піяністка **Марія Цуканова** й твориться тоді т. зв. «Тріо Цуканових». Далі є ще два церковні хори при Православній і Католицькій Українських Церквах і недавно створився, з вибраних з усіх хорів, — чоловічий, репрезентативний хор «Сурма» з диригентом **Василем Василюком**.

Молодий український мистецький нарібок, крім навчання в державних музичних школах чи в «професорас», горнеться до українських майстрів, а ці з великою прихильністю стараються передати їм своє знання й відкрити всі тайни української музики. Лекції співу дають проф. **Борис Ліхнякевич** і **Анатоль Кабанців**, фортепіану — **Тарас Микиша** й **Северин Сапрун**, скрипки — **Олег Стратичук**, танців — **Христя Мацяк** і **Ольга Івасівка**, — балерина Київської опери.

Видавець **Микола Денисюк** награв з нашими співаками й оркестрами 5 альбомів українських платівок.

Література

Часи до відкриття Колумбом (чи пак по-аргентинському Кольоном) Америки, — старі культури інків, ацтеків — нам маловідомі через жорстокість і брутальне знищення легковірних аборигенів побожними еспанськими конкістадорами. Існування цих високих культур було б може зовсім затерлося для наших цивілізованих поколінь, коли б не ті незримі нитки, що в'яжуть сьогодишню мексиканську культуру з прадавністю, яка — жива й величя, — пробиває з руїн грандіозних колись святинь, з безмірного поліхромного багатства мексиканського малярства, сьогодні змалілого до форми «народного» з його пісенного й музичного обилля й різноманітності. Завдяки цим тисячам років культури, — вже в досвітніх проблисках американсько-колумбійської доби, в часи гострого жорстокого, на життя й смерть, удару інків і ацтеків з еспанцями, в часи кривавої суміші рас і культур, — саме Мексико, Перу й Куба дають перших, і тоді вже досконалих, захоплюючих, змужджену псевдоклясику й утомлену схоластику Європу, — письменників. Блискучого, повнокровного історика-інка **Гарсілясу** з його «Королівськими коментарями» (історія останньої королівської родини інків), **Сор** (сестра **Хуану Інес де ля Круз**, що пише не тільки сонети із зовсім світською тематикою, але й театральні п'єси з народними мексиканськими співами й танцями. У Кубі зріє солодкий парнасець, улюбленець Франції, **Хосе Марія Ередія**, незрівняний і досі з наслідувачами, перуанський історик **Рікардо Пальма**, що в своїх «Перуанських традиціях» дає образ Ліми, столиці віреїв, патрицій, плебеїв, мішанців Ліми, дикої, бароккової, що переливається всіма відливами дорогоцінного каміння, в яке — таке багате було інкське Перу. Крізь «редонділії» **Сор Хуани**, крізь «сонети» **Ередія**, — чути живі ще державні традиції, чути брязкіт зброї, лемент і крик, удар мечів, затяжне змагання й вічний мотив: воля, воля!..

В Аргентині все те інакше. Усе те не таке гаряче, не таке цілестроповане й не таке глибоке. Перші рядки аргентинської літератури — вислід споглядання, зацікавлення новими світами, війнами й підбоями. Пишуть вояки еспанського короля, пишуть монахи, що вслід за вояками ступили на новий берег, на терени місійної праці. А тому, що абори-

гени, які заселяють завойовані землі над рікою Ля Плата, — люди малої культури, — тож бригадирам і єзуїтам немає в кого вчитись, немає чого успадковувати. Вояки мандрують у постійних війнах пуццями Паравуа, Уругваю, Чіле й Болівії, єзуїти закладають на очищених теренах школи й монастирі на європейський зразок. «Інтер арма сілент музе», але тут не так. Музи співають на бойовищах, а коли війни затихають, — музам немає чого робити. Індіян набили, вояки осіли, пожевились, стали «кріожос», мають неміряні землі, — але одне чого не мають — то держави. Старі лади побурили, а на місце нових прийшли криваві авантюристи з ментальністю работорговців. Замість затруєних індіанських стріл, влучають серця, хворі від носталгії, — драконські вимоги віреїв (віцерей — віцекороль еспанський), які не всілі запевнити населенню найважливіше — спокійне життя. Коли й обізветься хтось відважний проти тиранії й насильства, пригадає, що боролись не за те, — він зразу ж примушений тікати поза границі вірейнату, або чекають його тортури й смерть.

Революція 25 травня 1810 р. принесла визволення з-під еспанського володіння, конституцію й усі блага. Та для літераторів, що живуть ще ідеалами волі, незалежності, нічого не міняється. На місце віреїв приходять президенти, що мають власть диктаторів і далі відбивають удари французів та англійців. Відомий у пореволюційній Аргентині през. Росас, проти якого пишуть гострі полеміки й оскарження письменники й поети, — звичайна річ — на скитанні.

Перший національний поет Аргентини, автор гимну — Вісенте Льопез. Це перелім 19 ст. В Європі бушують національні течії, весна народів, романтизм. В Аргентині письменники живуть ще псевдокласичними відгуками французьких поетів, переспівують з французької Гомера й Віргілія, а коли й здобудуться на якусь патріотичну поему. — зараз же вона не в смак кавдільям, яких не знищила ні революція, ні нова еміграція. Уругвайці славлять аргентінську столицю, аргентінці закладають видавництва в Чіле, чілійці тікають у Болівію, — все вимішане, непостійне, невідоме своїх цілей і — головне — свого походження й призначення. Зчасом у колишніх вояків, що осіли в неміряних степах, що гартують характер у невгодах і небезпеках, — росте прив'язання до землі, яку скропили кров'ю й потом, росте солідарність, що шукає форм досконаліших, ближчих до Бога. Згодом воно вирощує новий тип — «гауча».

Байдужі нотатки випадкових, заблуканих подорожніх, — під впливами Байрона й Віктора Гюго ростуть у романтичні твори перших аргентінських письменників. **Естебан Ечеверія** пише підо впливом Гюго поему «Полонянка» («Ля каптіва»). Відважного капітана Бріяна і його жінку Марію зловили дикуни й, тримаючи в полоні, святкують нічне свято перемоги. Полонені, скориставшись сном вартових, тікають. Блукують у пущі, де знесилений Бріян умирає, а Марія, поховавши його, божеволіє й рушає в пустелю без напрямку. А тим часом відділ лянсерів побиває індіан і шукає за героїчною парою. Нарешті віднаходять блідий привид — Марію. Їй сповіщають про смерть її ж дитини й вона умирає. Підо впливом Байронового «Чайлд Гарольда» — пише поет **Хосе Мармоль** «Пісні пілігрима», **Гвідо Спано** переспівує старі легенди

гварані (дуже гарна похоронна пісня «Ненія»), **Олегаріо Андраде** в захопленні грізним красивим андів пише «Гніздо кондорів». Найкащі й найдосконаліші музичні, ідилічні й солодкі поезії **Рафаеля Облігадо**. У «Хуторах моїх часів» він висловлює жаль за минулим ідилічним виглядом Буенос-Айресу.

Окрему сторінку в аргентинській літературі творить т. зв. «гавчівська» література. Започатковує її **Бартольоме Ідальго** «Патріотичними діялогами», продовжують **Аскасубі** й **Естаніслао дель Кампоз** цікавою поемою «Фавст», у якій гавчівським діалектом описує враження гавча від тої опери в Буенос-Айресі, й врешті **Хосе Ернандес** з класичним уже твором аргентинської літератури «Гаучо Мартін Фієрро».

З новіших, проблему гаучізму змальовує в неповторному творі «Дон Сегундо Сомбра» — **Рікардо Гуйральдес**. (Український переклад цього твору Олексія Мацюка появився 1955 р. у в-ві Миколи Денисюка в Буенос-Айресі). **Домінго Фавстіно Сармієнто** репрезентує досить часте явище в аргентинській літературі — тип самоука, організатора, політика й борця за ширші горизонти. Його вартість не так літературна, як організаційська, зокрема в шкільництві. Неменші заслуги для духового життя Аргентини мають економісти **Альберді** з його гаслом «Управляти Америкою — це заселявати!», **Бартольоме Мітре** та **Хуан Гутієрез**. Більш літературні, гарні провінційальні спогади **Кіроги**, а цінний вклад у аргентинську літературу дає англійський лікар **Едуардо Вільде**, один з нечисленних з вищою освітою, талановитий прозаїк. Його твори доривочні, але повні іронії, гумору, мішаними кризючого гумору з іронією Дікенса. Надзвичайний його твір — новела «Тіні». Більш журналіст і публіцист ніж письменник є **Поль Грусак** — визначний критик, історик, основник і редактор журналу «Бібліотека», вніс в аргентинську літературу французьке «єспрі». **Хоакін Гонсалес** — ріоханець, дав у «Моїх горах» («Міс монтаняс») надзвичайно експресійні картини з життя ріоханських індіан, яких символом був Індіо Панта — олицетворення поезії, краси, відваги, чеснот, враз із безтурботністю й погідністю. Між соціологами блиснув письменницький талант **Хуана Гарсії** у творах: «Індіанське місто», «Про нашу некультурність», «Картини й характери снобські» й багато інших.

На зміну романтичним впливам, за океану віють нові течії. Під впливом Емілія Золі пише **Естебан Ечеверія** в пізньому віці «Різню» («Ель матадеро»), під впливом Вальтера Скота **Вісенте Фідель Льопез** пише «Божевільну з вартівні», **Сікарді** в натуралістичній манері змальовує життя буенос-айреського плебсу (низів), а **Хосе Альварес** (псевдо Фрай Мочо), побутовий оповідач, дотепний і гострий, у коротких оповіданнях змальовує побут аргентинців, обсервований на праці поліція й хроніста в «Цікавих пригодах». Альварес заклав журнал «Обличчя й маски» (Карас у каретас) популярний досьогодні.

Згадкою про модерніста **Анхеля Естраду**, поета **Люгонес'а** («Золоті гори» — поезії) та поетку італійського походження, дуже плідну **Альфонсіну Сторні**, можна закінчити реєстр письменників Аргентини, що їхні імена вписані в історію літератури, а твори друкуються в шкільних хрестоматіях.

(Продовження буде)

Д-р Ярослав Коропей

АМЕРИКАНЦІ — ПО-УКРАЇНСЬКОМУ

Коли на весні минулого року покликано мене до військової служби й по закінченні вишколу призначено до Форд Орду в Каліфорнії, навіть на гадку не приходило мені, що Різдво 1956 р. доведеться святкувати серед таких незвичайних і милих обставин.

Форт Орд це — станиця Шостої Піхотної Дивізії на півострові Монтерей, 120 миль на південь від Сан-Франсиско. Місто Монтерей розкинене на горбах, звідки відкривається чудовий вид на безмежні простори Тихого океану. Побіч лежить містечко Кармель, засноване 1904-го року виключно як вакаційна оселя для артистів і письменників. Сюди з'їжджаються майже з усього світу малярі та письменники і тут знаходять потрібні їм мотиви для своєї праці. Кармель це мабуть одиноке у США місто, де людина, яка говорить ламаною англійською мовою, втішається більшою популярністю, повагою і прихильністю місцевого населення, ніж той, хто говорить нормальною в Америці англійською мовою. Португалець на еспанській службі Хуан Радрікоз Де-Кабрілло перший з-поміж білих людей 1542 року ступив на Монтерейський півострів. 28 років пізніше створено тут еспанську військову станицю, яка перетривала період еспанського панування і встоялася досьогодні. Тепер тут приміщення штабу шостої дивізії, або інакше «Президіо».

Саме тут і приміщується Військова Школа Мов (Армі Ленгвідж Скул), де кілька сот учителів викладають коло тридцять чужих мов, як от західноєвропейські, азійські, балтицькі чи північно-африканські. Щодо слов'янських, то зустрінете тут студентів, з якими можна порозумітися чеською, польською, болгарською, сербською, словінською та російською мовами. Мабуть щойно наслідком зростання ваги української проблеми, в серпні 1955 року запроваджено навчання також української мови.

Величезне признание належить тим кільком учителям, які з невимовним самозреченням, не досипляючи по ночах, з незмornoю витривалістю продовжують свою, таку дуже відповідальну й корисну працю. Підібрання відповідної лектури своїм учням, приготування програм лекцій, зладження підручників, — це речі, які заставляють їх працювати днями й ночами. Хто ж вони, що піднялися цього обов'язку і чи вив'язуються вони зі своїх завдань? Це одні з тих, яким пощастило вирватися з московсько-комуністичного пекла та дістатися до Америки. В алфавітному порядку наводжу їхні імена: п. **Борис Александровський**, директор українського відділу, п. **Василь Гришко** (автор кількох політичних розвідок), д-р **Яр Славутич** (автор кількох книг поезій та праць із ділянки літературознавства), п. **Семен Старів** (журналіст) і п. **Микола Степаненко** (колишній член політичної ради УККА). А чи вив'язуються — хай відповіддю на це питання послужить образ, якому я мав нагоду приглянутися під час останнього нашого Різдва: 7-го січня на Різдво, о шостій годині вечора, український відділ влаштовує вечерю в одній з найкращих залей військового гарнізону у Форт Орді. Мета цього вечора — познайомити американських вояків, які студіюють українську мову, з нашими різдвяними звичаями, колядками та українською різдвяною тра-

дицією. При цьому наладнати зв'язок з американською публікою. На запрошення з'являються старшини, підстаршини й рядові вояки в товаристві своїх жінок.

При вході до залі, молодий чоловік із приємною усмішкою на обличчі вітає мене словами: «Добрий вечір! Я — капітан Картер. Прошу, заходьте».

Так і видно, що вимова того слова, яке має в собі букву «ж» справляє йому неабияку трудність, але він тим не переймається. Знайомлюся з іншими вояками-студентами. Та всі вони немов би забули по-англійському. З цікавості я заговорив до одного по-англійському і дістаю відповідь: «Це українські свята, американські вже минули. Отже ж говорімо по-українському. Якщо конечно хочете говорити по-англійському, тоді говоріть, прошу, до моєї дружини».

Прямо повірити тяжко, що заledве чотири місяці тому ці люди не то, що не чули українського слова, але були одними з тих, які утотожнювали слово «Українієн» з «Литуєнієн». При клявірі зібралася їх жменька, і в супроводі музики співають... молитву з «Запорожця за Дунаєм». Немов колись на пробі хору в домівці студентського товариства «Січ» у Відні чи в Грацу. По якомусь часі просять сідати до вечері. Тут уже в усій своїй величії зарепрезентувалися наші пані — жінки вчителів — і мабуть раз назавжди здобули прихильність учасників до української колядарної штуки.

Короткі пояснення нашого обряду та святочних звичаїв, подане директором відділу, перекладає на англійську мову один із студентів, чим полегшує невідгідне становище тих гостей, які не знають по-українському. Наступають привіти учнів українською мовою, що зараз же перекладаються на англійську мову. Наводжу закінчення одного з них, що виголошений поправною літературною мовою з ледве помітним чужинецьким акцентом: «Ми, вояки американської армії, пізнаємо щойно тепер Україну, яка перша впала жертвою в боротьбі з комунізмом. Ми, що стоїмо на сторожі збереження людських вольностей, здаємо собі справу з того, як тяжко страждає Україна в кайданах неволі. Рівночасно ми знаємо, як героїчно бореться український народ за свою свободу. Ми твердо віримо в успіх тієї боротьби. В цей великий день свята Різдва Христового, ми бажаємо з глибини наших сердець прискорення того моменту, коли український народ заживе вільним самостійним життям».

Ну і чим же не так само воно звучить, як традиційне закінчення промов, що їх чуємо на наших академіях? Ріжниця тільки в тому, що це говорить молодий 18-тилітній американець, який почув про Україну щойно чотири місяці тому, а не політичний емігрант. Як звичайно воно водиться серед українців, людина, що заспокоїть голод і спрагу, відчуває вдовolenня і співає. Видно, що й ті наші неофіти цілковито вживаються не тільки в наші звичаї але теж набирають української духової структури. Стали півколом і на зразок бандуристів, без диригента, співають: «Бог Предвічний», «У Вефліємі», «Нова радість стала» та інші колядки. Стрічка за стрічкою, виразно й гармонійно на два голоси. Співають усі: вісімнадцятилітні і сорокп'ятьлітні, рядові й старшини, всі зі сяючими очима й радісними обличчями, нагадуючи наших колядників, що бувало ходили від хати до хати і звеселяли людей колядою. І ми-

моволі забувається, що чоловік у Каліфорнії, де зараз серед чудової зелені цвітуть рожі, де красуються розлогі кипариси, а ввижається рідна хата, завіяна снігом, і вчуваються звуки «Вог Предвічний народився».

На третій день після святкування, появилася стаття в місцевому щоденнику «Монтерей Пенінсула Гералд», де в подробицях описано цей вечір та подано інформації про Україну, її тисячолітнє християнство, Св. Володимира Великого, два мільйони українців на західній півкулі, тощо. «Цей вечір залишиться незабутнім спомином для всіх присутніх» — такі були слова кореспондента, присутнього на вечері.

На закінчення хотілося б додати: доволі часто доводилося слухати мені нарікання наших людей, мовляв, їхні сини не знають української мови, відстають від своїх родичів, стають їм чужими. Моя порада: коли тих синів покличуть до військової служби, порадьте їм зголоситися на курс української мови в Армі Ленгвідж Скул. Ручу, що їх там навчать!

Із сучасної грузинської поезії

Александрє Абашелі (Abasheli)
(1884-1955)

ТОМЛІННЯ ЗЕМЛІ

Навколо зір вінця я стяг нить дум народжених вночі,
Зніс лет душі на небеса, мов з-під землі перуна чин,
Я сонце на бігу здогнав, взяв з нього промінь золотим,
Стрелив ним у томління тінь, спинив їй зимний подих тим.

З бігу невиннорухних сонць небесний простір змузичів,
На синім дзеркалі відбивсь брилянтовий проміннеплив;
Уяви крил прозорих пурх, що місячний зросив кристал,
Зір мерехтінням промкнений, вогнем душі безсмертним став.

Дим земний неба досягав, вітром-вітрилом віяний,
І в нім мені накреслився краси взір, образ мріяний —
Впізнав я янгола лице, незримо надлетілого,
Вчув дзвона клик небесного, таїїністю тремтілого:

— Чого на лоні прагнеш сонць, між зір, землі нащадку ти,
Чом матір-землю залишив, піль кришталевість без мети?
Чом од землі втік стогону, землі тужіння з чарами
Гіркими, з океаном сліз й руди морями ярими?

Чи ранив нинішнє землі й не віриш теж у майбуття,
І хочеш, щоб зірки тобі сказали долю всебуття?
Небо німотне й без чуттів, тобі не скаже, не питає...
Землі томління усвідом — то й зір відчуєш глас по-тай!...

Переклав В. Державин

3 нових видань

ТВОРИ МОДЕРНОГО ДРАМАТУРГА

В серії своїх видань, ВУАН і НТШ в Америці видали «Твори» Миколи Куліша, відзначаючи цим виданням 30-річчя появи його першого драматичного твору і 20-річчя його ув'язнення.

Впорядник, коментар та редактор цього видання Григорій Костюк поставився до свого завдання незвичайно уважно, вишукавши поміж приятелями й сім'єю драматурга всі можливі довідки, статті, листи, коротенькі нотатки тощо. На жаль, роздобути інші твори Миколи Куліша, крім тих, що чудом знайшлися на еміграції — йому не пощастило. Довелось вмістити тільки «Народнього Малахія» — трагедійне, «Мину Мазайла» — комедію, і «Патетичну сонату» — драму. Всі вони — з поясненнями редактора, без яких іноді важко було б зрозуміти деякі місця творів.

Читаючи ці три вирізки з безмірної трагедії українського народу, ми сьогодні не можемо надивуватися з великої цивільної відваги нашого драматурга, з якою він недовозначно вказував на гнобителя України, батожив його своєю їдкою сатирою, іронією й глуфом, та рівночасно — звичайно ж, Езоповою мовою — визначував шляхи боротьби тим, які не підкорились... Упередженому до всього «підсоветського» читачеві треба пригадати, що всі три твори дійшли до нас не в першій, авторській редакції, але в якійсь ен-ній, після всіляких поправок, цензур і тому подібних «допомог» письменникові, та ще й українському, з боку москалів! Та навіть із цієї даниною московському ханові (чи пак хамові), всі вони так дуже відбігають від тих «творів» сьогоднішніх «драматургів», які можна зустрінути по псевдолітературних советських журналах! Так дуже, що нам зразу ж хочеться криваво відплатитись вандалові за знищення такого великого таланту! Це жахлива втрата для нас, і тому велика заслуга наших наукових установ, що намагаються зберегти шедеври української літератури доби Визвольних Змагань і літературного ренесансу для прийдешніх поколінь. Твори Куліша, який став уже класиком української літератури, надовго лишаться неперевершеними зразками для молодих драматургів. Так у майстерному зображенні персонажів, так і в побудові окремих сцен, як і в переведенні зі справді класичною суворістю наростання, катастрофи й розв'язки дії — виявився Куліш таким самим геніальним, як Лесь Курбас у постановці цих творів у модерному українському театрі «Березіль», так само безпощадно знищеному північним вандалом, як і вся тодішня буйна й пишна наддніпрянська українська культура.

На окрему увагу заслуговують «Спогади» Антоніни Куліш — дружини мистця, вміщені в цьому ж виданні. Домінуюче враження від них — це чудове ніжне тепло української жінки, дружини й матері, яка розділює долю, а радше — недолу геніального чоловіка. Її розповідь проста, сердешна, мова — запашна, а літературно, з хистом написані рядки не в силі заховати, затушкувати безмір її кохання до «мого Миколи». Місце, в якому вона розповідає про історію з лямпою (вона картала Миколу за те, що висвічує по ночах нафту, та ще й не дає дітям спати, а коли переконалась, що він творить, то другого вечора сама вичистила скло й налила повнісінько дорожньої нафти!) ставить її в ряд таких наших вартостей, як Олена Пчілка, яка виховала нам Лесю Українку. Хто зна яких вершин досягнув би з такою дружиною Микола Куліш, коли б міг був творити на волі! На жаль, її заслуги мусіли обмежитись до збереження декількох листів і записок, світлини і... спогадів про всі радісні й болісні події не тільки своєї сім'ї, але й усього літературного довкілля, в якому проживав «її Микола». Перелискуючи на машинці його твори, зуміла вона й запам'ятати їхній зміст, час написання та події й осіб, що їх брав собі за тему драматург.

Не від речі буде згадати, що й обох їхніх дітей, про яких мова в спогадах та листах — Ольгу й Володимира — зберегла, виховала й вивезла на еміграцію ця жінка-страдниця! (Вони теж обдаровані: Ольга — піаністка, Володимир — письменник-гуморист).

Статті й памфлети М. Куліша, з яких тільки два-три вміщені в обговорюваному виданні, написані з темпераментом і гумором, виявляють ще й неабияку ерудицію та всебічну освіту автора; а зокрема і в першу чергу — його намагання відхилити, відбити всі вдари, що сипались з усіх боків, від чужих і «своїх», на молоду, тільки-що розквітлу українську літературу. Що напасники були сильніші за захисника — це його не зупиняло, як не зупиняло перед боротьбою й героїв його творів, як от зокрема Марину з «Патетичної сонати».

Григорій Костюк додав до «Спогадів» ще й «Біографічну довідку», яка трохи повторює факти подані Антоніною Куліш, але й додає дещо нового. Кулішіві листи до дружини й приятелів підкреслюють їхню приязнь та глибоке прив'язання до родини, натомість не порушують ніякого суспільно-національного питання, правлячи щодо цього за суцільне політичне «маскування», як і оті агітки (зазначені в коментарях), вставлені «за порадою» в живе тіло мистецьких творів...

Книга заслуговує на уважливе, кількакратне перечитання та глибоке розуміння.

С. Наумович

* * *

Петро Мірчук: «ЗА ЧИСТОТУ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ». Мюнхен-Лондон, 1955, ст. 184. Накладом Автора.

Книжка з дуже актуальною тематикою, складається з 5. розділів: I. «Безкласове суспільство»; II. Питання суспільного ладу; III. Проблема ідеології та світогляду; IV. Позитивне з'ясування дійсних позицій Українського Визвольного Руху; V. Проти маразму і капітулянтства.

Лютневі події 1954 р. в Закордонних Частинах ОУН та їх наслідки викликали жваве обговорення позицій Українського Визвольного Руху в Україні, які, однак, під впливом фальшивої інтерпретації т. зв. «Двійки» та противників українського націоналізму, зазнали чималого викривлення і фальшування. Тому дехто вже майже не сумнівається в тому, що Край, мовляв, стоїть за «безкласове суспільство» в розумінні збереження колгоспної системи та побудови суспільного устрою в марксо-соціалістичному дусі. Також існують постійні намагання «переконати» українську еміграцію, що український націоналізм, перейшовши свою 25-тилітню «еволюцію», наблизився до соціалізму-марксизму, а Український Визвольний Рух на Рідних Землях без власної ідеології і світогляду. Останньому закидається ще й «безбожництво» і брак... ідеалізму. Такі й подібні закиди стали причиною, що дехто навіть з поважних і заслужених українських суспільних, політичних і церковних діячів робить неправильні й несправедливі висновки під адресою Українського Визвольного Руху в Україні.

Д-р П. Мірчук у книжці «За чистоту позицій Українського Визвольного Руху» ставить собі основне завдання: викрити фальшиву інтерпретацію крайових позицій і показати їх справжній зміст. Для цього він використав майже всі крайові матеріали: брошури крайових авторів, статті й листування провідних членів ОУН, УПА і УГВР в Україні з провідними людьми ЗЧ ОУН на еміграції та зобов'язуючі всіх членів ОУН постанови Конференцій ОУН. І саме цитатами з крайових матеріалів та документів Автор доводить, як несовісно і фальшиво користується «опозиція» фразами про «волю Батьківщини» та надуживає «становищем Краю».

Багатство цитат книжки д-ра П. Мірчука, зіставлення фактів і матеріалів крайових, ЗЧ ОУН і «опозиції» (т. зв. «Двійки»), вияснення певних економічно-наукових термінів та ідеологічно-програмових позицій ОУН на Рідних Землях, і, врешті, кінцеві висновки — є без сумніву поважним вкладом до роз'яснення націоналістичних позицій

Українського Визвольного Руху. Для прикладу подаємо декілька доведених висновків Автора:

«Інтерпретація «крайових позицій» щодо соціального питання і щодо розуміння терміну «безкласове суспільство», подана Л. Ребетом та І. Майстренком і їхніми однодумцями, представляє в дійсності власні, зовсім окремі позиції Л. Ребета та І. Майстренка, що є суперечними позиціям ЗЧ ОУН і ОУН на Українських Землях та позиціям українського революційно-визвольного руху взагалі.

«Л. Ребет і його група визнають власну, зовсім окрему концепцію суспільно-політичного ладу. Ця концепція Л. Ребета, всупереч його заявам, що це інтерпретація «крайових позицій», є в дійсності суперечною тій концепції, що її визнає ОУН на Українських Землях і ЗЧ ОУН, а в тому і Степан Бандера.

«Інтерпретація крайових позицій ОУН в питанні ідеології і світогляду, подана Л. Ребетом та його однодумцями, є неправильна, неввірна і наскрізь фальшива. Ця інтерпретація є з'ясуванням власних, окремих позицій партії Л. Ребета, що є наскрізь протилежними позиціям ЗЧ ОУН та ОУН на Українських Землях».

Слушність таких і подібних висновків у книжці д-ра П. Мірчука підтверджують ідеологічно-програмові статті в сучасному «У. С.» та сучасній «Україні», а зокрема виголошені доповіді на недавній т. зв. «Конференції» цього середовища («Колегії Уповноважених»). Що, напр., може бути спільного між позиціями Українського Визвольного Руху на Рідних Землях а доповіддю («позиціями») п. Маркуся, «голови президії» цього зібрання?

Книжка «За чистоту позицій Українського Визвольного Руху» написана з притаманним д-рові П. Мірчукові публіцистичним темпераментом. Може, однак, подекуди Автор забагато повторяє вже раз доведені ним висновки, чим притемнює їх яскравість і вводить помітну розпорошеність матеріялу. Також неясно і непереконливо звучить твердження, як висновок, який, мовляв, робить кожна, неознайомлена зі справою, об'єктивна людина, що «конфлікт у ЗЧ ОУН виник на чисто персональному тлі...», бо ж далі Автор сам успішно заперечує такі погляди і доводить, що головною причиною конфлікту був саме відхід цієї групи від націоналістичних позицій.

Аналіз процесу виникнення «опозиції» в ЗЧ ОУН у книжці д-ра П. Мірчука дещо обмежена. Мета аналізу подібних процесів вимагає, щоб залишити на боці все те, що не характеризує цього явища в цілому, не відкриває його природи а є лише наслідком його розвитку, себто є його витвором. Зосереджування уваги на окремих, хай іноді й дуже важливих, але похідних питаннях — відсуває певною мірою в тінь головні й основні причини конфлікту. «Опозиція» в ЗЧ ОУН уже з самого початку її появи мала характер чужого організмові ОУН зарідка, до речі, зарідка паразитарного, який використовував матерній організм і Український Визвольний Рух на Рідних Землях для своїх власних цілей. Оформившись спершу у своєрідну фракцію в матерній організації, ця опозиція, якої поштовх до зародження бунту мав ідеологічно-програмову природу, відколотась, врешті, від свого основного політичного тіла, себто ОУН, і стала речником чужої Українському Визвольному Рухові ідеології.

Такий процес часто можна спостерігати в житті різних політичних формацій. А тому, що цей партійно-політичний новотвір свідомий того, що із своїми ідеологічно-програмовими позиціями не знайде ґрунту для своєї дії, себто не матиме підтримки української громадськості, він постійно маневрував і маневрує, паразитує на чужому тілі, організмі ОУН, підштовпується під «ЗЧ ОУН» та інтерпретує крайові позиції у фальшивому, але в співзвучному з його власними позиціями навітненні.

До недоліків книжки треба зарахувати брак стилістичної і мовно-правописної редакції. Хоч характер книжки публіцистичний, але все ж таки в ній багато архаїзмів та різних «ізмів». Також розташування

матеріалу і технічне оформлення могло б бути більш дбайливе й естетичне.

Однак такі й подібні недоліки не обмежують корисного значення появи книжки «За чистоту позицій Українського Визвольного Руху». Кожний, хто інтересується Українським Визвольним Рухом і його визвольно-революційною боротьбою на Рідних Землях, позиціями українського націоналізму та їх чистотою, хто шукає об'єктивного наświetлення лютневих подій в ЗЧ ОУН — той повинен цю книжку прочитати. Ми спинились тільки на головних рисах книжки, однак її зміст, як цілість, дає дуже багатий і корисний матеріал для кожного читача.

Д.

* * *

ФЕНІКС, журнал молодих, рік IV, зошит 6, Мюнхен 1955 р.

Як виходить з переднього слова Редакції журналу, відомі лютневі події 1954 року струнули і Товариством Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського та вплинули на затримку дальшої появи журналу «Фенікс». Можна припускати, що ця криза в Товаристві вже переможена. Це впливає із таких слів Редакції: «Власне ТУСМ може бути ідеальним форумом для висвітлення ідеологічних питань у світі націоналістичної ідеології. Тому необхідно, щоб відбулась дискусія, яка у своєму кінцевому висліді допоможе скристалізувати погляди членства на життєві актуальні проблеми нашого часу. Ця дискусія, в якій повинні б взяти участь члени ТУСМ-у, що політично визначили себе на одному чи другому боці, зможе відповісти на питання, чи й на скільки хто відійшов від ідеологічної бази українського націоналізму, що її творцем був Микола Міхновський. Якщо виявиться, що таких розбіжностей нема, тоді ніщо не повинно перешкодити веденню спільної студійної праці в лоні одного Товариства».

Міркуємо, що відклик до ідей Міхновського є щасливим поняттям у зазиві до єдності в націоналістичному таборі молодих; також щасливим зворотом уважаємо відклик до студій, які є безпосереднім і найважливішим завданням молоді. Врешті щасливим у своїй толеранції висловом є виявлення майбутнього відношення до тих усіх, що відходили б з Товариства, зійшовши з націоналістичних позицій. Це ж бо щось дуже негідне завважуємо в поведінці старших, які, переставши давно бути націоналістами, ще далі покликуються на націоналізм, виключно для політичних спекуляцій. Для подібних серед молоді справді нема місця в націоналістичному товаристві молоді й тим то за ними не може бути й ніякого оправданого жалю. До такого явища прегарно стосуються слова Фрідріха Ніцше: «Що хилиться — треба трутити».

Може, з цієї причини присвячено в цьому числі більше місця Міхновському. Побіч статті В. Калиновича «Героїчний шлях М. Міхновського» маємо ще статтю Б. Микули «Микола Міхновський — основоположник українського революційного націоналізму» та статтю самого М. Міхновського «Самостійна Україна» разом з фотознімками обкладинок з попередніх видань цієї праці. Це мала б бути, здається, пригадка для тих з-поміж молоді, що ще хитаються в своїх рішеннях, та висушення перед їх очі дороговказу, куди вони, не зважаючи на все, повинні йти. До того самого типу треба зарахувати й статтю Р. Борковського про «Дмитра Донцова, духового будівничого української національної держави». Друкуючи цю синтетичну статтю, Редакції напевно йшло про те, щоб вище піднести націоналістичний прапор, довкола якого мають збиратися молоді сили, щоб серед буденних чварів не забувати про своє основне завдання — бути повністю відданим ідеї самостійності, оминати половинчастості, хитання, розпорошування в несуттєвостях. Це завдання так формулює Вол. Микула, говорячи про Міхновського: «Політична програма (Міхновського — ред. «В. III.») зриває з усією дотогочасною аполітичністю та половинчастістю під оглядом національних стремлень з усіякими «обласними самоуправами», «культурно-територіяльними автономіями», «всеслов'янськими та східноєвропейськими «федераціями»,

»вільними громадами« Драгоманова і т. ін. Рішуче висувається принцип соборности України. Постулат боротьби силою — революційним шляхом. Дух лицарства геть випирає рабське квиління, зневіру й покору супроти ворога. Відчувається подих вітру з Запоріжжя».

В дусі такої постановки треба розглядати і статтю **Р. Кухара «Мілітантна духовість»**, що написана зовсім у традиційних тонах українського націоналізму. У ній читаємо: «Коли судом історії мала б бути неволя і загибель для народу сумирного і шляхетного, тоді наша сучасна генерація хай резигнує з благ накиненого їй і вимушеного сузір'я — властивості неволі — та від плекання землі й краси нехай вступає на шлях здобування й сили». Справді, мужні слова, і треба радити, що вони серед сучасного молодого покоління стали самозрозумілою дійсністю і духовим вершинним повітрям, без якого воно не уявляє собі життя. В цьому перекликається Р. Кухар з прикладом Р. Борковського при характеристиці сучасної Франції, яка, за словами Поля Рейно, є хворою людиною Європи і потребує революції для свого відродження.

Неначе за практичне застосування націоналістичної ідеології до явищ практичної політики треба вважати статтю **Д. Жаровського «До питання співпраці з «Комітетом визволення від більшовизму»**. В цій статті автор правильно й логічно розглядає «Американський Комітет» як організацію, суперечну з інтересами американського народу, ще більше, заперечуючу харту його вольностей і крайнє шкідливу й небезпечну для немосковських націй ССРСР. Він перестерігає перед заворожуванням себе словесним табу «американська організація», бо в Америці існує багато організацій під шумними назвами, які діють на шкоду власної вітчизни. Далі автор аналізує теперішнє наставлення «Американського Комітету» і не бачить ніяких виглядів на зміну його політики в національному питанні; українські діячі, які твердять протилежне, улягають самообманові, беручи власні бажання за реальні факти життя. Треба тут з приємністю підкреслити гостре розумування автора щодо становища УНРади в її взаємовідносинах з АКВБ; УНРади, яка легкодухо марнотратить спадщину своїх попередників з визвольних змагань під час і по першій світовій війні.

В інших площинах, ніж вищезгадані, стоять статті **Є. Гловінського «До проблеми економічної концепції»**, **Г. Васьковича «Ідея шарової побудови психіки в сучасній психології»** та **М. Філя «До причин зруйнування Запорізької Січі»**. Це наукові розвідки, що розв'язують або намагаються зілюструвати ту чи іншу наукову проблему. Їх інтересність й актуальність очевидна, їх переведення — стисле й займаюче.

Цілість журналу заокруглює літературний відділ з віршами **Є. Маланюка**, **Ю. Буряківця** та **В. Ворскло**, а особливо студентська хроніка та інформації про події студентського життя. Шкода, що Редакція не помістила тут обширнішого звідомлення із студентської конференції в Лювені, де поновно скріпився структурально ТУСМ наслідком переведеної внутрішньої дискусії.

Як бачимо, журнал «Фенікс» стоїть справді на незмінному націоналістичному становіщі, а його найважливіші статті в засязі тематики мають ширше значення і можуть зацікавити й старшого віком читача. В цьому власне лежить його вартість серед нашої еміграційної духової продукції взагалі, бо творить собою її складову ланку.

Р. Є.

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

В статті проф. д-ра М. Міщенка **«На послугах «єдиного принципу»** просимо виправити:

Ч. II (листопад, 1955), ст. 73, 18-тий ряд. згори, написано: »... дух, що літо...«; треба: »... дух, що тіло...«

Ч. I (січень, 1956), ст. 89, 2-гий ряд. знизу, написано: »... ліквідації підпала не генетика, а психологія Павлова...«; треба: »... ліквідації підпала не генетика, а психологія, яку заступила фізіологія Павлова...«

ПРЕСФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Канада

Листа ч. 117, збірщик п. М. Чуйко (Ванкувер). Жертвували: по 2 дол. — М. Чуйко, Хотцей, А. Горешко, К. Козій; по 1 дол. — А. Цігульський, В. Камінський, В. Моцик, Д. Більський, С. Дмитрів, С. Мащак, І. Мельник, О. Тесля, І. Шпот, В. Дмитренко, С. Хомницький, В. Попович, М. Лосківський, М. Еленюк, В. Савка, М. Шнадель.

Листа ч. 118, збірщик п. Н. Чвиль (Ріджайна). Жертвували: Н. Чвиль — 3 дол.; по 1 дол. — М. Кузик, С. Гутира, М. Дребот, О. Масляний, М. Бесага, І. Гавдида, С. Цегольський(?), С. Хомишин; О. Колодій — 50 цент.

Листа ч. 129, збірщик п. В. Дучак (Флін Флон). Жертвували: по 1 дол. — В. Дучок, К. Хахура, М. Мішурак, І. Дмитрію, С. (прізви. нечітке), С. Котуцький; по 50 цент. — К. Бичковський, М. Стиранка.

Листа ч. 240, збірщик п. І. Тупісь (Торонто). Жертвували: по 2 дол. — І. Тупісь, М. Стриганюк; по 1 дол. — Д. Цоба, П. Ковалів, В. Дерех, І. Москаль, І. Паращак, І. Чавринович.

Аргентина

Листа ч. 298, збірщик п. Ева Кіт (Авеллянеда). Жертвували: Ева Кіт — 20 пез., Павлина Сташків — 20 пез., В. Каспрук — 20 пез., П. Сташків — 30 пез., Р. Луговий — 10 пез., Я. Харітон — 10 пез., П. Шимків — 5 пез.

Листа ч. 322, збірщик п. М. Сорока (Березатеґуї). Жертвували: М. Сорока — 30 пез., І. Петрівський — 10 пез.

Листа ч. 310, збірщик п. М. Микитюк (Сан Мартін). Жертвували: М. Микитюк — 100 пез., Танасійчук — 40 пез., М. Малюк — 25 пез., В. Хабаль — 20 пез.; по 10 пез. — І. Богайчук, О. Павлишин, М. Гамах, В. Шимкович, П. Чолій, О. Пилипишин, О. Якимів, І. Скорець; О. Чолій — 5 пез.

США

Листа ч. 368, збірщик п. В. Дитиняк (Картерет). Жертвували: по 1 дол. — В. Дитиняк, В. Хомут, М. Хомут, І. Г. (прізви. нечітке), Розалія Тербецька, А. Гиряк, П. Брикайло, Г. Семененко, І. Трунко, М. Гидзяк.

Листа ч. 372, збірщик п. Т. Фірцович (Чикаго). Жертвували: по 1 дол. — Т. Фірцович, П. Пилипів, І. Гулик, П. Панісяк, І. Дудич; І. Пундяк — 70 цент., О. Юра(?) — 50 цент.

Листа ч. 424, збірщик п. Р. Кухта (Ірвінгтон). Жертвували: по 2 дол. — Р. Кухта, Г. (прізви. нечітке); В. Гілевич — 1 дол.

Листа ч. 453, збірщик п. Г. Мокляк (Нью-Йорк). Жертвували: Г. Мокляк — 2 дол.; Я. Галотич — 1 дол.

Листа ч. 455, збірщик п. Д. Мотрук (Нью-Йорк). Жертвували: Д. Мотрук — 3 дол.; П. Літинський — 2 дол.; Р. Решітник — 1 дол.

Листа ч. 474, збірщик п. І. Подусовський (Бруклін). Жертвували: І. Подусовський — 5 дол.; по 2 дол. — С. Бігун, В. Пирожак, І. Макар; по 1 дол. — Параня Кузмів, О. Житинський, О. Луківський, Т. Кишеня, В. Бабський.

Листа ч. 476, збірщик п. П. Польний (Бруклін). Жертвували: П. Польний — 3 дол., М. Мазур — 4 дол., Л. Яруш — 2 дол.; по 1 дол. — Й. Старостях, В. Бабський, О. Рибіцький, М. Гаврилюк, Д. Червак, І. Аморovich, І. Борис, Т. Кузьмів, Н. Рибак.

Листа ч. 496, збірщик п. Іван Сусь (Нью-Йорк). Жертвували: І. Сусь — 2 дол.; по 1 дол. — І. Юшкевич(?), С. Сусь, С. Ковалівський, М. Голубінка, С. Данів, І. Футор.

Австралія

Листа ч. 589, збірщик п. В. Рудницький (Албані). Жертвували: В. Рудницький — 1 фунт, Я. Антоняк — 1 фунт; по 10 ш. — М. Мелехів(?), Н. Грегорез(?), Л. Щебетюк; М. Леміш — 2 ш.

Англія

П. Петро Прус, кольпортер «В. Ш.», (Блекбурн), перевів збірку на пресфонд «В. Ш.». Жертвували: Д. Тимчишин — 1 фунт; по 5 ш. — П. Могила, Л. Мищишин; В. Струтинівський — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — І. Войтків, В. Демків, І. Матківський; по 2 ш. — О. Зазуля, В. Химій-

чук, В. Підлеский, В. Гелемей, А. Музика, Д. Грицай, П. Гоголь, С. Чорний, О. Іванків, Т. Магальяс, М. Мацюх.

Індивідуальні пожертви

В. Комар'янський (Корбі) — 1 фунт 2 ш.; В. Федак (Ковентрі) — 1 фунт 2 ш.; С. Старіот (Брістоль) — 16 ш.; по 12 ш. — П. Стасюк (Брадвел), І. Федішин (Лестер), М. Дашко (Манчестер); по 10 ш. — М. Дмитрик (Бірінггем); І. Белей (Інвершін), І. Головецький (Едінбург), Т. Коваль (Ноттінгем); по 7 ш. — О. Довбуш (Тетфорд), В. Бріль (Лонгмоур), П. Орищук; по 6 ш. — М. Веремієнко (Брадфорд), Ю. Чубатий (Лестер); по 5 ш. — А. Павлишин (Ноттінгем), Анна Вєрвік (Белшілл), І. Легкий (Міддлетон), М. Легкий (Міддлетон); М. Коханевич (Ашбі д. л. Ц.) — 4 ш.; К. Москаль (Гайнсбороу) — 3 ш.; по 2 ш. — В. Малько (Грантгем), М. Гивель (Олдгем), Т. Дуда (Фелтвел), М. Мартишин (Лінколи), М. Атаманюх (Дарвен), М. Ковалюк (Буртон он Т.), М. Захарчук (Ноттінгем), Н. Комарницький (Рушден), Р. Ромахней (Глоссоп); Д. Мельник (Рочдейл) — 12 ш. 6 п.; В. Дячок (Акрінгтон) — 1 ф. 2 ш.; С. Скалецький (Ковентрі) — 12 ш.; В. Стасів (Ноттінгем) — 8 ш.; Ф. Гишка (Ковентрі) — 4 ш.; Я. Венгер (Аштон-у-Лайн) — 3 ш.; П. Наконечний (Кастл Доннінгтон) — 2 ш., М. Довган (Голборн) — 2 ш.; Г. Сачик (Ковентрі) — 1 ш.

Д. Залізник (Нью-Йорк, США) — 10 дол.; Д. Чолій (Нью-Йорк) — 5 дол.; Т. Качалуба (Нью-Йорк) — 5 дол.; В. Луцейко (Нью-Йорк) — 2 дол. 50 цент.; М. Білейчук (Нью-Йорк) — 2 дол.; М. Зацухлий (Нью-Йорк) — 2 дол.; І. Древко (Алта. Канада) — 2 дол.; В. Кахнич (Форт-Вілліам, Канада) — 1 дол. 50 цент.; М. Ільчишин (Бельгія) — 10 б. Франків. І. Рожак (Дітройт, США) — 5 дол., С. Шалавило (Монреаль, Канада) — 5 дол.; Е. Бохан (Торонто, Канада) — 2 дол. 50 центів.

Всім Жертводавцям сердечно дякуємо.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ »В. Ш.«:

60. п. С. Влашин (Глоссоп) — 5 передпл.

61. п. І. Гаврилко (Лестер) — 2 передпл.

62. »Українець-Час« (Франція) — 2 передпл.

63. п. М. Гуменюк (Лонгтовн) — 1 передпл.

64. п. М. Боровий (Манчестер) — 1 передпл.

65. п. О. Коваль (Бельгія) — 1 передпл.

66. п. І. Мисак (Франція) — 1 передпл.

67. п. М. Бойчук (Саскатун, Канада) — 1 передпл.

68. п. М. Яворівський (Ошава, Канада) — 1 передпл.

69. п. М. Юрчило (Галіфакс) збільшив кольпортаж на 5 примірників.

70. п. І. М. Чуйко (Вакоувер, Канада) — 1 передпл.

71. п. Г. Цебрій (Нью-Йорк, США) — 1 передпл.

72. п. В. Гладкий (Бріг) — 1 передпл.

Хто черговий? Ставайте в ряди активних приятелів »Визвольного Шляху«!

ЧИТАЙТЕ Й ПОШИРЮЙТЕ УКРАЇНСЬКИЙ НЕЗАЛЕЖНИЙ ТИЖНЕВИК

Українець — Час

що широко насвітлює робітничо-професійні, політичні, суспільно-громадські й інші проблеми українського життя. Подає вістки про визвольну боротьбу українського народу на Рідних Землях та приносить багато цікавих статей і матеріалів.

Адреса: L'Ukrainien
26, Rue de Montholon
Paris (9e)